Necmeddin
Sahir Sılan

II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım

HATIRA

Hazırlayan:
İsmail Dervişoğlu

II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım

Necmeddin Sahir Sılan

Hazırlayan:
İsmail Dervişoğlu
İstanbul, Mayıs 2010
Hazırlayan:İsmail Dervişoğlu
Genel Yayın Yönetmeni:
Ersan Güngör
Sayfa Düzeni:İrfan Güngörür
Kapak Tasarım:Sercan Arslan

II. Meşrutiyet
ve Sonrası
Hatıralarım

HATIRA

Şair, Gazeteci, Bürokrat: Necmettin Sahir Sılan

Ailesi, doğumu, resmî görevleri

Ailesinin kökeni Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethettiği sıralarda kumandanı olarak emrinde bulunan Yahya Paşa'ya dayanır. 1896 yılında babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu Kırklareli'nde doğdu.[1] Babası, Trabzon'da Hacı Ali Mollazadeler'den İbrahim Efendi'nin oğlu Salih Necati Sahir Bey'dir. Annesi Nevşehir kökenli olup İstanbul'da doğan Melek Hanım'dır.[2] İlk öğrenimini Bursa ve İstanbul'da yaptı; İstanbul Lisesi'nden mezun oldu. İstanbul Darülfünun'u Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. İlk memuriyetine Meclis-i Mebusan ve Âyan meclislerinde kâtiplikle başladı. Daha sonra 1915-1920 yılları arasında Bahriye nazırı ve Şam'da Dördüncü Ordu kumandanı Ahmet Cemal Paşa ve Bandırma'da Beşinci Ordu kumandanı Liman von Sanders'in maiyetlerinde ihtiyat zabitliği, Meclis-i Mebusan Divan-ı Âli Tahkikat Heyeti kâtipliği görevlerinde bulundu. 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgali, Meclis-i Mebusan üyelerinin tutuklanması ve önemli bir kısmının Malta'ya sürgün edilmesi üzerine Anadolu'da gelişen millî harekete katılmak üzere Ankara'ya gider. 1920-1927 yılları arasında TBMM Tahrirat ve Varak Kalemi müdürlüğü, Musul müzakerelerinde Heyet-i Murahhasa riyaset kâtipliği, Ali Fethi Bey (Okyar) ve İsmet Paşa (İnönü) Başvekalet Kalem-i Mahsusa Müdürlüğü görevlerini başarıyla yerine getirdi. Bu yıllarda yorucu çalışmaları dolayısıyla sağlığının bozulması üzerine tedavi için Viyana ve Paris'e gitti. Yurda dönüşünde Evrak-ı Nakdiye Komisyonu azası olarak altı buçuk ay Londra'da görevlendirildi. Rahatsızlığının tekrar nüksetmesiyle İstanbul'da tedaviye lüzum görülmesi üzerine Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdürlüğüne eşdeğer bir görevle İstanbul'da bulunan Ergani Bakır Madeni T.A.Ş hükümet komiserliği görevine atandı. 1927 yılından sonra Ergani Bakır Madeni Şirketi idare meclisi azalığı, Üsküdar-Kadıköy Tramvay Şirketi genel müdürlüğü, İstanbul Vilayeti Umumî Meclisi azalığı ve başkanlık divanı kâtipliği, Bütçe Komisyonu mazbata muharriri ve reisliği, Bakırköy Sümerbank İdare Meclisi azalığı görevlerini yaptı.

TBMM çatısı altında 6. 7. ve 8. dönemlerde Bingöl ve Tunceli'den milletvekilli oldu. Aynı zamanda TBMM Başkanlık Divan kâtibi olarak

görev yaptı. Mensup olduğu Cumhuriyet Halk Partisi yönetimiyle anlaşamayarak 15 Mayıs 1950 yılında gazetelerde yayınlanan uzun istifa mektubuyla partisinden ve milletvekilliğinden istifa etti. Bu tarihten sonra emekliliğine kadar olan resmî görevleri TPAO İdare Meclisi azalığı, Adıyaman Pamuklu Dokuma Şirketi İdare azalığı ve Ankara Belediye Meclisi azalığı ve başkan vekilliğidir.

Yazı hayatı, gazeteciliği

Yazı hayatına şiirle başlayan Necmeddin Sahir Sılan'ın ilk çalışmaları *Rebab* ve *Donanma* dergilerinde ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıktı. Hukuk Mektebi'ndeki öğrenciliği sırasında fiilî gazetecilik de yapar. *Tercüman-ı Hakikat, Hak, Tanin, Vakit, Zaman*, *Dersaadet* ve *İleri* gazetelerinde muharrir ve yazı işleri müdürü olarak görevlerinde bulunur. Bunun dışında *Tan* (İzmir), *Servet-i Fünun, Yedigün* ve *Güleryüz, İnci, Diken* mecmualarında şiir ve yazıları yayınlanır. Milli mücadele günlerinde Ankara'da bulunduğu yıllarda *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yenigün* gazetelerinde millî ve hamasî şiirleri yayınlanır.

Necmeddin Sahir Sılan'ın basılı tek eseri *İslam Düşmanları, Bir Esirimizin Defter-i Hatıratından* adlı eseri 1332/1916 yılında Cemiyet Kütüphanesi yayınları arasında neşredildi. Müellif bu eserde Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı'nın düştüğü hazin durumu anlatır.

Evliliği, çocukları ve son yılları

Necmeddin Sahir Sılan Boşnak kökenli olup İstanbul'a yerleşen Resulbegoviç ailesinden Cemile Hanım'la 1917 yılında evlenir.[3] Bu evlilikten Cenan, Şadan, Şen Sahir adlarında üç çocuğu olur.

Emekli olduktan sonra eşini kaybeder[4] Bir süre sonra ikinci oğlunu da kaybettikten sonra kendi deyimiyle "inziva devresi" başlar. Ankara ve daha çok İstanbul'da ikamet eder. bu yıllarda sık sık Amerika'da ikamet etmekte olan kız Şen Sahir'in yanına gider. Ölümünden önce Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin 100. yıldönümü dolayısıyla eş Cemile Hanım'ın anısına kütüphane girişini restore ettirerek 5000'e yakın kitap, mecmua ve dokümanlarını kütüphaneye bağışlar.[5]

Millî Mücadele günlerindeki çalışmalarından dolayı İstiklal Madalyası sahibi olan Necmeddin Sahir Sılan doksan üç senelik uzun bir ömürden sonra 1992 yılında vefat eder.

Necmeddin Sahir Sılan'ın Hatıraları

Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet döneminde fiilî çalışmayı bırakana kadar önemli görevlerde bulunmuş Necmeddin Sahir Sılan hatıralarını yazmak konusunda pek gönülsüz davranmıştır. *Tarih Konuşuyor* dergisini sahibi Cemal Kutay'ın hatıralarını yazması konusunda "açık mektup"la ısrarlı davetine sonunda cevap vermiş ve hatıralarını yazması konusunda "sırların masuniyeti aleyhine hareket etmiş olmamak, büyük Mustafa Kemal Atatürk hakkında herhangi bir suretle yanlış bir telakkiye vesile vermemek ve "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun"un şümulüne itilebilecek vaziyetten kaçınmak, demokratik esaslara aykırı bulunan "Tedbirler Kanunu"nun şümulü dairesinde mütalâa edilebilecek herhangi bir harekette bulunmamak, çoğu ebediyet âlemine göçmüş bulunanların hatıralarını incitebilecek veya öyle bir telâkkiye yol açabilecek herhangi bir mülâhaza ve mütalâadan sakınmak, hayatta olanlar hakkındaki bazı bilgiler yüzünden eski dostlar aşinalarla herhangi bir polemikten uzak kalmak, içinde yaşanılan hadiseleri naklederken mütevazı şahsımı ilgilendiren konularda kendimden bahsetmek zaruretiyle karşılaşmamak" gibi sebepler ileri sürmüştür.

Elinizdeki kitap Necmeddin Sahir Sılan'ın hatıralarının II. Meşrutiyet ve sonrasına ilişkin bölümünü içerir. Hatıraların neşri *Tarih Konuşuyor* dergisinin Mart 1966 tarihli 26. sayısında başlar; 36. sayısında biter. Başlangıçta Cemal Kutay'a cevap olarak yazılan ve müellifin özgeçmişine ait bilgileri içeren hatıratta daha sonraki bölümlerde ise Osmanlı'daki hürriyet mücadelelerine ve Meşrutiyet sonrasındaki siyasî gelişmelere kısaca değinilir. Necmeddin Sahir Sılan daha çok kendisinin kâtip olarak bulunduğu ve İttihatçıların yargılandığı 1918 Divan-ı Âli'sindeki gözlemlerini kaleme alır.

Tefrikayı yayına hazırlarken dilinde küçük imla değişiklikleri hariç herhangi bir sadeleştirmeye gitmedik. Hicrî tarihlerin yanında miladî takvimi de gösterdik. Gerekli gördüğümüz yerlerde koyduğumuz dipnotları hazırlayan anlamında (H.) şeklinde gösterdik.

Son olarak tarihi aydınlatacak en ufak bilgi kırıntısının bile neşrinde yarar gördüğümüzü belirterek bu hatıraların kitaplaşmasında desteklerini esirgemeyen Sayın Şen Sahir Sılan'a, yayın aşamasındaki katkılarıyla DBY Yayınları'nın Genel Yayın Yönetmeni, dostum Ersan Güngör'e teşekkür ediyorum.

İsmail Dervişoğlu
Bulgurlu, 2010

[“Açık Mektup”a Cevap]

Sayın Üstad Cemal Kutay,

Bizlerden önceki devirlerde yaşayan ulusların ve kuşakların, içinde bulundukları şartlara göre geçirdikleri çeşitli olaylar arkamızda bıraktığımız yüzyılların derinliklerinde bulunuyor.

Bu olayları, taşıdıkları özelliklerle tarihseverlerin bilgilerine sunabilmek için de, sizin gibi gönülden emek verenlerin sürekli ilgileri gerekiyor ve bu yöndeki çalışmalarla da “Tarih Konuşuyor.”

Toprak altındaki eski eserleri hazineleri ortaya çıkarmak, karanlıktan kurtarmak için gösterilen ilgiler ve harcanan çabalar yanında genel ve özel arşivlerdeki belgeleri ve bir devrin çeşitli olayları içindeki görüşleri ortaya koyabilmek de yine, sizin uyguladığınız gibi, özel çalışmaları gerektiriyor ve böylelikle “Tarih Konuşuyor.” Hatta olayların içinde bulunanlar aranarak vatansever, tarihsever duygularla vazifeye çağrılıyor ve yine “Tarih Konuşturuluyor.”

Bu suretledir ki, yıllardan beri hayranlıkla kovaladığım gibi, sürekli ve değerli emeklerinizle umumî efkâra sunulan çeşitli eserleriniz arasında *Tarih Konuşuyor* adlı dergimizin 1966 yılı Ocak ayı başında basılan 24. sayısında, özel deyişinize göre, “Karanlığa itilen temel hadiselerin son şahitlerinden bir emektar dost” hüviyetiyle bana hitap eden açık mektubunuzda da tarih konuşturulmak isteniliyor.

Bu itibarla, ilk önce açık mektubunuzda, içinde yaşadığımız çeşitli olaylarla ilgili olarak şimdiye kadar susmuş olduğumdan dolayı, üzüntülerinizi aksettiren ve soruşturucu olduğu kadar uyarıcı mahiyette olan sözlerinizle birlikte, hakkımda belirttiğiniz içli duygulardan dolayı teşekkürlerimiz sunarım. Ancak, beni umumî efkâr ve tarih önünde ödeve çağrışınız vesilesiyle mütevazı hüviyetimi değerlendiren ve bana basın dünyamızda, meclis ve idare hayatında, amme hizmetinde görülen vazifelerle ilgili olarak üstün sıfatlar ve hizmetler izafe eden sözlerinize, özel görüşle, katılamayışımı hoşgörürlükle karşılayacağınızı umarım.

Bununla beraber, mevzubahis açık mektubunuzda “Bir devrin panoramasında son dekoru belirten satırlar arasında 1908-1918 yıllarını kapsayan İttihat ve Terakki iktidarının, çetin zorluklar ve badireler içinde geçen faaliyet devresinin tetkiki ve tahlili” hakkındaki fikirlerinize esas itibarla katılmamak kabil değil.

Bu itibarla, adı geçen iktidarın umumî muhasebesi mahiyetinde sayılan hareketlerinin bir başka mihrakını teşkil eden ve 1914-1918 yıllarına rastlayan I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun sadaret makamında bulunan Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşaların riyasetlerindeki kabinelerin Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı tarafından Divan-ı Âli’ye sevkleri için kurulan tahkik heyetinde, tahlif edilmek suretiyle, tek başıma uhdeme verilmiş önemli vazife ile ilgili olarak, münhasıran “hakikate ve tarihe hizmet” bakımından, “Açık Mektup”la çağırışınıza hulûs ile uymak gerek.

Ancak, bu çetin ödevi gerçekleştirebilmek çeşitli yönlerden, çeşitli bakımlardan oldukça zor. Çünkü çağrınız, yalnız söz konusu edilen tahkik heyeti ile ilgili değil. Vatanımızın ve milletimizin kurtuluş savaşında ve onu kovalayan devrelerdeki bazı çalışmaları da kapsamakta…

Şu duruma göre, tarihi aydınlatmak bakımından açıklanmasını istediğiniz konuların özelliği ve genişliği itibariyle bir fikir verebilmek ve bunların yürürlükteki kanunların sınırları içinde zaman zaman yazılacak yazılarla dile getirebilmek için elli yıldan önce basın dünyamızdaki çalışmalara koyulduktan sonra devlet memuru olarak amme hizmetinde vazifeye başladığımız 1915 yılına nazaran bugün arkamızda kalan ve elli yılı aşan hayat merhalemizin panoramasını, yukarıda da işaret edildiği üzere, içinde yaşanılan olayların zenginliğini belirtmek bakımından burada özetlemek daha doğru olacak gibi.

1908 - 1909 Yılları

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru sınır komşumuz Çarlık Rusya'sının zaman zaman Batı'daki büyük devletlerle anlaşarak, aziz vatanımızı parçalamaya matuf saldırışları sırasında cetlerimizin öz yurdu olan Trabzon'un Hacı Kasım mahallesindeki yuvasından uzaklaşmak zorunda kalan ailemizin tek erkek çocuğu bulunan rahmetli babam Salih Necati Sahir Bey'in, yine Rumeli topraklarından göç etmiş bir ailenin kızı olan rahmetli anam Melek Hanım ile kurduğu evlilik rabıtası, eski adı ile Edirne vilâyetine bağlı Kırkkilise, şimdiki deyişle Kırklareli'nde yine tek erkek çocuk olarak beni şu karmakarışık dünyamıza armağan etmiş bulunuyor.

Osmanlı tarihinde büyük bir devir yaratmış olan Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u zapt ettiği sıralarda kumandanı olarak emrinde bulunan Yahya Paşa'nın sonraları Trabzon'da "Hacı Ali Mollazade" adı ile devam eden aile bağının Trakya topraklarında, yukarıda işaret edildiği gibi, dünyaya gözü açılan tek erkek çocuğu, birbiri ardı doğan iki kız çocuğunun Bursa ve İstanbul'da ebediyete göçüşü ile o yılların gurbet ve hasret türküleri içinde tek ışık ve ümit halinde büyütülüyor.

O zamanların şartlarına göre devlet kapısında veya o mahiyetteki bir teşekkülde mütevazı bir maaş kadrosu ile çalışan aile reisinin vazife değişiklikleri yüzünden Kırkkilise'den sonra Edirne ve eski deyimle "Hüdavendigâr" şimdiki adı ile Bursa, Çanakkale ve İstanbul seferleri birbirini kovalıyor ve II. Meşrutiyet 1908 yılında ilân edildiği zaman ailenin tek erkek çocuğu mektep çağında bulunuyor. O günlerin işitilen ve tekrarlanan sözleri de şunlardan ibaret oluyor: "Yaşasın hürriyet!", "Yaşasın uhuvvet!", "Yaşasın müsavat!", " Yaşasın meşrutiyet!"

Gerçekten II. Meşrutiyet beni ve benim gibileri okul çağında buldu. Fakat Sultan II. Abdülhamid'in, ilk anlarda hürriyetsever düşünüş ve görünüşle, Saltanat ve Hilâfet makamına geçişinden sonra, I. Meşrutiyet'i kayıtlayıcı ve baltalayıcı davranışı sonunda otuz üç yıllık saltanat devresinin yarattığı mutlakıyet ve istibdat idaresinin, "Jön Türkler" olarak vasıflandırılan İttihat ve Terakki mensuplarının cesurane hamlesiyle yıkılışını kovalayan ilk

hürriyet yıllında, mutlakıyet idaresinin müfsit unsurları ile yardakçılarının körüklediği gerici hareketlerin 31 Mart 1909 günündeki kanlı tezahürleriyle büyüyen isyan dalgaları, II. Meşrutiyet'i boğan safhaların başlangıcı oldu.

Henüz okul çağında bir genç olarak 1909 yılında Sultanahmet Meydanı'nda, o zamanın Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in yerine Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın, İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey yerine Lazkiye Emiri Arslan Bey'in kapalı ve açık arabalar içinde Meclis-i Mebusan binasına gelişleri sırasında gözlerimizin önünde süngü ile şehit edildiklerini görmek âsilerin ve mürtecilerin muhtelif meydanlarda ve sokaklarda kurulan sehpalarda sallandıklarına şahit olmak masum dimağlar için ayrı bir talihsizlik oldu.

Bununla beraber Hareket Ordusu'nun hürriyeti, Meşrutiyet'i koruyucu hamleleri, vatansever duyguların uyanışını sağlayan söz ve fikir hürriyetini kayıtlayıcı bazı kararlara ve tedbirlere rağmen hürriyet sevgisini aşılayan ve milliyetçilik hislerini uyandıran ve hatta beni gazetecilik mesleğine yönelten yeni ve nurlu bir meşale, imanlı ve heyecanlı bir merhale teşkil etti.

1910 - 1915 Yılları

Ne yazık ki, II. Meşrutiyet ve hürriyet rejimini tehdit eden bu ilk ayaklanışı, memleketin muhtelif yerlerindeki diğer ayaklanmalar kovaladığı gibi, beni "Trablusgarp" adlı şiirimi yayınlayacak kadar heyecana sürükleyen İtalyanların Trablusgarp vilayetimize saldırışından hemen biraz sonra Osmanlı hükümeti ile Balkan devletleri arasında başlayan savaş, bütün milletimizi yaralayacak şekilde, mübarek Rumeli topraklarımızın kaybı ile sonuçlandı.

Balkan Harbi'ne takaddüm eden günlerde şiir ve nesir olarak başlayan kalem tecrübeleri beni şimdiki basın dünyamızın da mihrakını teşkil eden Babıâli ve Cağaloğlu çevresindeki basın evleriyle daha yakından temasa getirdi ve beni bağrına çekti.

O sıralarda yayınlanan *Rebab* ve *Donanma* mecmualarındaki vatana ve tabiata ait şiirlerimiz arasında rahmetli üstatlarımız Ebüzziya Tevfik ve Yunus Nadi Beylerin sahibi ve müdürü oldukları *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde neşredilen "Nifak" adındaki şiirimizin basılışı ile daha büyük bir hız alan gazetecilik aşkı, ilk önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde intisabımı sağladığı gibi, Balkan Harbi facialarının acıklı sonuçları ile ilgili olarak Garbî Trakya'ya vâki yolculuğumuzdan sonra yayınlanan *İslâm Düşmanları* adındaki eserimiz, o yılların ve günlerin karakteristik ve hazin bir mecmuası oldu.

İlk safhada, belki de başkaları tarafından geçici bir heves şeklinde karşılanan gazeteciliğin, devam etmekte olan tahsil devresinden kısa bir zaman sonra, yetiştirici, amme hizmetine hazırlayıcı esaslı bir meslek olarak benimseyişimiz üzerine, bir yandan Meclis-i Mebusan müzakerelerini takip ve tespit, diğer yandan o zamanki deyimle "Saray-ı Hümayun" ve "Makam-ı Sadaret", Hariciye, Maliye ve Harbiye Nezaretlerinde, yine o zamanki deyişle "istitlaat" ve "istihbarat" işlerini kovalamak vazifeleri uhdemize verildi. O zamanlarda bu vazifeyi görenlere bugün "haberci" anlamına gelen "muhbir" denilir ve "muhbir"ler bugün "yazar" diye adlandırılan "muharrir"lerin yardımcısı sayılırdı.

Böylece, Babıâli'de Ebussuud Efendi caddesindeki iki katlı küçük bir yapı içinde matbaası, tahrir ve idare heyetlerine mahsus, küçük odaları ile toplu bir halde bulunan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki çalışmalar, sonraları sırasıyla *Hak, Tasvir-i Efkâr, Tanin, Vakit, Zaman, Dersaadet* ve *İleri* gazetelerinde muharrir ve yazı işleri müdürü sıfatıyla amme hizmetinde devam ettiği gibi, ilk şiirimizin yayınlandığı *Rebab* mecmuasından başka İzmir'de *Tan*, İstanbul'da *Donanma*, *Servet-i Fünun*, *İnci*, *Yedigün* ve *Diken* adlı mecmualar ile dergilerde şiirlerimiz ve çeşitli yazılarımız neşrolundu.

Bu yöndeki çalışmalara, Millî Mücadele yıllarında, Ankara'da haftada iki-üç gün yayınlanan *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinin, o zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi hüviyeti ile olduğu kadar, hükümet ve devlet reisi sıfatlarını da taşımış olan Mustafa Kemal Paşa tarafından, gündelik olarak neşre başlanış devresinde, rahmetli Hüseyin Ragıb [Baydur] Bey'le birlikte devam edilmesi uygun görülmüş ve sonraları rahmetli Yunus Nadi [Abalıoğlu] Bey'in sahibi olduğu *Yenigün* gazetesine Türkiye Büyük Millet Meclisi müzakereleriyle bazı yazılar yazılmak ve o günlerin heyecanını terennüm eden vatanî şiirler yayınlamak suretiyle meslekî çalışmalarda bulunulduğu gibi, diğer gazete ve dergilerde de bazı yazılarımız basılmıştır.

Bu suretle başlayan ve çoğu zaman örtülü, örtüsüz tahta masalarda yıllarca devam eden gazetecilik hayatı benim için genel olarak en feyizli bir faaliyet sahası olmuş ve gazeteciliğin teknik icapları ile zaman zaman sabahlara kadar uzayan ve baskı makinelerinin tatlı ve ahenkli sesleri arasında geçen çalışmalarımızın yorgunlukları manevî bakımlarla bir pınar serinliği içinde dinlendirilebilmiştir.

Böylece, gazeteciliğin bu feyizli kaynağı benim için bir yandan umumî hayatımızla ilgili çeşitli olayları yakından görebilmek ve yetişmek, hayatı daha iyi anlayabilmek imkânlarını sağladığı gibi, diğer yandan özel hayatımızı değiştiren merhalelere de vesile oldu:

Balkan Harbi sıralarında "Babıâli Baskını" olarak adlandırılan ve "10 Kânun-ı sani Vakası" diye anılan önemli hadise ile Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Beyazıt Meydanı yakınındaki şahadet hadisesini, tesadüf eseri Harbiye Nezareti'ndeki istihbarat vazifesinden dönüşümde, olduğu yerde görmek ve diğer çeşitli olayları yine gazeteci

hüviyetiyle kovalamış olmak esas itibariyle tarihe geçmiş olan bu vakalara daha başka bir yönden aydınlık verebilecek görüşler olarak bugün dahi hafızamızı işgal etmekte bulunmuştur.

Gazetecilik hayatında şahidi olduğumuz bu önemli vakıalara ve benzeri hadiselere ilaveten 1915 yılında, sonraları milletvekili hüviyetiyle de kendileri ile birlikte çalışmak fırsatını bulduğum Meclis-i Mebusan-ı Osmanî Reisi Halil [Menteşe] ile İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâtib-i Umumisi ve *Tanin* gazetesi sahibi Midhat Şükrü [Bleda] arasındaki görüşme üzerine Meclis-i Mebusan Zabıt Kâtipliğine imtihanla kabul ve 600 kuruş maaşla tayin edilişimizden sonra hükümet teşkilatında ve memleket ve millet işlerinde aralıksız otuz sekiz yıl hizmet edildi.

Böylece, genç yaşlarından itibaren, önemli vazifelerde bulunmak, seçkin ve aydın insanlarla tanışmak ve bazılarıyla birlikte çalışmak suretiyle birçok hadise ve vakıaları daha yakından görmek, işitmek ve yaşamak imkânları oldu.

Çeşitli sıfatlarla geçirilen bu hizmet yılları, açık mektubunuzda söz konusu edilen ve edilmeyen olaylara rastlayış zamanlarını belirtmek ve üzerlerinde durulması gereken önemli konular hakkında bir fikir verebilmek bakımından, sırasıyla ve mahiyetleri itibariyle, şu devreleri teşkil etmekte bulunmuştur:

1915 - 1920 Yılları

Aziz Milletimizin 1914 yılında başlayan ve 1918 yılına kadar dört yıl süren I. Dünya Savaşı sırasında iç ve dış cephelerdeki kahramanca savaşlarına ve bu savaşlardaki büyük fedakârlıklarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun, müttefik devletler arasında bulunan Bulgarların harp cephesindeki çözülüşü karşısında, Birleşik Amerika Hükümetleri Reisicumhuru Mr. Wilson tarafından, güya barışı sağlamak üzere, yayınlanan ve kendisine izafetle anılan Wilson Prensipleri'ne inanarak imzaladığı Mondros Mütarekenamesi'ndeki hükümlerin kötü maksatlarla baltalanışlarına rastlayan 1918-1920 yıllarında iki hüviyetle çalışıldı.

Böylece I. Dünya Savaşı boyunca ve Mondros Mütarekenamesi'nin imzalanışı ile uygulanışının ilk safhasında önceleri *Tanin*, sonraları *Vakit*, *Zaman* ve *İleri* gazetelerinde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'daki müzakereler ile diğer çeşitli yazılar yazmak suretiyle gazeteci - yazar hüviyetimiz muhafaza edildi.

Bu devirlerde, kahraman ordumuz tarafından 5-18 Mart 1915 günü Çanakkale'de düşman donanmasına karşı elde edilen ve bana "Geçilmez" adlı şiirimin ilham kaynağı olan muzafferiyeti tesid ve tebrike memur heyet-i mebuseye *Tanin* gazetesini temsil suretiyle iltihak ve Çanakkale'de mevki-i müstahkem kumandanı rahmetli Ahmed Cevad [Çobanlı] Paşa ile görüşmek nasip oldu.

Daha sonra, Anafartalar'da sağladığı büyük zaferi müteakip hasta olarak İstanbul'a gelmiş olan Anafartalar Kahramanı Miralay Mustafa Kemal [Atatürk] Bey ile iyileştikten sonra, bugün Gazeteciler Cemiyeti'nin bulunduğu eski Kolordu Kumandanlığı binasında yine *Tanin* gazetesi adına ziyaret ve mülâkat rica edildi. Fakat o zaman uygulanan "sansür" dolayısıyla olduğu kadar, belki de bazı hissî mülahazalarla bu kısa mülâkat yayınlanamadı.

Harp yılları içinde bu tanışmalarla başlayan Mondros Mütarekenamesi'nin imzalanışından sonraki devrede, bulunduğu vazifeler dolayısıyla, Ahmed Cevad [Çobanlı] Paşa ile devam ettiği gibi, Yıldırım

Ordular Grubu Kumandanlığı'ndan dönüşünde ve Millî Mücadele'nin başlangıcında ve ilk yıllarında kahraman Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve birlikte çalışmak imkânlarını verdi. Böylece büyük Türk milleti uğrunda aziz Mustafa Kemal'in emrinde ve yanında, diğer arkadaşları ile birlikte bulunmak ve çalışmak hayatımın büyük bir mazhariyeti oldu.

Yine bu devrede Osmanlı İmparatorluğu camiasından ayrılmak ve Arap istiklâlini sağlamak isteyenlere karşı Türk-Arap kavimleri arasındaki kardeşlik münasebetlerini güya takviye edebilmek için Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı Ahmed Cemal Paşa'nın Saltanat ve Hilâfet makamı ile Makam-ı Sadaret ve Bab-ı Meşihat'i ve diğer nezaretlerle teşekkülleri ziyaret için eski Akka Mebusu Esad Şakir Efendi'nin reisliğindeki Suriye Heyeti'ne de *Tanin* gazetesi adına "Gazeteci mihmandar" olarak iltihak ve böylece çeşitli ziyaretlere, temaslara ve ziyafetlere iştirak olundu.

Bu arada, bir yandan muhtelif dergilerde neşredilen vatanî şiirlerimizden başka *Kafkas Yolu* adı ile yazılan ve o yılların millî iman ve heyecanıyla Çarlık Rusya'sının istilâcı saldırışlarına karşı Türk'ün hamaset ve şahamet destanlarını canlandıran piyesimiz, o zamanın sansüründen müsaade alınarak, temsil olundu.

Böylece bir yandan gazeteci hüviyeti ile çalışıldığı gibi, diğer yandan, vazifeli bir "memur" hüviyetiyle Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'da umumî heyet toplantılarına katılarak cereyan eden görüşmeleri yakından kovalamak imkânları bulundu ve bu yöndeki sürekli çalışmalarla Osmanlı Meclis'i Mebusan ve Meclis-i Âyan'ı teşkil eden o zamanın yüksek rütbe ve dereceli devlet ve millet adamlarını yakından tanımak ve bazılarıyla tanışmak, konuşmak nasip oldu.

Bu devrede, Meclis-i Mebusan heyet-i tahririyesinde bulunan kapı yoldaşlarından bazılarının Meclis-i Umumî Muhafız Bölüğü'nde geçirdikleri askerlik ödevine mukabil, hayata hazırlanış bakımından daha faydalı olabileceği düşüncesiyle, İstanbul dışındaki askerî birliklere hizmet görmek ve askerî terbiye ile de cihazlanmak ve gelişmek imkânı doğdu.

Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı rahmetli Ahmed Cemal Paşa'nın şifre ile yetkililere vâki bildirişi üzerine Suriye vilâyeti merkezinin bulunduğu Şam'da Dördüncü Ordu Kumandanlığı emrindeki birliklerde

hizmet edildikten sonra, Harbiye Nezareti'nin emriyle Beşinci Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa'nın o sıralarda Bandırma'da bulunan karargâhında vazife görüldü.

Ordu camiasındaki bu hizmetler esnasında Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağrıldığı zamanlarda Harbiye Nezareti'nin ve Ordu Kumandanlığı'nın özel müsaadeleriyle Meclis-i Mebusan'daki çalışmalara da iştirak edildi ve bu suretle gençlik çağımızın en heyecanlı yılları parlamento ve ordu saflarında çok zengin ve çeşitli olaylar içinde geçirilmiş oldu.

Bu devrenin sonlarında, biraz önce de işaret edildiği üzere, Mondros Mütarekenamesi'nin imzalanışını müteakip memleketimizin muhtelif yerlerinin galip devletlerce birer bahane ile işgal ve hükümet işlerine müdahale olunması gibi çeşitli ve acıklı vakıalar birbirini kovaladı ve milletimizi yaralayan bu olayların cereyanı sırasında I. Dünya Savaşı'na girişimizin sorumlularını Meclis-i Mebusan'da araştırmak ve suçlarını kovalamak fikri hâkim oldu.

Bunun üzerine I. Dünya Savaşı'na girişimizin mesuliyetini 1914-1918 devresindeki kabinelere yükleyenler ve böylece mağlubiyetin neticelerini hafifletmek temayülünde olanlar ile şahsî kinler ve ihtirasların zebunu olarak, mevzuubahis yıllarda, Sultan V. Mehmed Reşad'ın iradesiyle "Harp kabinelerinde vazife alanların Divan-ı Âli mahiyetinde Meclis Tahkikat Heyeti huzuruna çıkarılmalarına" karar verildi.

Böylece, İttihat ve Terakki devrinin son on yıllık iktidarının hesabını soranlarla, soruları karşılayanların sözlerini zapt ve tespit ve tarihe emanet etmek vazifesi, Meclis-i Mebusan'ın geniş kadrosu içinde, Meclis-i Mebusan reisi rahmetli Halil [Menteşe] Bey ile Başkâtip Mustafa Asım [Çalıkoğlu] Bey'in tensibi ve tebliği ile tek başımıza, yemin ettirilmek suretiyle uhdemize tevdi olundu.

Gençlik çağımızda gösterilen bu geniş itimat üzerine Tahkik Heyeti huzurunda geçen görüşmeleri zapt ve tespit etmek için, bugün yerini yeni bir yapı içinde Güzel Sanatlar Akademisi'ne bırakmış olan Fındıklı Sarayı'nın bulunduğu eski Meclis-i Mebusan binasının Kabataş yönündeki

hususî dairesinde büyük bir dikkat ve mahremiyetle geceli gündüzlü çalışıldı.

Tahkik konusu edilen olaylarla ilgili olarak Babıâli'den gönderilen devlet arşivinin en değerli belgeleri, Tahkik Heyeti'ndeki soruşturma zabıtları ile birlikte Divan-ı Âli'ye tevdi edilmek üzere büyük bir ihtimam ile mühürlü kapılar arkasında tarafımızdan muhafaza edildi.

Böylece geçirilen sürekli çalışmalar sonunda "hakikatlerin geçit resmi yaptığı tarihî dekorun zabıtları"nın tek başımıza tarafımızdan muntazam şekil de tespit ve tevsik edilmiş olması, Meclis-i Mebusan Riyaset Divanı tarafından nakdî mükâfat ile taltifimize vesile teşkil ettiği gibi, o sıralarda 900 kuruşu bulmuş olan aylığımızın 1200 kuruşa çıkarılması suretiyle Meclis-i Âyan zabıt kâtipliğine nakil ve tavzif edilişimiz ayrı bir takdir ve taltif eseri olarak karşılandı.

Bu suretle Meclis-i Âyan'da geçen çalışmalarımız sırasında vatanımızı ihata eden çeşitli felâketlere karşı gerekli tedbirleri iştişarî mahiyette mütalaa için kurulan Şûra-yı Saltanat'ta diğer arkadaşlarla birlikte vazife görüldü.

Bu arada İtilâf Devletleri'nin anavatanımızdaki yaygın işgal hareketlerine ilâveten güzel İzmir'imizin Yunanlılarca işgaline teşvik ve müsaade edilmesini müteakip İzmir ve havalisinde ve diğer yerlerde teşekkül eden Müdafaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak heyetlerinin vatansever duygularla memleketi korumaya ve kurtarmaya matuf çalışmaları ile mütenazır olarak İstanbul'da Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey ile diğer arkadaşları tarafından kurulan Vahdet-i Milliye Heyeti'nin kâtipliği de tarafımızdan ifa edildi.

Böylelikle, memleketimizin geçirdiği en tehlikeli zamanlarda ünlü "Hürriyet Mücahidi" Ahmed Rıza Bey ile birlikte çalıştığı gibi, Meclis-i Âyan azasından olan ve olmayan birçok zatlarla işbirliği edildi 16 Mart 1920 günü İstanbul'un galip devletlerce işgal edilmesi ve mütareke devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin tespit ettiği esaslar dairesinde yeni intihabat ile toplanmış olan Meclis-i Mebusan'ı, Sivas Mebusu Rauf [Orbay] ve Vasıf Bey'lerin meclis binasından İngilizlerce alınması ve götürülmesi suretiyle, tecavüze

uğraması üzerine Anadolu'ya kaçan bazı mebuslar gibi İstanbul'dan uzaklaşmak imkânları tarafımızdan araştırıldı.

Sayın üstad Cemal Kutay,

İstanbul'da gazeteci ve Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan zabıt kâtibi olarak çalıştığımız devre ile ilgili hayat hikâyemi, tarihe ve hakikate hizmet maksadıyla böylece özetlemiş bulunuyorum.

Mütevazı hayatımızın Millî Mücadele ile Cumhuriyet devrindeki hizmet safhaları içinde yaşanılan olaylara ait bölümü, gelecek yazımızda sunulacaktır.

Saygılarımla.

Necmeddin Sahir Sılan

Sayın Üstad Cemal Kutay,

İstanbul'un düşmanlar tarafından işgali sırasında olduğu kadar, işgalden sonra işlenilen caniyane ve hainane hareketler karşısında, geçen sayıda işaret edildiği gibi Anadolu'ya kaçmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın topladığı ve reisi olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi ile hükümet teşkilatında ve millî kuvvetler ile henüz kurulmakta ve yeniden düzenlenmekte olan askerî birliklerde memleket ve millet uğrunda çalışmak, vatansever duygulara sahip olanlar için en şerefli bir vazife idi.

Esasen, işgal altında İstanbul, bütün güzelliklerine ve özelliklerine rağmen yurtseverler için artık oturulamaz bir hâlde bulunuyordu. Bu itibarla vatansever duygulara sahip olanlardan Anadolu'ya kaçmak imkânlarını bulamayanlar gibi çeşitli mahrumiyetlere ve eziyetlere katlanarak yaşamaktan ise, Anadolu'ya kaçmak ve millî davaya, millî kurtuluşa inananlarla birlikte çalışmak millî bir ödevdi.

Böyle bir düşünce ile o zamanlar Anadolu'daki millî kuvvetlerle işbirliği eden ve İstanbul'da sayıları çok azalan yetkililerle gerekli temaslarda bulunuldu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk kuruluş devresinde Anadolu'ya kaçmayı kararlaştırdığımız arkadaşımın Babıâli'de

buluşacağımız yerde benim varışımdan önce tevkif edildiğine dair alınan haber üzerine yolculuğumuz 1920 yılı sonralarına kadar geri bırakıldı.

1920 - 1927 Yılları

Böylece, rahmetli hayat arkadaşım Cemile Sahir Hanım'ı, ikinci erkek çocuğunu dünyaya getirişinden on gün sonra loğusa yatağında bırakarak 1921 yılının ilk haftasında İnebolu yolculuğuna çıkıldı. Bu yolculuktan üç ay sonra da rahmetli hayat arkadaşımın biri üç yaşında, diğeri üç buçuk aylık iki erkek çocuğumuz da babam ve halamla bin bir mahrumiyet içinde deniz ve kara yolculuğunu göze alarak İstanbul'dan ayrılışı ve o zamanlar İstanbul'da Anadolu'ya geçen ve sayısı çok az olan aydın ve imanlı kadınlardan biri olarak millî mücadelede büyük fedakârlıkları görülen Türk kadınları ve anaları arasına katılışı, millî mücadelemize olan inanış ve bağlanışımızın başka bir tezahürü oldu.

Ankara'ya varışımızdan sonra I. Dünya Savaşı sırasında ve sonunda miralay ve mirliva olarak tanımak şerefini kazanmış olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ile o zamanlar geceli gündüzlü kalmakta olduğu Ankara'daki istasyon binasında görüşmek nasip oldu.

Sivil elbisesi içinde seçkin bir hüviyete bürünen kibar tavırları yanında insanın içini ve dimağını bir röntgen gibi gören kudretli bakışlarıyla nazikane kabul edişinden sonra emrinde çalışmak üzere Ankara'ya gelmek hususunda teşebbüslerimde yaveri Cevat Abbas [Gürer] Bey'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılış günlerinde bilgi edinmiş olduğunu memnunlukla ifade ve Büyük Millet Meclisi'nde birlikte çalışmak imkânını sağlayışına kadar geçecek kısa bir süre için, o sıralarda gündelik olarak yayınlanmasını emrettiği *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin baskı ve yazı işlerinde başmuharrir rahmetli Hüseyin Ragıp [Baydur] Bey'le birlikte çalışmamı tensip etti.

Bu suretle, adı geçen rahmetli ile birkaç gün denilecek kadar kısa bir müddet gene *Hakimiyet-i Milliye*'nin gündelik yayını ile ilgili hazırlıklarda ve çalışmalarda bulunuldu. Bu arada Türkiye Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın tensibi ve Meclis divan-ı riyasetinin kararı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Evrak ve Tahrirat Müdürü olarak tayin ve tavzif edildiğimiz bildirildi.

Böylelikle, İstanbul Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan heyet-i tahririyelerini teşkil eden vazifeliler arasında tek olarak Anadolu'ya kaçmak özel hayatımın şerefli bir merhalesi olduğu kadar, büyük inkılapçı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ve emrinde yıllarca Büyük Millet Meclisi'nin feyizli çatısı altında çalışmak ve mesai çevresinde diğer inkılapçı arkadaşlarıyla birlikte, millet ve memleket uğrunda hizmet imkânını bulabilmek mütevazı hayatımın bir mazhariyeti oldu.

Çünkü iddialı olmamak şartıyla denilebilir ki, sizin de işaret ettiğiniz şekilde, bizim gibi uzun yıllar gazeteci ve memur hüviyetleriyle İstanbul Mebusan ve Meclis-i Âyan'daki vazife gördükten sonra Millî Mücadele sıralarında ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki yıllarda Büyük Millet Meclisi'nde önceleri memur, sonraları milletvekili olarak vazife görmüş ve birbirini kovalayan önemli olayların içinde bulunmuş olan başka bir insan Türkiye sınırları içinde ne dün yaşadı ne de bugün yaşamaktadır.

Böylece, Millî Mücadele'nin en buhranlı günlerinde büyük Mustafa Kemal'in yanında ve emrinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hizmet ederken bir aralık esas vazifeme ilâveten Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaa Müdür Vekilliği'nde bulunulduğu gibi, İstiklâl Mahkemeleri evrakının tasnifine memur heyet azası olarak da çalışıldı.

Bu yöndeki çalışmalar sırasında Büyük Millet Meclisi umumî heyet kararı ile bir taltif eseri olarak diğer arkadaşlarla birlikte alınmış olan nakdî mükâfatlardan başka, gene Büyük Millet Meclisi kararı ile aziz Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan berat ile tevsik edildiği üzere, cephe gerisindeki hizmetlerimizden dolayı göğsümüzü ve yuvamızı süsleyen "İstiklâl Madalyası" şerefli hayat merhalemizden çocuklarıma intikal edecek en büyük mükâfat oldu.

Sonraları, büyük millî zaferimizi takiben imzalanan Lozan Muahedenamesi'ne göre Musul meselesinin halli için İstanbul'da toplanan konferansta İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Heyet-i Murahhasa Riyaset Kâtibi olarak vazife görüldü. Bu vazifeyi takip eden aylarda Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tensibi ile Başvekil Ali Fethi [Okyar] tarafından Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne terfi suretiyle getirilişimiz çeşitli tarihî hadiseleri daha başka bir zaviyeden görmek imkânlarını sağladı.

Ancak, bu vazifede bulunulduğu sırada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile Millî Mücadele liderleri arasında hiyerarşi çekişmesinin siyasî sahada aleniyete sürüklenmesi yanında Şeyh Said İsyanı ile ilgili tedbirlerdeki görüş ayrılıkları hasebiyle bu kritik safha içinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın güvensizliği yüzünden Ali Fethi [Okyar] Başvekâlet'ten çekildi.

Bu çekiliş ile mütenazır olarak ve Memurîn Kanunu'nda Kalem-i Mahsus Müdürleri ile ilgili hükme uyularak yeni başvekile yeni çalışma arkadaşını seçmek imkânını hazırlamak üzere Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'nden ayrılmaya teşebbüs edildi. Fakat bu hareketimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından tasvip edilmedi.

Bu suretle Cumhuriyetin ilânından sonra İsmet Paşa'nın tekrar başvekil oluşunda gene Başvekâlet Hususî Kalem Müdürü olarak vazifeye devam edildi ve bu Hususî Kalem Müdürlüğü'nün şahsiyet ve vazife olarak temsil ettiği özel havanın İsmet İnönü'nün kararında büsbütün ehemmiyet bulan değeri içinde oldu.

Böylece, Sayın İsmet İnönü'nün dahi "Kalem-i Mahsus Müdürü" hüviyetiyle devam eden mesai devresindeki çeşitli olaylarla ilgili olarak geceli gündüzlü çetin çalışmalarımızla sağlık durumumuzun arz ettiği özellik yüzünden bir aralık Viyana ve Paris'te muayene ve tedavi zarureti duyuldu. Ancak, bu tedavi ile ilgili olarak bir müddet istirahat edilmesi maksadıyla yurda dönüldüğü sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı İzmir'de tertip olunan suikast hadisesi dolayısıyla yeniden çalışmalara başlanıldı.

Bu önemli hadiseden sonra Türkiye Cumhuriyeti adına ilk defa bastırılması tensip edilen Evrak-ı Nakdiye için teşkil olunan "Evrak-ı Nakdiye Komisyonu Azası" olarak Londra'da vazife görüldü. Altı buçuk ay süren bu vazifeden memlekete dönüşümde evvelce karşılaşılan ve esaslı tedaviyi gerektiren hastalık yüzünden Ankara ikliminin özelliği hasebiyle İstanbul'da ikamet ve tedaviye lüzum görüldüğünden 1927 yılı Ağustos ayı başlarında Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'nden ayrılışla müterafık olarak merkezi İstanbul'da bulunan Ergani Bakırı T.A.Ş. Hükümet Komiserliği vazifesi uhdemize tevdi edildi. Bir müddet sonra da bu teşekkülde İdare Meclisi Azası olarak vazife görüldü.

1927 - 1939 Yılları

Memleketin malî, iktisadî, sınaî işleri üzerinde etütlerde bulunmak ve naçiz hüviyetimizi gazetecilik mesleği ile birlikte sağladığımız hukuk tahsilinden başka yeni bilgilerle cihazlandırmak bakımından çok faydalı olan bu devrede sağlık durumu itibariyle yeniden faal olarak çalışmak imkânının husulü üzerine Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları T.A.Ş. Genel Müdürlüğü vazifesi İdare Meclisi Murahhas Azası sıfatıyla tarafımızdan tedvir edildi.

Bu esnada Kadıköy'ü, Moda, Fenerbahçe, Gazhane, Bostancı'ya ve Üsküdar'a bağlayan tramvay hatları tesisat ve inşaatını, bin bir zorluklar içinde sağlamak suretiyle tramvay şebekesi Üsküdar çevresinden başka Kadıköy çevresinde halk yararına olarak genişletildi ve yeni hatlar ve yeni vasıtalar Anadolu yakasının bugün görülmekte olan genişleme ve gelişmesinde esaslı bir başlangıç sayıldı.

Bu arada, İstanbul vilâyeti Meclis-i Umumî Azası, Riyazet Divanı Kâtibi, sonra Bütçe Komisyonu Mazbata Muharriri ve Reis olarak da vazife görüldü. Ve bu suretle de evvelce hukuk tahsili ile elde edilen bilgiler yanında, mahallî idarelerle ilgili mevzuat bakımından idare hukuku ve teşkilâtı itibarıyla tatbikî şekilde bilgi edinmek ve feyz almak imkânları sağlandı. Tabiî bu çalışma devresinde de bazı enteresan hadiseler yakından izlendi.

Bu yöndeki hizmetlerimizden sonra, icra vekilleri heyeti kararı ile Sümerbank camiasında İdare Meclisi Azası olarak vazife görüldüğü gibi, bir müddet sonra mevzuubahis vazifeye ilâveten ve Sümerbank'ı temsilen Bakırköy Bez ve Pamuklu Dokuma Fabrikaları T.A.Ş. İdare Meclisi Azalığı'nda bulunuldu.

Bu devrede cereyan eden iki önemli hadise Türkiye'miz için, demokrasi rejimimiz için iki büyük talihsizlik oldu:

Büyük Atatürk'ün tasvibi ile eski Başvekil Ali Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Fırka denemesi bu tarih safhası içinde cereyan etti.

Büyük Atatürk, aziz Türk milletinin gözyaşları içinde ebediyet âlemine göçtü.

Vatanımızın siyasî kaderi ile ilgili olan bu iki önemli hadiseden Serbest Fırka'nın kuruluş ve kapanış safhaları her bakımdan mütalâa ve tahlil edilmeye değer. Ancak gerçek sınırı hâlâ millî tarih ve amme efkârı önünde açıklanmamış olan bu dikkate değer olayın içinde sanıldığı gibi "mühim rol" oynadığımıza ait mütalâaları özel bir görüş olarak telâkki etmek daha doğru. Bununla beraber, dağarcığımızda bu konu ile ilgili olan bazı bilgileri münasip bir vesile ile açıklamak suretiyle de "Tarih Konuşturulur, konuşturulabilir."

Büyük Atatürk'ün yalnız memleketimizde değil, bütün dünyada büyük akisler yapan kaybı ile duyduğumuz yalnızlığın ve boşluğun giderilmesi, doldurulması hiçbir suretle mümkün değildir. Ancak, O'nun batıya yönelen inkılapçı ve memleketi yükseltici hamle ve hareketlerine uymak, bu toprakların sahibi ve hâkimi olan, birbirini seven ve birbirine dayanan ve inanan, millî hâkimiyet düsturundan hiçbir zaman, hiçbir şekilde ayrılmayan, Demokratik rejime gerçekten bağlı olan vatandaşlar halinde uhdelerimize düşen vazifeleri görmek ve gerçekleştirmek en büyük teselli kaynağı olsa gerek.

1939 - 1950 Yılları

İstanbul Mebusan ve Ayan meclislerinde memur hüviyetiyle geçen çalışmalardan sonra aynı suretle çalışmış olduğumuz Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne o zamanki deyişle "mebus" sıfatıyla iltihakımızın hemen ilk yanında başlayan İkinci Dünya Savaşı sırasında Büyük Millet Meclisi'nin gereği gibi çalışamadığını sananlar olabilir. Bununla beraber bu devrede geçen ve görüşme konusu olan hadiseler yanında Cumhuriyet gizli toplantılarında cereyan eden müzakereler de ayrı bir önem taşımaktadır.

Daha İstanbul Meclis-i Mebusan'a memur hüviyetiyle girişimizden itibaren tasavvur ve istihdaf edildiği şekilde Türk milletine hizmet gayesinin yıllarca sonra, Bingöl ve Tunceli milletvekili sıfatlarıyla teşriî sahada gerçekleşmesi ve Büyük Millet Meclisi'nin altıncı, yedince ve sekizinci devrelerinde olmak üzere on iki yıl devam etmesi sırasında her yıl vaki seçimlerde Divan-ı Riyaset Kâtibi olarak yüce millet mabedinde gür sesle hitap edebilmiş olmak ve seçim bölgelerinde dolaşmak ayrı bir bahtiyarlık oldu.

Böylece, seçim bölgelerinde halk arasında dolaşılmak ve yakından buluşulmak suretiyle görüş ve düşünüşleri kapsayan raporları bir yandan Cumhuriyet Halk Partisi yetkililerine intikal ettirmek, hatta zaman zaman devlet reisi Sayın İsmet İnönü'ye de sunmak, bugün hepsi de hakkın rahmetine kavuşmuş olan Başvekil Refik Saydam, Şükrü Saraçoğlu, Hasan Saka, Recep Peker ve Şemseddin Günaltay'a duyurmak, ilgili bakanlarla konuşmak ve bazı olayları aziz milletimizin en büyük mabedi olarak daima huşû ile selâmladığım ve saydığım Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden açıklamak, millî ödevimi yerine getirmek bakımından vicdanımı tatmin edebilmiş olmak ne mutlu.

Ancak, bu millî ödevi yerine getirirken sağdan ve soldan esen rüzgârlarla taş atmalar, sataşmalar daha ziyade Demokrasi rejiminin güya kurulduğu iddia edilen 1946 – 1950 yılları arasında çok hazin tecellilere vesile oldu ki, bunlar da ayrı ayrı tahlil ve tetkik olunmaya ve halk efkârına açıklanmaya değer.

Böyle bir vaziyet içinde ve gayri tabiî şartlar altında milletvekili olarak çalışmalara devam edebilmenin imkânsızlığı yanında birlikte çalıştığımız yılların hatıralarını daima saygı ile andığım Sayın İsmet İnönü'nün Reisicumhur olduğu bir devrede, diğer arkadaşlarla birlikte, aziz Türk milletine takdim olunmak suretiyle iktisap edilmiş olan milletvekili hüviyetini zedeleyici mahiyette başyaveri ile vaki bildirişlerinin yarattığı derin üzüntü ve huzursuzluk içinde, geçirdiğimiz memurluk hayatına göre 1949 yılında emekliye ayrılmak en isabetli bir hareket olarak düşünüldü.

Bununla beraber, çeşitli vakıaları o zamanlarda saflarında bulunduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nin Meclis grubunda olduğu kadar, zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde de dile getirmek suretiyle sonuna kadar vazifeye devam edildi.

Bu arada, Tunceli'de 1950 yılındaki milletvekili yoklamalarına iştirak suretiyle doğrudan doğruya halkın güvenini sağlamak yoluna da tevessül edildi. Ancak, Cumhuriyet Halk Partisi müfettişinin parti yoklama talimatnamesine aykırı davranışları yanında parti divanında, parti genel başkanı tarafından adımızın silinmesi, özel itimat ve münasebetlerin de zedelendiği kanaatini uyandırdı.

Böylece, itimat edilmeyen yerde kalmak caiz olmadığı gibi, bir yandan demokratik rejime uyulacağından söz edilirken, diğer yandan rejime aykırı davranışlarla karşılaşacağına kanaat getirildiğinden Cumhuriyet Halk Partisi'nden çekilmek ve milletvekilliğinden ayrılmak mukadder oldu. Özel düşünümüze göre, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden önce hazırlanan ve o gün postalanan uzun istifa yazımızdaki sebepler bugün dahi canlı bir halde yaşamaktadır.[6]

1950 - 1965 Yılları

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin 1950 yılında yenilenmesi üzerine dokuzuncu devreden itibaren teşriî hayattan uzaklaşıldı. Ve rahmetli Başvekil Adnan Menderes’in yıllarca Büyük Millet Meclisi ile Başvekâlet teşkilâtında eski hizmetlerimizi hatırlamak suretiyle arayışlarına ve vaki tekliflerine rağmen resmî hiçbir vazife alınmadı. Böylece fikrî sahada tetkik ve tetebbulara girişildiği gibi, bir aralık doğu illerimizle ilgili bazı incelemelerde bulunuldu.

Daha sonraları, teşriî sahadaki çalışmalar başlamadan önceki devrede muhtelif iktisadî teşekküllerin idare meclisi azalıklarında bulunduğumuz nazara alınmak suretiyle, bilgi ve tecrübelerimizden faydalanılmak üzere İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Türkiye Petrolleri A. O. İdare Meclisi Azalığı’na seçildiğimiz gibi, Sümerbank tarafından kurulmuş olan Adıyaman Pamuklu Dokuma Şirketi İdare Meclisi Azası ve reis vekili olarak çalışıldı. Bu arada seçilmiş olduğumuz Ankara Belediye Meclisi Azalığı ile Reis Vekilliği’nden, kısa bir müddet sonra o günlerin şartları içinde çekilmek suretiyle eskisi gibi fikrî sahada çalışmalara devam edildi.

Böylece, inzivaya çekildiğimiz bir devrede, evvelce ikinci oğlumuz, ana ve babamızın kayıpları ile uğradığımız acıları, kırk yedi yıllık hayat arkadaşımız fedakâr ve vefakâr aydın Türk kadını ve anası çok muhterem Cemile Sahir Hanım’ı kaybetmek suretiyle daha muzaaf bir hâlde yaşamış olmak ilahî takdirin bir başka tecellisi oldu.

Sayın Üstad Cemal Kutay,

Hayatımın çeşitli hizmetlerle geçen ve bu gün arkamızda kalan elli yıllık devresini böylece özetledikten sonra şimdi ben de size sesleniyor ve bugüne kadar “Niye susar?” şeklindeki hitabınıza karşı düşüncelerimi belirtmek istiyorum.

Gerçekten, tarihe intikal eden olayların içinde tarihî hüviyete sahip olanlarla birlikte çalışanların “Elli yılın arşivinde ve hafızasında, rüyetinde ve şahadetinde biriktirdiği bergüzar hatıraları ve hadiseleri tarihin sinesine” tevdi etmesi açık mektubunuzda işaret ettiğiniz gibi doğru görülebilir. Fakat

bu ödevi yerine getirmek de kolay olmayacak gibi… İşte böyle bir görüş ve düşünüş iledir ki, ben de daima susmayı tercih eyledim.

Ancak, öteden beri eski ve değerli bir meslektaş hüviyetiyle hakkımda gösterdiğiniz vefalı ilgi ve duygulara dayanarak beni umumî efkâr önünde ansızın vazifeye çağrışınız karşısında bugüne kadar neden susmuş olduğumu şöylece açıklamak da benim için bir borç oldu:

1. Sırların masuniyeti aleyhine hareket etmiş olmamak,

2. Büyük Mustafa Kemal Atatürk hakkında herhangi bir suretle yanlış bir telakkiye vesile vermemek ve “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun”un şümulüne itilebilecek vaziyetten kaçınmak,

3. Demokratik esaslara aykırı bulunan “Tedbirler Kanunu”nun şümulü dairesinde mütalâa edilebilecek herhangi bir harekette bulunmamak,

4. Çoğu ebediyet âlemine göçmüş bulunanların hatıralarını incitebilecek veya öyle bir telâkkiye yol açabilecek herhangi bir mülâhaza ve mütalâadan sakınmak,

5. Hayatta olanlar hakkındaki bazı bilgiler yüzünden eski dostlar aşinalarla herhangi bir polemikten uzak kalmak,

6. İçinde yaşanılan hadiseleri naklederken mütevazı şahsımı ilgilendiren konularda kendimden bahsetmek zaruretiyle karşılaşmamak.

Şimdi bütün bu sebeplerle özel görüş ve düşünüşlerime rağmen, yıllardan beri çekilmiş olduğumuz inziva köşesinden, çeşitli sebeplerle kırılmış olan kalemimi yeniden ele alarak açık mektubunuzda işaret ettiğiniz gibi, “içyüzü bilinenlerden büsbütün başka” olarak tarafınızdan vasıflandırılan “O buhran ve yerleşme devirlerinin olaylarına ait hafızayı ve arşivi” harekete geçirmek acaba kabil olabilecek mi?

Milletçe özlediğimiz Demokrasi rejiminin mübeşşiri ve teminatı olduğu söylenilen yürürlükteki anayasanın hürriyetlerle ilgili geniş hükümlerine rağmen, bir yanda “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun” ile “Tedbirler Kanunu”, diğer yanda umumî mevzuatımızdaki hükümler

muvacehesinde tarihe mal olan vakıaları, “gerçekleri karanlıklardan kurtararak, yarının ibreti ve ışığı olarak” olduğu gibi yazılabilecek ve gerçekten “hakikate ve tarihe hizmet” edilebilecek mi?

Benim bu sorularıma dudaklarınızı bükerek ve biraz da gülerek vermek isteyeceğiniz karşılığı da biliyorum: “Mutlu yarınlara ve yollara ulaşmak için dünleri, dünlerin olaylarını olduğu gibi dile getirmek gerek. Yazılarınızı bütün hukukî vecibe ve mesuliyetleriyle bekliyoruz.”

Eğer bu, kaleminizden çıkmayan, benim kırık kalemimde ifadesini bulan bir teminat ise, tarihimizin çok nazik ve kritik devirleriyle ilgili vakıaları ve çeşitli sebeplerle katılmış bulunduğumuz I. Dünya Savaşı’nda ve sonrasında istilâcı devletlerin ateşledikleri yangınların yalnız dünyayı değil, anavatanımızı saran ateşlerin ortasında kahramanca dövüşlerimize rağmen uğradığımız kayıplar ile haksız muameleleri, karşılaştığımız facialar ve felâketleri, düşmanlara karşı gösterilen mukavemetlerle elde edilen büyük zaferleri ve bunları kovalayan hadiseleri dile getirmek hususundaki çağırışınıza esas itibariyle uymak bir vazife oldu gibi…

Beni içinde bulunduğum inziva köşesinden *Tarih Konuşuyor* dergisinin sahifeleri arasına çeken ısrarlı davranışlarınız karşısında tarih ve umumî efkâr önünde yüklediğiniz zor vazifeyi, İstanbul’da ve Ankara’da gazeteci, memur, müdür ve milletvekili sıfatları ile ve diğer çeşitli adlarla geçen hizmet yıllarındaki görüşlerimi ve duyuşlarımı “mevzuat ve imkânlar dairesinde zaman zaman” yazılabilecek yazılarla dile getirebilirsek ne mutlu.

Ancak, her gün biraz daha eksilmekte olan ve yıpranan ömrümüz, hastalıklarımız, derpiş edildiği şekilde içinde yanaşılan, görülen ve duyulan, çeşitli ve önemli olayları yazabilmek imkânını bize nasıp edecek mi?

Candan sevgiler ve saygılar…

Maçka, 19 Şubat 1966
Necmeddin Sahir Sılan

1807, 1876 ve 1908
Üç Şahlanış ve Sonuçları

Osmanlı İmparatorluğu'nun arkamızda bıraktığımız yüz yıllar içinde geçirdiği önemli ve çeşitli olaylar bugün koca tarihin engin sahifelerini zenginleştirmiş bulunuyor ve bu olayların çoğu dile getirilmek suretiyle de "Tarih Konuşuyor."

Bu önemli olaylar arasında millet iradesinin ve murakabesinin gerçekleştirilmesine imkân verecek kuruluşlar olara imkân verecek kuruluşlar olarak I. ve II. Meşrutiyet idareleri son yüz yılı kapsayan devre içinde yakın tarihimizin ayrı bir özelliğini taşıyor.

Çünkü son yüz yıl içinde zaman zaman doğan ve bir türlü kökleşemeyen demokrasi rejimi, halk iradesi, millet hâkimiyeti, batıdan gelen med ve cezirler halinde dalgalanarak yine batıya yöneltilen hürriyetseverlerin hamle ve faaliyetleri zaman zaman boğuluyor ve gerici kuvvetlerin fesatçı ve baltalayıcı hareketleriyle engelleniyor.

Gözlerimizi son yüz yılın gerilerine çevirdiğimiz vakit de, yakın tarihimiz içinde, hürriyetseverlerin Osmanlı saltanatının ve Hilafet makamının mutlak ve tek hâkimi olan hükümdarlara, tacidarlara karşı ne kadar kuvvetli direnişlerde bulunduğunu görebiliriz, kavrayabiliriz.

Bu tacidarlar arasında Saltanat ve Hilâfet makamında vazifelerini şerefle gören, sınır boylarında millet fertlerinin topluluğu içinde, ordu saflarında dövüşenler olduğu gibi hasta ve malûl hüviyetleri ve dimağları ile devlet ve millet hayatını zehirleyenlerini, felâketlere sürükleyenlerini de görebiliyoruz.

Islahatı Engelleyen İç ve Dış Tahrikler

Son yüzyılın ötelerinde, on sekizinci yüzyılın sonlarında vatanımızda yenilik hareket ve devrinin seçkin timsali olan III. Selim'in vatansever duygularla bir yandan ordu saflarında Nizam-ı Cedid hareketini sağlarken, diğer yandan bu yeni hamle ile Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküntüden kurtardığı tarih sahifelerinde okuyoruz.

O sıralarda barışı koruyucu bir hareket olarak Fransa devletine karşı savaş açarken o zamanların kıtaları kucaklayan vatan topraklarımızda yenilik hamlesine karşı koyanlarla ayaklananların ve ihanetlerde bulunanların, Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart tarafından girişilen ve Mısır'ın istilâsına matuf olan harekâtı III. Selim'in aleyhinde nasıl kullandığını, Mısır'ın tahliyesi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a hâkimiyeti yanında Rus devleti ile savaşı müteakip Nizam-ı Cedid'in nasıl kaldırıldığını ve nihayet III. Selim'in saltanat makamından uzaklaştırılmasına müteveccih gerici hareketler sonunda nasıl şehit edildiğini de acı gerçekler olarak öğrenmiş bulunuyoruz.

On sekizinci yüzyılın başlangıcında Sultan II. Mahmud'un saltanat makamına geçişinden sonra Yeniçeri Ocağı yıkılıyor ve 1828-1829 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya devleti arasındaki savaş Edirne'de başlayan barış görüşmeleri ile sona eriyor. Fakat hazin olaylar yine devam etmekte… Bir yanda Mısır haile ve gailesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile savaş mecburiyeti diğer yanda o zamanki deyişle Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin teşkili, Yunan isyanı ve Tanzimat Fermanı'nın ilânına imkân hazırlayan Sultan Abdülmecid'in Batıdaki devlet ve fert münasebetlerini, cemiyet hareketlerini batılı manada geliştirme hamleleriyle karşılaşıyoruz.

Bu arada, devlet bünyesindeki ıslahat işleriyle ilgili Tanzimat Fermanı'nın ordu ve idare bünyesindeki yeni kuruluşları yanında "Kuleli Vakası" ve "Kırım Savaşı"nın sonuçları ile Paris Anlaşması'ndan sonra Sultan Abdülmecid'in ebediyete intikali ile duyulan gerçek teessür, Sultan Abdülaziz'in saltanat makamına geçişi ile kısmen giderilmiş ve yeni umutlar beslenilmeye başlamış oluyor.

Hürriyetseverlerin Açık Mücadeleleri

On sekizinci yüzyılın sonlarına rastlayan bu devrede “Yeni Osmanlılar”ın siyasî faaliyetlere başlaması ve Meşrutiyet idaresine yönelen ve o zamana kadar mahdut sahada yayılmaya başlayan hürriyetsever fikirlerin açık mücadele halinde gelişmesi, Sultan Abdülaziz idaresine karşı beslenilen umutların mutlu bir olayı sanılıyor.

Bu arada, Âli ve Fuat Paşaların fani dünyadan göçüşleri ile yeni ıslahatı kapsayan “Tanzimat Fermanı” devri kapanmış olmakla beraber Sultan Abdülaziz’in Avrupa yolculuğundan sonra hürriyet âşığı Midhat Paşa’nın sadrazam olarak vazifelendirilmesi, “Yeni Osmanlılar”ın I. Meşrutiyet idaresini gerçekleştirmek için giriştikleri açık mücadelenin fiilî şekilde yayılması bakımından ayrı bir ümit kaynağı oluyor. Fakat ne çare ki, az bir zaman sonra Midhat Paşa sadaretten azlediliyor, lâkin mücadele yine devam ediyordu.

Bu sıralarda sadaret makamına geçirilen ve millete değil, yalnız saltanata bağlı olan ve şahsî idarenin kötü bir temsilcisi olarak sadaret makamına geçen Mahmud Nedim Paşa düşürüldüğü gibi, Meşrutiyet idaresini mutlak olarak gerçekleştirmek isteyen hürriyetseverlerin öncüleri arasındaki gizli sözleşme sonunda Sultan Abdülaziz saltanattan uzaklaştırılıyor, yerine Sultan V. Murad geçiriliyor.

Ne yazık ki, doksan üç günlük saltanattan sonra, tutulduğu hastalık yüzünden, Sultan V. Murad hükümdarlıktan çekiliyor ve yerine Sultan II. Abdülhamid getiriliyor. Saltanat makamına geçişinden önceki devrede Meşrutiyet idaresini Midhat Paşa ile olan görüşmelerinde vaat ve taahhüt eden yeni padişah, Kanun-i esasî’yi ilân ediyor ve hürriyetseverlerden Midhat Paşa yeniden sadrazam oluyor.

Böylece, Kanun-i esasî”nin ilk olarak ilân edilmesi ve I. Meşrutiyet idaresinin kurulması suretiyle Devlet-i Aliye-yi Osmaniye’nin tarihinde ilk defa Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan toplantıya çağrılıyor. Ancak Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet idaresini, doğuşundan önceki günlerden başlamak ve gizli gizli hareketlerde bulunmak suretiyle engellemekten geri

kalmıyor ve muhtelif vesilelerle birer birer tasfiye edilen hürriyetseverlerden sadaret makamına getirmiş olduğu vatansever Midhat Paşa’yı da sürgün suretiyle İstanbul’dan uzaklaştırıyor ve böylelikle I. Meşrutiyet idaresini fiili şekilde baltalamaya başlıyor.

Türkiye – Rusya Savaşı ve İlk Divan-ı Âli İsteği

Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in gizli ve açık şekilde hürriyet rejimini kayıtlayıcı hareketlerine karşı toplanmış bulunan I. Meşrutiyet idaresinin ilk Meclis-i Mebusan'ında millî hâkimiyetin mutlak şekilde yürütülmesi, gerçekleştirilmesi için azimle ve şerefle mukavemet ediliyor.

O zamanlarda meclis çalışmalarının özelliklerini ve geleneklerini bilmeyen ve hiçbir tecrübesi olmayan mebuslar, millet kürsüsünde Sultan II. Abdülhamid'e karşı direnmekte devam ediyor ve o sıralarda Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında açılmış bulunan savaşla ilgili olarak şark cephesinden gelen kötü haberler üzerine çareler ararken padişahın baskısı ile Meclis-i Mebusan seçimlerin yenilenmesine karar vermekten çekinmiyor.

Böylece, ilk Meclis-i Mebusan'ın ikinci seçim devresi çalışmalarına başlanıldığı sırada padişahın savaşı saray odalarından idareye devam etmesi üzerine imanlı mebuslar harp mesullerinin bulunmasını ve Divan-ı Âli kurulmak suretiyle muhakeme edilmesini istiyor.

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar süren hayatında ilk defa I. Meşrutiyet devrinde Divan-ı Âli kurulması için vatansever mebusların gösterdiği bu heyecan karşısında Sultan II. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı dağıtmak kararını alıyor ve Ruslara karşı yenilgiye uğrayışımızın sorumlusu olan kabine de gerçek mesuliyet mevkiinde bulunan Harbiye Nazırı, o zamanki deyişle, seraskeri eliyle bu kararını uygularken, hürriyetsever mebusları yakalatıyor, Divan-ı Âli teşebbüsü de yarıda kalıyor.

İstibdat İdaresine Karşı İhtilal Hazırlıkları

Bu sırada, sadaret makamında birbirini kovalayan değişiklikler oluyor, kabinelerin biri gidiyor, diğeri geliyor ve Yeni Osmanlılar da birer birer tasfiye ediliyor, hürriyetsever Midhat Paşa Taif zindanlarında boğduruluyor, vatansever Namık Kemal fani hayattan ayrılıyor, kabine buhranları sıklaşıyor, Ermeni isyanları başladığı sırada Yunanlılarla savaşa girişiliyor ve ordunun sağladığı zafere rağmen barış sözleşmesi aleyhimize imzalanıyor.

Bu arada, Rumeli kıtasında Makedonya topraklarında ihtilâller oluyor, Girit adası elimizden çıkıyor, Mısır tamamıyla kaybediliyor, Sultan II. Abdülhamid'in koyu mutlakıyet ve istibdat idaresi kökleşiyordu.

Böylece, 1908 yılındaki II. Meşrutiyet idaresinin, başlarında Enver, Niyazi ve Eyüp Sabri gibi vatanseverlerin bulunduğu askerî ve millî birliklerce zorlanması suretiyle, kuruluşuna kadar otuz üç yıl süren ve ancak ilk iki yılı I. Meşrutiyet idaresi halinde geçen Sultan II. Abdülhamid'in saltanat devrinde çeşitli çeşitli hadiseler oluyor.

Bu arada, ikinci Jön Türk hareketi Paris'te toplanan kongre ile başlamış oluyor. Ancak aradaki görüş ayrılıkları yüzünden Jön Türkler ikiye bölünüyor. Bu sıralarda vatan topraklarında koyu mutlakıyet hüküm sürüyor, jurnalciler verdikleri jurnallerle birçok hanümanları söndürüyor. Vatan topraklarını parçalamak isteyen devletler türlü entrikalar çeviriyor ve İngiltere Kralı ile Rus Çarı arasında Finlandiya sınırları içindeki Reval limanında vuku bulan görüşmede ana vatanımızın paylaşılmasına karar veriliyor.

Bu kötü haberi öğrenen Jön Türkler, İttihad ve Terakki topluluğu içinde çalışan imanlı vatanseverler, Sultan II. Abdülhamid idaresine karşı Rumeli kıtasında III. Ordu çevresinde öteden beri hazırlamış oldukları ihtilal hareketini ateşliyor.

II. Meşrutiyet'in İlânından Sonra

Böylelikle II. Meşrutiyet idaresi, Sultan'ın iradesinden çok önce Manastır'da atılan toplarla 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908 günü gerçekleşiyor ve Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan toplantıya çağrılıyor.

Ancak, kısa bir zaman sonra, gerici ve fesatçı hareketlerle 31 Mart 1325/ 13 Nisan 1909 günü İstanbul'da başlayan irtica hareketi Rumeli'den gelen Mahmud Şevket Paşa kumandasındaki Hareket Ordusu ile bastırılıyor ve Sultan II. Abdülhamid, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'ın Meclis-i Umumî halindeki müşterek toplantısında verilen karar ile saltanat makamından uzaklaştırılıyor ve yerine Sultan V. Mehmed Reşad geçiriliyor.

Bundan sonra, hürriyetsever duygular ve şartlarla yeniden çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'da, memleketin idare ve düşünce tarzı bakımından bazı mebuslar arasında çok sert çekişmeler ve ayrılışlar oluyor ve II. Meşrutiyet idaresini memlekete kazandırmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tedricî bir şekilde hükümet bünyesini kapsayan iktidarına karşı girişilen çok çetin mücadeleler sonunda Hürriyet ve İtilâf Fırkası doğuyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olarak ön saflarda çalışmış bulunanlardan bazıları yeni fırkanın kurucuları arasında yer alıyor, tevkifler oluyor. Gayri Türk unsurlardan olan mebuslar da kin ve milliyet ve ihtiras duygularıyla ayrılıkları körüklüyor.

Bu sıralarda İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'yi işgale koyuluyor ve bunu takiben Rumeli'de Balkan devletlerinin açtıkları savaş ile karşılaşılıyor, iç hareketler yanında dış tehlikeler yüzünden hürriyet rejimi bu defa hürriyetçilerin eliyle İttihat ve Terakki iktidarı tarafından kayıtlanıyor ve nihayet Avusturya-Macaristan devletiyle Sırbistan hükümeti arasında başlayan ve kısa bir zamanda Avrupa'yı ateşe veren, deniz aşırı Amerika'ya dahi sıçrayan I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti de katılıyor ve harpten büyük kayıplarla yaralı ve bitkin bir halde çıkıyor.

Böylece, Trablusgarp ve Bingazi savaşları ile Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı esnasında iktidarda bulunan kabinelerin Divan-ı Âli'ye sevk edilmeleri Meclis-i Mebusan'ın birinci, ikinci ve üçüncü intihap

devrelerinde, ayrı ayrı takrirler üzerine kararlaştırılıyor ve bu kararlarla ilgili safhalar sırasıyla cereyan ediyor.

Düşen İktidarlardan Hesap Sorma Çabası: II. Meşrutiyet'te Divan-ı Âli Hareketleri

II. Meşrutiyet idaresinin yılında kuruluşundan sonra memleket içinde esen ve estirilen engin ve sınırsız hürriyet havası ile içerden bazı zümreler ve unsurlarca girişilen hainane teşebbüsler ve hareketler yanında iç ayaklanmalar birbirini kovaladı. Bunlar yetmiyormuş gibi dışardan yöneltilen ve önce İtalya hükümeti, sonra Balkan devletleri tarafından 1327-1328/1911-1912 yıllarındaki tecavüzlerle açılan savaşlar sonunda Trablusgarp ve Bingazi vilâyetlerimiz ile Rumeli'deki geniş topraklarımız üzerinde hâkimiyetimiz sona erdi.

Bütün milleti yaralayan bu acıklı olaylar, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında hararetli görüşmelere yol açtı, o zamanlarda iktidarda bulunan hükümetlerin, sorumluların Divan-ı Âli'ye sevk edilmeleri istenildi. Böylece millet irade ve murakabesini gerçekleştirmek yönünden cesaretli adımlar atıldı.

Böylece, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının birinci intihap devresinin 1327/1911 yılına rastlayan dördüncü toplantı yılında Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin, Trablusgarp ve Bingazi savaşları dolayısıyla, Divan-ı Âli'ye verilmesi isteği o günlerin önemli bir konusu oldu. Meclis-i Mebusan 10 Ekim 1327/23 Ekim 1911 günü, sonraları Meclis-i Âyan reisliğinde bulunan o zamanki Meclis-i Mebusan reisi, hürriyet mücahidi Ahmed Rıza Bey'in başkanlığı altında toplandı.

Trablusgarp mebusları adına Mahmud Naci ve Sadık Beyler tarafından verilen takrirde Trablusgarp ve Bingazi'nin eski deyişle "hak-i pak-i vatan"dan ayrılmak tehlikesine maruz bulunduğundan bahsediliyor ve Trablusgarp vilâyetinin müdafaa sebeplerini yine o zamanki deyişler "ihmal ve tekâsül" etmiş olan "adl ü ihsan" politikacısı olarak vasıflandırılan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin, Trablusgarp'a karşı ihtiyar eylediği siyasî ve idarî hatalar yüzünden "muhakeme edilmek üzere" Divan-ı Âli'ye sevk edilmesi isteniliyordu. Bu, II. Meşrutiyet'te ilk Divan-ı Âli'ye sevk teşebbüsü idi.

“Meclis-i Mebusan’ı Vazifeye Davet Ediyoruz”

Trablusgarp mebuslarının verdikleri takrirde, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı Âli’ye sevk sebepleri dokuz maddede tespit edildikten sonra, şöyle deniliyordu:

Berveçh-i maruz ahval, Trablusgarp ile Bingazi’yi, Osmanlıların miras-ı ecdad olarak Afrika’da malik oldukları bu yegâne kıt’a-yı mübarekeyi her türlü müdafaaden aciz, askersiz, fişenksiz, zabitsiz, valisiz, kumandansız, zahiresiz, parasız, aç ve sefil bir surette İtalya’nın baziçe-i ihtirası olarak terk ve teslim etmiştir.

Tarih-i ümemde bu derece basiretsizlik, bu kadar lâkaydî ve atalet, bu mikyasta hubb-ı vatandan mahrumiyet görülmemiştir. Biz, Trablusgarp mebusları, müvekkillerimizin seda-yı vicdanîlerine tercüman olarak şu felâket-i elîmeden dolayı İbrahim Hakkı Paşa ve rüfekasını muvacehe-i millette ittiham ediyoruz. Hakkı Paşa kabinesinin haricî, dâhilî, malî ve askerî basiretsizliği Kanun-i esasî-i Osmanî’nin, bu muazzam üss-i devlet ve Meşrutiyet’in ilk maddesini ihlâl etmiştir. Biz, Meclis-i Mebusan’ı işbu feryadımızla vazifeye davet ediyoruz.

Trablusgarp mebusları Kanunuesasî’nin 31. maddesine tevfikan haiz bulundukları salâhiyeti bilistimal şu sebeplerle istikbal-i vatanı tehdit eden mühlik bir lâkaydiden Osmanlılığı tahlis ile hiss-i mesuliyet ve lüzum-u mücazatı temin ve tesirine muvaffak olurlarsa umum vatana belki bir hizmet etmiş olmak emeli ile müteselli olacaklardır.

Bu takrir üzerine o gün Meclis-i Mebusan’da çok hararetli görüşmeler oldu ve Trablusgarp mebuslarının takriri, Kanun-i esasî ve Meclis-i Mebusan nizamneme-i dâhilisi mucibince adı geçen Meclisin her toplantı yılı başında kura ile seçilen beş şube arasında çekilen kura sonunda İkinci Şube’ye havale olundu.

Meclis-i Mebusan’ın, yukarıda belirtildiği gibi, birinci intihap devresinin dördüncü toplantı yılında ve beşinci içtimaında vuku bulan bu hararetli görüşmelerden sonra, şimdi memleket sınırlarımızın dışında, Arnavutluk

ülkesinde bulunan Draç mebusu Esat Toptanî Paşa tarafından yine bu konu ile ilgili olarak bir takrir daha verildi.

Bunun üzerine, Meclis-i Mebusan'ın 13 Kasım 1327/26 Kasım 1911 günündeki yirminci içtimaında yeniden görüşmeler oldu ve bu yeni takrir, evvelce Trablusgarp mebusları Mahmud Naci ve Sadık Beyler tarafından verilmiş olan takrirle birlikte nazara alınmak üzere, İkinci Şube'ye havale edildi.

Böylece İkinci Şube Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa hakkında gerekli tahkiklere başladı. Fakat Meclis-i Mebusan'ın bu toplantı yılında daha gergin bir hal almış olan İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf mücadeleleri arasında Balkanlarda patlayan ve büyük bir vatan parçasının, güzel Rumeli'mizin elîm bir şekilde kaybı ile sonuçlanan savaşın başlaması ve Meclis-i Mebusan'ın, Sadrazam Said Paşa kabinesi ile Heyet-i Mebusan arasında Kanunuesasî tadilatındaki ihtilâftan dolayı, 5 Ocak 1327/18 Ocak 1912 günü Sultan Mehmed Reşad tarafından, Sadrazam Said Paşa kabinesi zamanında feshedilmesi üzerine Trablusgarp ve Bingazi ile ilgili olarak verilen iki takrire göre başlanılan Divan-ı Âli tahkikatı olduğu gibi İkinci Şube'nin dosyalarında saklandı ve mesuliyet mefhumu yalnız kâğıtlar üzerinde kaldı.

Mesele Kapanmamıştı

Aradan yıllar geçti ve Meclis-i Mebusan'ın 5 Nisan 1328/ 18 Nisan 1912 - 23 Temmuz 1328/5 Ağustos 1912 günleri arasında kırk yedi defa toplanan ve dört yıllık intihap devresine rağmen yüz on gün süren çalışma devresinde Divan-ı Âli mevzuu unutulmadı.

Meclis-i Mebusan'ın ikinci intihap devresinin birinci ve sonuncu toplantı yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şöhretli hatibi olarak tanınmış olan Kırkkilise mebusu Ömer Naci Bey ve arkadaşları tarafından Trablusgarp Savaşı ile ilgili olarak bir takrir verildi. Meclis-i Mubusan'ın 16 Mayıs 1328/29 Mayıs 1912 günündeki toplantısında okunan bu takrir ile Trablusgarp vilâyetinin İtalyanlar tarafından tecavüze uğraması üzerine eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı Âli'ye sevki için birinci intihap devresinin dördüncü toplantı yılında verilmiş olan takrirlere uyulmak suretiyle İkinci Şube tarafından başlanılan tahkiklere yeniden devam edilmesi istenildi.

Böylece, yeniden Meclis-i Mebusan'a getirilmiş olan ve milleti yeniden ilgilendiren Divan-ı Âli mevzuu üzerinde görüşmeler oldu. Bu yöndeki tahkiklere, görüşmeler sonunda, Üçüncü Şube'ce devam edilmesi kararlaştırıldı ve Ömer Naci Bey'le arkadaşları tarafından verilen yeni takrir de mevzuubahis şubeye havale olundu.

Ne çare ki, birinci intihap devresinin son toplantı yılı tamamlanmadan, yukarda da belirtildiği üzere, Sadrazam Said Paşa kabinesi ile Heyet-i Mebusan arasında Kanunuesasî tadilatından doğan ihtilâf dolayısıyla feshedilen Meclis-i Mebusan'ın, yeni seçimler sonunda başlayan bu ikinci intihap devresinin müddeti, bu yeni tahkik teşebbüslerine de imkân bırakmadı.

Çünkü ihtilâf konusu olan madde hakkında Kanun-i esasî'nin otuz 35. maddesine göre verilen karar muvacehesinde "feshi intac eden ihtilâf hakkında sıfat-ı hâkimiyetle bir rey ve karar itasına mahsus ve münhasır olduğu Heyet-i Âyan'dan Kanunuesasî'ye tevfikan ve tefsiren tanzim olunan kararnamede beyan edilmiş olduğundan Meclis-i Umumi 22

Temmuz 1328/4 Ağustos 1912 günü Sultan Beşinci Mehmed Reşad'ın iradesiyle, Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi zamanında Meclis-i Mebusan "sed" edildi, kapatıldı.

Böylece Meclis-i Mebusan padişahın iradesi ile kapatılmış olduğundan Trablusgarp ve Bingazi savaşı ile ilgili İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı Âli'ye sevkine matuf tahkikat yine geriye kaldı, ondan sonra da tamamıyla unutuldu, yeniden intihabat işlerine başlanıldı. Bu, devlet hazinesi için yeni yeni külfetleri gerektirdi, millet için de yeni bir hayal sukutu oldu.

Aradan bir müddet geçtikten sonra Meclis-i Mebusan'ın üçüncü intihap devresi 1 Mayıs 1330/14 Mayıs 1914 günü açıldı. Fevkalade olarak akdedilen bu toplantının müddeti iki ay olduğu hâlde, kanunî müddetten bir ay daha fazla olarak çalışıldı ve 31 Temmuz 1330/13 Ağustos 1914 günü toplantılara son verildi.

Böylece, üç ay sürmüş olan bu fevkalade toplantı esnasında, Trablusgarp ve Bingazi savaşları ile ilgili tahkikat mevzuu üzerinde, yukarda da, belirtildiği gibi, hiç durmamış olmakla beraber daha büyük bir konu Meclis-i Mebusan'da acı bir şekilde dile getirilmiş oldu.

Sonraları, I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak Divan-ı Âli'ye sevk edilmesi istenilen Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabinelerinde mesuliyet mevkiinde bulunmuş olan Halil [Menteşe] Bey'in reisliği altında 6 Temmuz 1330 /19 Temmuz 1914 günü toplanan Meclis-i Mebusan'da, bütçe ile sadrazam Mehmed Said Halim Paşa kabinesine itimat konusunda geçen müzakerelerden sonra, Balkan Harbi dolayısıyla Rumeli'deki topraklarımızın kaybından dolayı eski Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye verilmeleri için hararetli görüşmelerde bulunuldu.

Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1334/21 Aralık 1918 gününe kadar devam eden ve beş toplantı yılını kapsayan bu üçüncü intihap devresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup mebuslar büyük bir çoğunluk halinde idi ve Türk'ten gayri mebusların birçoğu da yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olarak intihap edilmişlerdi.

Böyle bir vaziyet içinde başlayan çalışmalar esnasında, Meclis-i Mebusan Reisi Halil [Menteşe] Bey eski sadrazam Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye verilmesi isteği ile ilgili olarak İstanbul mebusu Salâh Cimcoz, Lazistan mebusu Sudi Beylerle İzmir mebusu Ubeydullah Efendi tarafından sunulan takriri okuttu. Bu takrirde şöyle deniliyordu:

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinelerinin atideki sebeplere binaen taht-ı muhakemeye alınmalarını talep ederiz:

1. Erkân-ı Harbiye tarafından ordunun Balkan müttefiklerine karşı harp edecek bir halde bulunmadığı ekiden bildirildiği halde ilân-ı harp edilmesi,

2. Bulgarlar ilân-ı seferberî etmelerinden evvel Sofya sefaret-i seniyesi ataşemiliterliğinden mevrut telgrafnamede Bulgaristan ile harp ihtimalinin pek mahsus olduğu bildirilmiş olması üzerine mahsusat-ı vakıa Babıâli'ce dahi musaddak ise umumî seferberlik emrinin vaktiyle tebliği lüzumu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ce bildirildiği hâlde seferberlik kararının vaktinde ittihaz edilmemesi,

3. Seferberlik ilânından pek az evvel redif kıt'aatı ve ikmal efradı ile Hazarî ordunun takriben üçte birini ve talimi ve terbiye itibariyle bittabi en güzide kısmını teşkil eden 1324/1908 duhullü efradın terhis edilerek taburlar mevcudunun o da kısmen acemi efrattan mürekkep olmak üzere- yüz yüz elli nefere ve kıymet-i harbiye nokta-i nazarından sıfıra tenzil edilmiş olması,

4. Seferberlik efradının Harbiye Nezareti'nden kumandanlıklara ve Dâhiliye Nezareti'nden vilâyetlere derhal ve aynı zamanda tebliği icap ederken Dâhiliye Nezaretinin ilân-ı seferberî tebliğini geciktirmesi ve pek kıymettar olan ilk günlerin memurin-i mülkiye ve askeriye arasında muhaberat ile işgal edilmesi,

5. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ce 13 Eylül 1328/26 Eylül 1914 tarihinde Hükümat-ı mütecavirece harp seferliğine başlandığı istihbar olunduğu zaman tarafımızdan dahi umumi seferberlik emri bilâtehir verilmek üzere

heman irade-i seniyenin istihsali talep edildiği halde Heyet-i Vükelâ buna lüzum görmeyerek ancak altı gün sonra Bulgarların seferberliğini İstihbar etmesi üzerine umumi seferberlik icrasına karar vermiş olması,

6. Muharebe ilânı Kanun-i esasî mucibince hukuk-ı hazret-i padişahîden olduğu halde irade-i seniyye istihsal edilmeksizin harp ilân olunması,

7. Babıâli'nin harekât-ı askeriyenin tarz--ı icrasına karışmaya salâhiyeti olmadığı halde Heyet-i Vükelâ kararıyla 3 Teşrinievvel 1328/16 Ekim 1912 tarihinde tecavüzî harp icrası için Başkumandanlık vekâletine emir vererek tahşidatını henüz ikmal etmemiş olan orduları felâkete sevk etmesi,

8. Her mebusun müddet-i memuriyeti dört seneden ibaret olacağı Kanunuesasî'nin altmış sekizinci maddesinde sarahaten beyan edildiği ve Meclis alelusul feshedilmediği takdirde müddet-i ictimaın bilâfasıla dört sene imtidad etmesi tabii bulunduğu halde ikinci defa intihap olunan Heyet-i Mebusan'ın vazifesi Hükümet ile muhtelifün fih olan madde hakkında beyan-ı rey ve mütalâaya hasr ile Meclis-i Mebusan'ı feshe, Kanunuesasî'yi tağyire tasaddi etmiş olmaları..."

5 Temmuz 1330/18 Temmuz 1914

İstanbul mebusu Lazistan mebusu İzmir mebusu

Salâh Cimcoz Sûdi Übeydullah

“Katillerin Cezasını Vermek Lazımdır”

Bu takrir, Meclis-i Mebusan’da çok heyecanlı müzakerelere yol açtı. İlk önce takrir sahiplerinden İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Bey söz aldı ve şöyle dedi:

Efendiler, bu kürsünün üzerine ilk defa çıkıyorum ve sad hayf ki bir menkıbe-i matem terennüm etmek üzere çıkıyorum. Bir takım hain eller bir cinayet-i siyasiye yaptılar, yani Rumeli’yi öldürdüler ve o ölüyü, o cenazeyi hiss-i vatandan başka hiçbir şeyi ile mütehassis olmayan İttihat ve Terakki’nin kalbine gömdüler. Bugün İttihat ve Terakki hissi ile yaşayan her kalpte bir abide-i matem gibi Rumeli’nin o büyük cenazesi yatıyor.

Beş gün sonra bu Meclis, fevkalâde müddet-i içtimaını ikmal edip kapandıktan sonra bize, gönlünüzde ve gönlümüzde koca Rumeli’nin o büyük cenazesi yatarken ‘Siz o şehidin katillerine ne yaptınız?’ denilirse, biz ne cevap vereceğiz? ‘Hayır, hiçbir şey yapmadık, İstanbul’da arkası üstü yatarak kahvemizi içtik’ dersek, bizi kovmazlar mı? Bizim haysiyetimiz yok mu? Bence bunlar katildir ve bu katillerin cezasını vermek lâzımdır.

Bir aralık İstanbul basınında çok renkli sahifelerle yenilikler getirmiş olan *Kalem* adlı mizah mecmuasının sahibi bulunan İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Bey’in bu heyecanlı sözlerini diğer mebusların hararetli konuşmaları kovaladı ve takrir, şubeler arasında kura çekilmek suretiyle alkışlarla Dördüncü Şube’ye havale edildi. Bunun üzerine Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinde bulunan vükelâ –nuzzar- Dördüncü Şube tarafından birer birer çağrıldı ve sorguya çekilmeye başlandı.

Neticesiz Feryatlar

Ancak, mevzuubahis takririn Dördüncü Şube'ye havalesinden yirmi beş gün sonra Meclis-i Mebusan'ın kanun mucibince iki aylık olan fevkalade toplantı müddeti, aradan bir ay fazla zaman geçirilmek suretiyle, 31 Temmuz 1330/13 Temmuz 1914 günü sona erdiğinden, irade-i seniyye ile tatil edildi. Okunan bu irade-i seniyyede "Avusturya ile Sırbistan arasında kat-ı münasebet edilmesinin bir harb-i umumîyi tevlit eyleyeceği" kaydedilmekte idi.

Bu itibarla, Meclis-i Mebusan'ın üçüncü intihap devresinin 1 Aralık 1330 /14 Aralık 1914 – 15 Şubat 1331/28 Şubat 1914 ve 15 Eylül 1331/ 28 Eylül 1915 – 30 Ekim 1331/12 Kasım1915 günlerini kapsayan normal çalışmalarla ilgili birinci toplantı yılında Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkleri hakkındaki takrirle ilgili hiçbir tahkikat ve takibatta bulunulmadı.

Çünkü o zaman iktidarda bulunan Mehmed Said Halim Paşa kabinesi, Avusturya-Sırbistan hükümetleri arasında başlayan harp halinin Almanya, İtalya hükümetlerinin iştiraki ile teşekkül eden "İttifak-ı Müselles" ile İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin bulunduğu "İtilâf-ı Müselles"e karşı yapmış olması muvacehesinde, 21 Temmuz 1330/3 Ağustos 1914 günü ilân eylemiş ve onu takiben de Karadeniz hadisesi ile fiilen I. Dünya Savaşı'na iştirak etmiş olduğundan Balkan Harbi'ne ait Divan-ı Âli tahkikat işlerinin ertelenmesi, o günlerin ağır şartları ve ateşli, buhranlı safhaları içinde uyanması melhuz dedikoduları ve ayrılıkları önlemek bakımından, ammenin selâmeti için, daha doğru görüldü.

Böylece, ateşli İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Bey'in samimî ve millî bir heyecan ile Rumeli'nin kaybından doğan teessürle söylediği sözlerin, yükselttiği feryatların akisleri ancak ve ancak Fındıklı Sarayı'nın çatısı altında kaldı.

Balkan Harbi'nde Rumeli'nin kaybı ile ilgili olarak Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevki hakkındaki takrir vesilesi ile Meclis-i Mebusan kürsüsünde hararetle, heyecanla konuşan ve "Bugün

İttihat ve Terakki hissi ile yaşayan her kalpte bir abide-i matem gibi Rumeli'nin o büyük cenazesi yatıyor" diyen İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Bey'in I. Dünya Savaşı sonunda bütün vatanımızı yaralayan ve hatta kendisini dahi İngilizlerin elinde Malta adasına kadar sürüklemiş olan olayları yaşamış olması, önceleri Irak, sonraları Suriye topraklarının kaybedildiğini ve Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinin çöktüğünü görmüş bulunması çok hazin bir tecelli oldu.

Çünkü, kendisinin de İstanbul mebusu sıfatıyla katılmış olduğu Meclis-i Mebusan'ın Kanun-i esasî'ye göre dört yıl olan toplantı süresi, I. Dünya Savaşı'na rastlayan üçüncü intihap devresinde, bütün parlamento hayatımızda, ilk defa olarak, bir yıl daha uzatılmış oluyordu.

Bu arada makam-ı Hilafet ve saltanatı işgal eden Sultan V. Mehmed Reşad'ın 3 Temmuz 1918 günü ölümü, eski deyişle "dar-ı beka"ya intikali üzerine Sultan VI. Mehmed Vahideddin, yine o zamanki söylenişe göre "bil-ırs ve bil-istihkak" padişah olduğu için Meclis-i Mebusan'da, âyan ve mebusanın huzuru ile "Meclis-i Umumî" hâlinde toplanması gerekiyordu.

Meclis-i Mebusan'ın üçüncü intihap devresinin beşinci toplantı yılı 10 Ekim 1334/10 Ekim 1918 günü yine o zamanki deyişe göre Hakan Hazretleri'nin huzuru ve "ilk iftitahî nutukları" ile açıldı. "Nutk-ı Hümayun" o zaman iktidarda bulunan sadrazam Mehmed Talat Paşa tarafından ayakta okundu. Mebusan ve Âyan azası da açılış nutkunu ayakta dinledikten sonra Sultan VI. Mehmed Vahideddin Meclis-i Mebusan'ın riyaset kürsüsünden yemin etti ve "tahlif merasimi", Âyan ve Mebusan'ın "ferman-ı hümayun"a uyarak Kanun-i esasî'deki yemin sureti okunmak ve birlikte tekrarlanmak suretiyle "şahane bir şekilde" tamamlandı.

Bundan sonra "zat-ı hazret-i padişahî" daire-i hümayunlarına avdet ettiği gibi, Âyan azası da Meclis-i Mebusan toplantı salonundan ayrıldı ve reis, reis vekili seçimlerinden sonra meclisin o toplantısı sona erdi. Mebusan ve Meclis-i Âyani'nin bu toplantı yılı Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı, en vahim, en nazik ve en tehlikeli bir devrine rastlıyordu.

Sulh Teşebbüsleri

Dört yıldan beri bütün cephelerde devam eden I. Dünya Savaşı, millet ve memleketimiz için, katlanılan büyük fedakârlıklara ve kazanılan zaferlere rağmen, daha karanlık badirelere ve tehlikelere sürükleyecek bir şekilde gelişiyordu. Kader birliği ettiğimiz Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan gelen haberler umutlarımızı kırıcı idi. Millet çeşitli yönlerden ıstıraplar ve mahrumiyetler içinde bunalmıştı. Fakat istiklâl ve istikbali için, şeref ve haysiyeti için mücahede azmini kaybetmemişti.

Ne çare ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dâhil bulunduğu müttefik devletler safında bulunan Bulgaristan hükümeti, Balkan cephesinin düşmanlar tarafından yarılması üzerine, münferit sulh akdine mecbur olduğu için, Almanya ve Avusturya - Macaristan devletlerince olduğu gibi, Osmanlı hükümetince de bu yeni durumun gerektirdiği zaruretlerle bazı askerî tedbirler ittihazı yanında sulhu arayıcı hareketlere de tevessül edilmişti.

Esasen, bu sıralarda Amerika Birleşik Devletleri hükümet ve devlet Reisi Mr. Vilson da "Osmanlı Hükümeti ile müttefik hükümetlere, büyük savaşın sonra erdirilmesi ile ilgili esasları" bildirmiş bulunuyordu. Bu itibarla Meclis-i Mebusan'ın yeni çalışma devresinde okunan "Nutk-ı iftitahî"de dahi bu konulara dokunuluyor ve zat-ı hazret-i padişahînin sözleri şöyle sonuçlanıyordu:

Harb-i Umumî'nin tesviye-i kat'iyesinin ve müstakbel münasebat-ı milelin istinatgâhı olmak üzere dermeyan edilen esasat dairesinde sulh müzakeresine hazır olduğumuz biz ve müttefiklerimiz tarafından bildirilmiştir. İttihaz edilen tedabir-i askeriye ve siyasiyenin bizi müttefiklerimizin yanında haysiyet ve şerefimizle mütenasip bir sulha isal eyleyeceğinden ümidvar bulunuyoruz.

Vatanın büyük bir kısmı düşmandan tahlis edilmiş ise de henüz pek kıymetli aksamı Onun istilâsı altında bulunuyor. Ordunun kahramanca başladığı vazifesini şerefle hitama erdireceğine emniyetin berkemâldir.

Cenab-ı Hakk'ın cümlemizi fütur ve yeisten korumasını ve teşettüt ve ihtilafata meydan verilmeyerek sizlere de müşkül mesainizde muvaffakiyet ihsan buyurmasını temenni ile Meclis-i Umumî'nin üçüncü devre-i teşriîyyesinin beşinci içtimaını küşad eylerim.

Talat Paşa'nın İstifası

Böylece, Meclis-i Mebusan ve Âyan yeniden çalışmalara başlarken Sadrazam Mehmed Talat Paşa kabinesinin istifa etmesi kararlaşmış ve yeni kabineyi kurmak vazifesi Âyan azasından eski sadrazam Tevfik Paşa'ya tevdi olunmuştu. Ancak, Tevfik Paşa çeşitli sebeplerle kabine teşkiline muvaffak olamadığı için bu vazife Âyan azasından Yaver-i Ekrem-i Hazret-i Şehriyarî esbak Harbiye Nazırı Müşir Ahmed İzzet Paşa'ya verilmiş ve yeni kabineyi kısa zamanda kurmaya muvaffak olan Ahmed İzzet Paşa'nın sadaretine ait Hatt-ı Hümayun 14 Ekim 1334/ 14 Ekim 1918 günü tertip edilen "Sadaret Alayı"ndan sonra okunmuştu.

Bu arada, Meclis-i Mebusan Divan-ı Riyaset intihabı da sonuçlandı. Meclis-i Mebusan reisliğine, Hacı Adil [Arda] Bey'in ayrılması suretiyle, ikinci defa, harp kabinelerinde mesuliyet mevkiinde bulunmuş olan Halil [Menteşe] Bey seçildi. Meclis-i Âyan reisliğine de zat-ı şahane tarafından tayin edilen ve Meclis-i Umumî"nin açılışında hasta olduğu için bulunamayan Ahmed Rıza Bey de yeni vazifesine başlamıştı.

Bunun üzerine, Meclis-i Mebusan ve Âyan'da, öteden beri uygulandığı şekilde, zat-ı hazret-i padişahînin nutk-ı hümayunlarına karşı hazırlanması mutad olan arize-i cevabiyeyi hazırlaması için Arize-i Cevabiye Encümenleri toplantılarına başlanıldı. Böylelikle umumî mütareke ve musalaha arifesine rastlayan o günlerde Ahmed İzzet Paşa kabinesinin beyannamesi de Meclis-i Mebusan'da görüşüldü ve o güne kadar bütün harp yılları boyunca susmuş olan muhtelif ırklara mensup mebusların sesleri ok yaydan çıkar gibi birbirini müteakip gürlemeye ve duyulmaya başladı ve hükümete kayıt ve şartlarla güvenoyu verildi.

Mütareke İmzalanıyor

Bunun üzerine, yeni Hükümet bir yandan dâhilde asayiş, cephelerde mukavemet tedbirlerini almaya koyulurken, diğer yandan münferit mütareke için “Hamidiye Kahramanı” olarak ün almış olan Hüseyin Rauf [Orbay] Bey’in riyasetindeki heyeti Mondros’ta münferit mütareke müzakerelerine memur etmişti.

Bu suretle, kısa bir zaman sonra, münferit mütarekename imzalanmış ve Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesi tarafından Meclis-i Mebusan ve Âyan’ın 30 Ekim 1334/30 Ekim 1918 günündeki toplantılarında, gizli celselerde verilen izahattan sonra tasvip olunmuştu.

Ancak hayli ağır şartları kapsayan bu mütarekenamenin uygulanışı, bu vesikayı imzalamış olan düşmanlarımız tarafından ihlâl edilmesi suretiyle, millet ve memleketimiz için çok kanlı olaylara yol açması bakımından bir felaket halini almış olmakla beraber, dış ve iç düşmanlar tarafından işlenen çeşitli facialar karşısında, Millet iradesinin ve mukavemetinin, Osmanlı İmparatorluğu ve saltanatı yerine, yepyeni ve zinde bir Türk devletinin doğmasını hazırlamış olması bakımından gerçek bir mutluluk yaratmış oldu.

Böylece, münferit mütarekenamenin imzalanışına ve ilk olarak uygulanışına başlanıldığı günlerde, Mebusan ve Meclis-i Âyan’daki çeşitli konuşmalar ve verilen takrirler arasında o zamanki deyişle Harb-i Umumî’ye iştirak sebepleri ve mesulleri ile ilgili takrirler, o buhranlı zamanların endişe verici havası içinde, üzerlerinde önemle durulan ve bütün milleti işgal eden birer konu olmuştu.

Padişahın Temennisi

Meclis-i Mebusan'ın 2 Kasım 1334/2 Kasım 1918 günündeki onuncu toplantısında, Divaniye Mebusu Fuad Bey, bu konuya dair 28 Ekim 1334/28 Ekim 1918 günü hazırladığı önemli takriri Meclis-i Mebusan başkanlığına sundu. Ancak, o gün toplantıya başkanlık eden Halil [Menteşe] Bey bu takrire göz gezdirmekle yetinde ve bir önceki toplantının zaptını okuttuktan ve kabul edildiğini bildirdikten sonra kürsüde ayağa kalktı. Meclis-i Mebusan Arize-i Cevabiye Encümeni tarafından hazırlanan ve Meclis-i Umumî Heyetinde müzakere ve kabul edilmiş olan arize-i cevabiye ile ilgili olarak şu sözleri söyledi:

Efendiler, Divan-ı riyasetiniz, heyet-i celîlenin arize-i cevabiyesini Zat-ı Mülûkâne'ye Pazartesi günü takdim etti. Şevketmeab efendimiz, arize-i cevabiyeyi tamamen okuduktan sonra şöyle buyurdu:

Mebusan'ın temenniyatına an-samime'l-kalb iştirak ederim. Bu mühim zamanda her vatanpervere, her münevver zata düşen en mühim vazife ihtilafattan ve bunu husule getirecek ahval ve ef'alden içtinap etmektir. Cenab-ı Hak, devletimizi tecezzi ve inhilâlden masun buyursun.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in bu sözlerinde ifadesini bulan arize-i cevabiye yukarıda da işaret edildiği üzere, hükümdarların, Osmanlı Mebusan ve Meclis-i Âyan'ın intihap devrelerini ilk açışında, o zamanki deyişe göre, irad buyurdukları "nutk-ı iftitahî"ye karşı mebusların, diğer encümenler arasında kurulan Arize-i Cevabiye Encümeni tarafından hazırlanması mutat ve mecburî olan bir vecibe idi.

Bu itibarla, Meclis-i Mebusan reisinin zat-ı hazret-i mülûkaneye matuf olan sözlerini bütün mebuslar derin bir sessizlik içinde, kemal-i ihtiram ile ayakta dinliyordu. Halil [Menteşe] Bey şöyle devam etti:

Bendeniz de Mebusan'ın ayn-ı isabet olan tavsiye-yi hümayun dairesinde vifak ve samimiyetle ve herhalde menfaat-i vataniyeyi her türlü içtihadın fevkinde tutmak suretiyle bu müşkül zamanda vazifesini ifada devam edeceğini, memleketimizin bu badireden dahi her halde haysiyeti ile şerefi ile çıkacağını, milletin vatanperverliğinin ve bilhassa bu muharebede

gösterdiği yüksek fedakârlığın ve zat-ı hazret-i padişahînin hamiyet-i vataniye ve kiyaset-i mülûkanelerinin zamin ve kâfil olduğunu arzettim.

Ne yazık ki, ne padişahın, ne de Meclis-i Mebusan reisi'nin "ihtilafattan ve bunu husule getirecek ahval ve ef'alden içtinap" hakkındaki sözleri siyasî çevrelerde gerçekleşmedi ve vatanımız dış düşmanların yanında iç düşmanlarla uzun yıllar çekişti, durdu. Sonraları, başta padişah oldu halde, hainlerle asilere karşı şahlanan Türk milleti, büyük Mustafa Kemal ile vatanperver arkadaşlarının etrafında toplanarak, millî kuvvetler ve muntazam birliklerle muzaffer oldu.

Said Halim ve Talat Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âli'ye Sevki

Meclis-i Mebusan reisi'nden sonra Divaniye Mebusu Fuad Bey yeniden konuştu ve verdiği takririn okunmasını istedi. Fakat Meclis reisi Halil [Menteşe] sonra okunacağını toplantının açılışında bildirdiği halde yine okutmadığı için takrir sahibi bu sefer Meclis'in heyet-i umumiyetine şikâyette bulundu.

Bunun üzerine, Meclis reisi kendine göre özel bir müdafaaya geçti ve Divaniye mebusunun takriri ile diğer takrirleri daha fazla çoğunluk bulunduğu bir toplantıda okutmak üzere ertelediğini ve Meclis'in haftada iki defa toplanması kararlaştırıldığı hâlde verilen bu takrirleri görüşmek üzere Umumî Heyet'in özel olarak toplanacağını söyledi. Meclis-i Mebusan reisinin bu sözleri yalnız Divaniye mebusu tarafından değil, Umumî Heyet tarafından da kabul ve tasvip edildi.

Böylece, Meclis-i Mebusan'ın 4 Kasım 1334/ 4 Kasım 1918 günündeki on birinci toplantısında Meclis'in feshi ile ilgili olarak Aydın mebusu Veliyüddin Bey'in sözlerinden ve bu yöndeki görüşmelerden sonra örtülü ödeneklere dair Hudeyde Mebusu Mustafa Fehmi Bey'in takriri okundu. Daha sonra eski sadrazam Mehmed Talat Paşa ile bazı arkadaşlarının, eski Harbiye ve Bahriye nazırları Enver ve Ahmed Cemal Paşa'ların yurt dışına kaçışlarına dair Hudeyde mebusu Hıfzı Bey tarafından verilen takrir ile Harb-i Umumî'ye girişimize ait vesikaların tetkik edilmesine ve askerî ve mülkî daireler ile İaşe ve Men'-i İhtikâr Komisyonlarındaki suiistimallerin, yolsuzlukların tahkiki için mebuslardan on beş kişilik bir heyet teşkil olunmasına dair Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey ile on dört arkadaşının takrirleri okundu, görüşüldü.

Mebuslar hayli yorulmuş ve Meclis'in havası çok ağırlaşmış, elektriklenmişti. İşte bu sırada Divaniye mebusu Fuad Bey'in Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabineleri ile ilgili takriri okundu. Herkes dikkatle dinlemeye koyuldu.

Divan-ı Âli Sebepleri

Verilen takrirde şöyle deniliyordu:

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin zirde muharrer esbaptan dolayı Divan-ı Âli'ye sevkini talep ederim:

1. Sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri,

2. İlân-ı harbin esbap ve avamil-i hakikiyesi ile suret-i cereyan ve vukuu hakkında Meclis-i Umumî'ye hilâf-ı vaki beyanatta bulunmaları,

3. Seferberlikten sonra, ilân-ı harpten evvel, İtilâf hükümetleri tarafından vuku bulan şerefli ve faideli tekliflerin reddedilmesi ve Almanya'dan bir günâ taahhüt ve ziman alınmaksızın ve bir faide temin etmeksizin harbe sürüklenmesi,

4. Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevdi ederek her cephede fünun-u harbiyenin kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf menafi-i hasise-i şahsiye uğrunda kuvve-i hayatiye-i milletin israfına müzaheret eylemesi,

5. Kavaid-i hukuka ve insaniyeye ve hassaten Kanunuesasî'mizin ruh ve sarahatına külliyen münafi "muvakkat kanun"lar ve emir ve nizamlar ısdar ederek memleketi sahne-i fecaiya kalbetmesi,

6. Vekayi-i harbiyeden sevkülceyşe taallûk etmeyen ve binaenaleyh ketmi lâzım gelmeyenleri mücerret muhafaza-i mevki daiyesiyle ketmeylemesi ve her gün menfi bir sebeple düşmana çiğnettiği vatan-ı muazzez aksamının avakıb-ı elîmesinden milleti vakit ve zaman ile haberdar etmemesi,

7. Harb seneleri zarfında İtilâf hükümetleri tarafından mükerreren vuku bulan ve bilhassa Rusya'nın inhilâlinden sonra edilen sulh tekliflerini reddeylemesi ve bugünkü akibet-i meşumeyi davet etmesi,

8. Harbin ihdas eylediği müşkülât karşısında halkın ihtiyacını temin edecek tedabire tevessül eyleyecek yerde bir takım eşhas-ı maddiye ve hükmiyenin ihraz-ı servet eylemesini teminen ihtikâr ve suiistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması,

9. Hiçbir lüzum ve kanuna müstenit olmayarak siyasî ve askerî sansürler ihdası ile hürriyet-i matbuat ve muhaberatı ihlâl eylemesi ve Avrupa matbuatını memlekete ithal etmemesi,

10. Dâhil-i memlekette bir herc ü merc-i idarî vücuda getirerek hürriyet-i can ve mal ve ırza musallat bir takım çetelere muavenet ve müzaheret ederek ika’ eyledikleri cinayet-i feciaya müşareket eylemesi.

8 Teşrinievvel 1334/8 Ekim 1918
Divaniye Mebusu Fuad

Pusuda Bekleyenler

Okunan bu takrir çok ağırdı. Divaniye mebusu, çeşitli konuları ağır kelimelerle dile getirmiş bulunuyordu. Meclis-i Mebusan'ın derin bir sükût ile dinlendiği bu takrirden sonra yıllar boyu konuşmayan mebuslardan, daha ziyade Türk - Müslüman olmayanların pusuladan çıkarak "kürsü-yü millet"e fırlamaları bekleniyordu. Ancak, takririn kapsadığı çeşitli konular, adı geçen Divaniye mebusunun özel düşünce ve görüşlerinden ibaret olduğu için heyeti umumiyesi ile muhill-i haysiyet olarak telakki edilmedi. Pusuda bekleyen Rum ve Ermeni mebuslar olayların daha çok gelişmesini beklemek ister gibi hareket ettiler.

Esasen bu gibi hallerde Meclis-i Mebusan nizamneme-i dâhilisi mucibince hareket zaruri idi. Bu itibarla Meclis, takrir ile ilgili işleri derin bir sükûnet içinde izledi. Her toplantı yılının başında kur'a çekilmek suretiyle teşkili mutat olan beş şubeden birinin "Divan-ı Âli Tahkik Heyeti" hükmünde vazife görmesi gerektiğinden hemen kura çekildi ve takrir Beşinci Şube'ye verildi. Fakat takririn şubeye havalesi esas bakımından değil, usul bakımından görüşmelere vesile oldu.

Bu münasebetle söz alan Saruhan Mebusu Haydar Bey, Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkinden önce "Nazır"ların muhakemesini temin edecek bir kanun-u mahsus tanzimini teklif etti. Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesinde ilk defa vazife ve mesuliyet almış olan Dâhiliye Nazırı Ali Fethi [Okyar] Bey, jüri halinde bulunan Divan-ı Âli'nin "Vükelâ"yı, "Nazır"ları muhakeme edeceğini söyledi. Diğer bazı mebuslar da Usul-i Muhakeme-i Umumiye'nin tatbik edilebileceğinden bahsetti. Halep mebusu Hamid Bey de, eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi tarafından böyle bir lâyiha hazırlanarak Meclis-i Mebusan'a verilmiş olduğunu hatırlattı.

Ne gariptir ki, yukarda da belirtildiği üzere, I. Dünya Savaşı boyunca susmuş olan mebuslardan yeni buhran günlerinde ellerine kâğıt ve kalem alanlar yalnız adları geçenlerden ibaret değildi. Divaniye mebusu Fuad Bey'in okunan bu takririnden sonra, Meclis-i Mebusan'ın havası hayli ağırlaşmış olmasına rağmen, Teaz Mebusu Tahir Feyzi Bey ve

arkadaşlarının Hazineyi milyonlarca lira zarara uğratacak olan un mubayaalarına ait takriri ile Aydın mebusu Emanoilidi Efendi'nin Almanya ve Avusturya'daki Osmanlı tebaasının avdetlerine dair takriri okundu.

Daha sonra, Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın memleket dışına firari ile ilgili olarak Hudeyde mebusu Musta Bey tarafından verilen takrir okundu. Bu takrirden sonra da Aydın mebusu Emanoilidi, İzmir Mebusu Vangel ve Çatalca mebusu Teokidi Efendiler tarafından verilen sekiz maddelik takririn okunmasına geçildi.

Ermeni ve Rumların tehcirleri ile gayrimüslimlerin ticaret işlerine ve kavm-ı necib-i Arap'a karşı güdülen kötü muamelelere ve seferberlikte kurulan Amele Taburları ile Harb-i Umumiye sebepsiz girilmiş olmasına ve bu "şeref-i meş'um"a nailiyet için memleketin bir cüz'ünün Bulgarlara terkedilmiş bulunmasına dair olan bu takrire de, diğerlerinde olduğu gibi, Dâhiliye Nazırı Ali Fethi [Okyar] Bey cevap verdi.

Muhtelif ırklara, unsurlara temas eden bu takrirde, Türk unsurunun zikredilmemiş olmasına teessüf eden Dâhiliye Nazırı, hükümetin nazarında bütün "anasır"ın, hukuk ve imtiyazat bakımından eşit olduğunu ve bir fırkanın, bir unsurun, bir heyetin diğerlerine tahakküm etmesine müsaade olunmayacağını söyledi.

Trabzon mebusu Hafız Mehmed Bey de bu takrir ile Türk unsurunun tahkir edildiğini söyledikten sonra, tehcir ve nakledilen Ermenilere ait rakamların pek mübalağalı olduğunu ve bir kısım Rumlar ile Ermenilerin isyan ve ihtilâl çıkardıklarının unutulmamasını da ilâve etti. Asir mebusu Ali Haydar Bey, üç Rum mebusu tarafından verilen takrirde mevzubahis "Kavm-i necib-i Arap" hakkındaki fıkranın, Arap mebuslarınca "tahaddüs eden ahval ve vekayi-i müessifenin hal ve faslı münasip bir zamana bırakılmış olması hasebiyle" tay edilmesini ayrı bir takrirle istedi.

Okunan ve üzücü görüşmelere yol açan takrirde Emanoilidi Efendi, Türk unsurunun müdafaasının daha ziyade Türklere ait olduğunu, kendisinin Türkleri sevmekle ve onlara acımakla beraber Türklere bir şey yapamayacağını ilâve etti. Kastamonu mebusu Rüştü Bey ile Muş mebusu İlyas Sami Efendi de mevzubahis takrirle Türk unsurunun tahkir edildiğinden şikâyet etti.

Bu yöndeki görüşmelerden sonra altı Ermeni mebusunun imzaları ile verilen ve seferberlik hâlinde hükümet icraatına karşı gelenler hakkında çıkarılan “karar-ı muvakkat” ile başka yerlere nakledilenlerin emval ve emlâki hakkındaki kararnamenin reddine dair olan takrir okundu. Dâhiliye Nazırı Ali Fethi [Okyar], kötü harekette bulunanların cezalandırılacağını ve mazlum olanlara da hükümetin yardımla bulunacağını söyledi.

Şahlanan Hırslar

Daha sonra, Hudeyde Mebusu Hıfzı ve Mustafa Bey'lerle Teaz Mebusu Tahir Feyzi Bey tarafından verilen ve yurt dışına kaçanlarla mülga İaşe Heyeti'nde ve Men'-i İhtikâr Komisyonu'ndaki suiistimallerin failleri hakkında tahkikat ve kanunî takibatta bulunulmasına dair olan takrir okundu.

Bu arada, seferberlik zamanında hükümet icraatına karşı gelenler için uygulanacak tedbirlere ait muvakkat kararnamenin reddi hükümet tarafından teklif ve Meclis-i Mebusan tarafından kabul edildi.

Böylece, muhtelif ırkları ve unsurları temsil eden mebusların, I. Dünya Savaşı sonunda yıkılan İttihat ve Terakki iktidarına karşı, insafsızca ve çok ağır şekilde çıkışlarını gösteren ve çeşitli emeller, hırslar ve kinlerle dolu olan takrirleri Meclis-i Mebusan'ın bir gününü doldurmuş oldu. Meclisin o toplantısında verilen takrirlerin hepsi bölücü ve ayırıcı fikirlerle ortaya atılmıştı.

Bu suretle yıllarca üzerinde durulan "İttihad-ı Anasır" hülyası da tamamıyla iflâs etmişti: Ermeni ve Rum mebuslarının birlikte tertip ettikleri fesatçı ve ayırıcı hareketler yanında, Osmanlı İmparatorluğu içinde İslâmiyet rabıtası ile uzun yıllar Türk Müslümanlarla kader birliği etmiş bulunan "kavm-i necib-i Arap'ın temsilcileri olan bazı mebuslar tarafından takınılan vaziyet de, I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra, vatanımızı dış düşmanlar ile parçalamaya karar vermiş ve istiklâl hareketlerine teşebbüs etmiş olan Arap milliyetçilerini adeta destekleyici mahiyetteki gizli ruh hâletlerini canlandırıyordu.

Hırslar ve kinler şahlanmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü için her tedbire başvurulmuştu. Bütün bu olaylar çok acı idi. Gerçekten de çok hazin…

Yıllarca sustuktan sonra, içlerinde gizledikleri hırs ve kinleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonunda karşılaştığı elim vaziyetten istifade etmek suretiyle, açığa vurmaya başlayan Rum mebuslarının verdikleri takririn muhtevası oldukça dikkate şayandı.

Rum mebusları, bu takrirle yalnız Rumların değil, Ermeniler ile Arapların da müdafaasını üzerlerine almış oluyorlardı. Buna şaşmamak kabil değildi.

Garip Bir Tecelli

Bu hazin ve ciddi vaziyet içinde parlamento tarihimize yeni bir sahife daha ekleniyordu: Divaniye mebusu Fuad Bey tarafından verilen takririn Meclis-i Mebusan'da görüşüldüğü gün, Ahmed Rıza Bey'in başkanlığında toplanan Ayan Meclisi'nde de Divan-ı Âli konusu ile ilgili konuşmalarda bulunuldu. Bu, Meclis çalışmalarının bu yönde garip bir tecellisi oldu.

Eski sadrazam Mehmed Said Halim Paşa kabinesinde Nafia Nazırı olarak bulunan ve Karadeniz'de atılan salvo ateşleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine "Bayramın dördüncü günü Babıâli'de toplanan Meclis-i Vükelâ'da badire-i uzmaya iştirake karar vermek kabinenin hak ve salâhiyeti fevkinde olduğunu ve ahval ve şerait-i memlekete nazaran vahim ve mühlik netayici bâdi olabileceğinden harbe iştirake muhalif" olduğunu söylemek suretiyle nazırlıktan istifa eden Çürüksulu Mahmud Paşa hazırladığı beyanatı okudu.

Eski Nafia Nazırı, eski sadrazam Mehmed Said Halim Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırı olarak çalışan, sonraları sadrazam olan Mehmed Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki Kongresi'nde "Muharebe-i umumiyeye hasbe'l-ittifak iştirakimiz iktiza eylediğini beyan" etmiş olduğuna dokunarak hazırladığı beyanatta Almanlar ile imzalanan ittifak muahedesi hakkında şöyle söylüyordu:

Avrupa da naire-i harb iştial eylemeden evvel işbu ittifakın şerait-i umumiye ve hususiyesi karargîr olduğuna dair malûmatım yoktur. Harb-i Umumî'nin tahakkukundan sonra akd-i ittifak, harbe iştiraki tasmim demek olacağı derkârdır. Bu ittifakın vücudundan ve şeraitinden millet ve Heyet-i Teşriîyye'si şimdiye kadar ne için agâh edilmemiştir? Devletin bu badire-i âzimeye duhûl esbabını mübeyyin vesaik-i siyasiye neden her devlette olduğu gibi bizde de neşredilmemiştir?

Vesikaların Neşri

Âyan'dan Çürüksulu Mahmud Paşa, mevzubahis ittifak muahedesi ile siyasi vesikaların neşrini böylece talep ettikten sonra yazılı beyanatına şöyle devam ediyordu:

Kabine erkânından bazıları cidden harp taraftarı idi. Ben, bunların sevki ile kasten harbe iştirak edildiğini anlamıştım… Bilmeyerek harbe giren milletimiz maddî ve manevî azami fedakârlıklar ihtiyar eyledi. Üç buçuk milyona karip asker silah altına alındı. Memleketin bilcümle veSaid ve menabi-i servetine bilâ kayd ve şart vaz'-ı yed olundu. Düşmanların, mütefavit zamanda cihat-ı muhtelifeden kuvay-ı mütecavizesi kuvvetlerimizin pek dûnunda bulunduğu halde bidayeten Anadolu ile Irak'ın ve âhiren Suriye ve havalisinin istilâ-yı elime maruziyeti fevkal had calib-i dikkattir.

Ordu-yu Hümayun'un memleketi müdafaadan aciz bir izmihlâl-i fecia sukut-u esbabının tetkiki iktiza eder. Ordunun ve harekât-ı harbiyenin bilcümle nıkat-ı nazardan su-i idaresi ve menabi-i memleketin suiistimali şu elîm netayic-i meş'umeye bâdi olmuştur. Hükümet-i sabıka tarafından memleket her cihette hüsn-i idare olunsa idi ve hak ve adle riayetle hukuk ve haysiyet-i ahaliye tecavüz ve fezayih-i elime irtikâp edilmese idi, şerefli bir sulh imkânını muhafaza edebilirdik.

Ara yerde zuhur eden siyasî fırsatların ihmal ve fevt edilmesi dahi şayan-ı ehemmiyettir. Binaenaleyh dâhilen ve haricen memleketin selâmetini kâfil olacak emniyet ve itimadın husulü için siyasî ve askerî heyetler teşkil edilerek bu babta tetkikat-ı iptidaiye icrasının ve mesuliyeti tebeyyün edenler hakkında ahkâm-ı kanuniyenin tatbikini talep ederim.

Bu beyanat, Ayan Meclisi'nde derin bir sessizlik içinde dinlenildi. Herkesin yüzünde bir başka havanın izi seziliyordu. Meclis-i Ayan reisi Ahmed Rıza Bey bu sessizliği gidermeye çalıştı ve okunan beyanat üzerine Âyan azasının mütalâasına reylerine müracaat etti.

Âyan'dan Ferik Rıza Paşa, söz konusu edilen vesaik-i resmiyenin hükmü kalmadığından neşrinde beis olmadığını söyledikten sonra, harbin hatalarını

tetkik edecek komisyonun kimler tarafından teşkil olunacağını sordu. Beyanat sahibi Âyan'dan müteşekkil bir Encümen-i Mahsus'un, Meclis-i Ayan nizamname-i dâhilisi mucibince, şubeler tarafından intihabı suretiyle mevzuun tetkiki kabul olundu.

Mehmed Said Halim Paşa da Divan-ı Âli İstiyor

Eski Nafia Nazırı’nın Âyan azası hüviyetiyle teşkilini istediği bu Encümen-i Mahsus ile güttüğü maksat açıktı: O, bu isteği ile eski Sadrazam Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Âli’ye sevki için Meclis-i Mebusan’da Divaniye Mebusu Fuad Bey tarafından verilen ve Meclis-i Mebusan’ca Beşinci Şube’ye havale edilen takrire göre başlanılacak çalışmaları Meclis-i Âyan bakımdan da teyid ve takviye etmiş oluyordu.

Esasen, Meclis-i Mabusan’da Divan-ı Âli’ye sevki istenilen eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa da, Âyan azası sıfatıyla, o toplantı günü hazırladığı ve Meclis-i Âyan riyasetine sunduğu bir takrirle Divan-ı Âli teşkilini talep etmiş bulunuyordu. Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey, Prens Said Halim Paşa’nın isteğine uyarak, verdiği takriri okuttu.

Meclis-i Âyan Riyaset-i Celîlesine

Malum olduğu üzere Harb-i Umumî tahaddüs ve devletimiz bu harbe iştirâk ettiği zaman acizleri makam-ı sadarette bulunuyordum.

Hükümetin o zamanki vaziyet-i siyasiye önünde ittihazına lüzum gördüğü meslek ne gibi esbap ve avam ile müstenit olduğu Millete karşı muhtac-ı tenvir ve izah olup memleketlerinin idare-i mukadderatını yed-i mes’uliyetlerine alan rical-i hükümet muhasebe-i ef’al ve a’male de hazır bulunmaları lâzım geleceğine nazaran ahval ve şeraitin müsaadesine ve vakt-i merhunun hulülune intizaren zaman-ı sadaretime ait siyasetin hesabını vermek acizlerince esasen mukarrer idi ise de, harbe iştiraki takip eden hadisat ve harekâta ve bunlar dolayısıyla vukua gelen netayic-i azimeye bakarak hakikati tebyin ve mesuliyetleri tayin zamanının bundan fazla geciktirilmesini ve maslahata ve ne de hayat-ı siyasiyeme muvafık görmediğimden Harb-i Umumî’nin infilâkına takaddüm ve tesadüf eden günler dahi dâhil olduğu halde zaman-ı sadaretime ait ve harp ile alâkadar bulunan mesailin Kanunuesasî’de muayyen olan usule tevfikan tetkiki zımnında bir Divan-ı Âli teşkilini talep ve meselenin derkâr olan

ehemmiyeti hasebiyle Heyet-i Celile’ce müstacelen bir karar verilmesini rica ederim.

Ol babta emr ü ferman hazret-i men lehü’l-emrindir.

Sadr-ı ebsak, Âyan’dan
Mehmed Said Halim

Böylece, eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa, Divaniye mebusu Fuad Bey’in Meclis-i Mebusan’da dile getirmiş olduğu Divan-ı Âli mevzuunu Meclis-i Âyan’da okunan takriri ile milletin huzurunda tekrarlıyordu. Âyan azası arkadaşları tarafından mesuliyet duygularının ve medeni cesaretin ifadesi olarak karşılanan bu takrir üzerine Mehmed Said Halim Paşa kabinesinde Adliye Nazırı olarak bulunmuş olan Âyan’dan İbrahim Bey de söz aldı.

“İpimi Kendim Çekerim”

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı’na katıldığı günlerde birlikte çalışmış olduğu eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa’nın bu takririne iştirak ettiğini söyleyen İbrahim Bey, halk arasında su-i zan hâsıl olduğunu, harbe ne suretle girildiği hakkında biraz önce konuşan eski Nafia Nazırı Âyan’dan Çürüksulu Mahmud Paşa’nın beyanatında yeteri kadar açıklık olmadığından bu cihetin tavazzuh etmesinin elzem olduğunu ifade etti.

Âyan arkadaşları tarafından dikkatle dinlenilen eski Adliye Nazırı, biraz da titrek sesle, konuşmasına devam etti. Sahip Mollazade İbrahim Bey, Mehmed Said Halim Paşa’nın sadareti zamanında kabinede bir cüz’ü halinde bulunduğuna işaretle kendisinin de mesuliyet-i vicdaniyeyi daî olarak zan altında kaldığını, memleketin saadetine beş yüz yıl hizmet etmiş olan bir aileye mensup olmakla beraber arkadaşları tarafından bugün kendisine nefretle bakıldığını söyledi ve büyük bir teessür içinde sözlerini şöyle bitirdi:

Bu sebepten naşi mücrim ve mesul olanların taayyün etmesini en evvel ben talep ederim. Hatta bir cürmüm ve hatam tahakkuk eder ise, ipimi kendim çekerim.

Âyan azası tarafından hüzünle karşılanan bu sözler üzerine Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey okşayıcı birkaç söz söyledi ve İbrahim Bey’in asaletinden bu tarzda bir hareket beklendiğini ilâve etti. Toplantıda bulunan bütün Âyan azası Ahmed Rıza Bey’in bu sözlerine iştirak ettikten sonra Prens Mehmed Said Halim Paşa’nın Divan-ı Âli teşkilini isteyen takririnin, Âyan’dan Mahmud Paşa’nın beyanatı üzerine, Meclis-i Âyan şubeleri tarafından teşkili kararlaştırılan sekiz kişilik Encümen-i Mahsus’a verilmesi kabul edildi. Ortalık yeniden derin bir sükûta daldı ve Meclis-i Âyan bu hazin toplantıdan sonra dağıldı.

Böylece, 4 Kasım 1918 günü bir yanda Meclis-i Mebusan’da Divan-ı Âli ile ilgili takririn havale edildiği Beşinci Şube’nin derhal toplanması için akşamın geç saatlerinde çalışmalarda bulunuluyor, diğer yandan, parlamento tarihimizin garip bir tesadüfü ve tecellisi olarak aynı günde

toplanan, aynı konu ile ilgili görüşmeler sonunda verilen kararlara mütenazır olarak Encümen nizamname-i dâhilîsi mucibince şubeler arasında aza intihabı işleri tamamlanıyordu.

Bütün bu olaylar, II. Meşrutiyet devrimizin on yılı kapsayan ve toplantı zamanlarına nispetle çok kısa süren parlâmento hayatında oldukça tez bir şekilde gelişiyordu.

Milletin emanet ve vekâletini haiz oldukları halde I. Dünya Savaşı sırasında susmuş olan milletvekilleri, harp kabinelerinin Divan-ı Âli'ye verilmesine dair Divaniye Mebusu Fuad Bey'in Meclis-i Mebusan reisliğine verdiği takriri desteklerken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş devresinde büyük hizmetleri olduğu halde sonrada görüş ve düşünüş bakımında eski arkadaşlarından ayrılmış olan hürriyet mücahidi ve Meclis-i Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey ile diğer birkaçı hariç olduğu halde susmayı tercih etmiş olan Ayan azası da, Divan-ı Âli konusunda Meclis-i Âyan'da fikirlerini söyleyen arkadaşlarının konuşmalarını şimdi tasvibe karşılıyorlardı. Fakat kurulması istenilen Divan-ı Âli nasıl teşekkül edecek, nerede, nasıl çalışacaktı?

Divan-ı Âli'nin Kuruluş Tarzı ve Vazifeleri

Uzun zaman köşeye atılmış gibi duran Kanun-ı esasî şimdi yeniden ellerde dolaşıyordu. Divan-ı Âli'nin kuruluş tarzı ve vazifesi o zaman yürürlükte olan Kanun-ı esasî'de, o zamanki deyişle şöyle sıralanıyordu:

Madde 92: Divan-ı Âli, otuz azadan mürekkeptir ve bunların onu Heyet-i Âyan, onu Şûra-yı Devlet, onu Mahkeme-i Temyiz ve İstinaf Rüesa ve azasından kur'a ile tefrik ve tayin olunarak Âyan Dairesi'nde lüzum göründükçe ba-irade-i seniyye akd olunur. Vazifesi Vükelâ ile Mahkeme-i Temyiz rüesa ve azasının ve zat ve hukuk-ı şahane aleyhinde harekete ve devleti bir hal-i muhataraya ilkaya tasaddi eyleyenlerin muhakemesidir.

Madde 93: Divan-ı Âli ikiye münkasem olup biri Daire-i İttihamiye ve biri Divan-ı Hakem'dir. Daire-i İttihamiye dokuz azadan ibaret olup üçü Heyet-i Âyan ve üçü Divan-ı Temyiz ve İstinaf ve üçü Şûra-yı Devlet azasından Divan-ı Âli'ye alınacak aza içinden kur'a ile intihap olunur.

Madde 94: Bu daire şikâyet olunan zevatın müttehem olup olmadığına sülüsan ekseriyetiyle karar verir ve Daire-i İttihamiye'de bulunanlar Divan-ı Hakem'de bulunamaz.

Madde 95: Divan-ı Hakem yedisi Heyet-i Âyan ve yedisi Divan-ı Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûra-yı Devlet rüesa ve azasından olmak üzere Divan-ı Âli azasının yirmi bir neferinden mürekkep olarak Daire-i İttihamiye tarafından muhakemesi lâzım olduğuna karar verilmiş davalar hakkında aza-yı mürettebenin sülüsan ekseriyetiyle katiyen ve kavanin-i mevzuası tatbiken hükmeder ve hükümleri kabil- i istinaf ve temyiz değildir.

Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey, Âyan azasından eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa ile eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa'nın Âyan azası sıfatıyla sözlü ve yazılı istekleri üzerine, Kanun-ı esasî"nin Divan-ı Âli ile ilgili maddelerine göre Meclis-i Âyan Umumî Heyeti tarafından teşkiline karar verilen Encümen-i Mahsus azasının, Meclis-i Âyan'ndaki şubeler tarafından tezce seçilmeleri için yakından ilgilendi. Ancak iş Encümen-i Mahsus kararı ile değil, Meclis-i Mebusan'da Divan-ı

Âli tahkikatının tevdi edilmiş olduğu Beşinci Şube tarafından halledilebilecekti. Fakat bu da kesin bir görüş ve düşünüş değildi.

Çünkü, II. Meşrutiyet ile birlikte yeniden yürürlüğe girmiş olan Kanun-ı esasî'nin Divan-ı Âli'ye ait olan 92. ve 95. maddeleri, Trablusgarp ve Bingazi Harbi sırasında mesuliyet mevkiinde olan eski Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkleri ile ilgili olarak vuku bulan teklifler ve çalışmalar, mebusan meclislerinin dağılmaları üzerine, bir türlü yürütülememişti.

Fakat millet ve memleketimizi I. Dünya Savaşı'na sokan ve harpteki fedakârlıklarımıza rağmen savaş sonrası karşılaştırdığı elîm felâketlerin gerçek sorumluları olarak vasıflandırılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin harp yıllarındaki idarecileri olan eski Sadrazam Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabineleri hakkındaki Divan-ı Âli teşebbüsünün müspet şekilde sonuçlanacağı ve Divan-ı Âli'nin teşekkülü suretiyle memlekette vazife ve mesuliyet mefhumlarının tecellisine imkân verileceği aydın vatandaşlarca ümit ve temenni ediliyordu. Bu ümit iledir ki, yalnız milletvekilleri, yalnız Meclis-i Âyan azası değil, büyük bir vatandaş topluluğu da bu konu ile yakından ilgileniyordu.

Halil [Menteşe] Bey’in Karşı Karşıya Geldiği Nazik Bir Durum

Divan-ı Âli’nin Kanunuesasî’de belirtildiği şekilde kurulabilmesi için Meclis-i Mebusan’da tahkikat işinin havale edilmiş olduğu Beşinci Şube’nin hemen toplanması gerekiyordu. Divaniye Mebusu Fuad Bey’in Divan-ı Âli ile ilgili takririnin 4 Kasım 1334/4 Kasım 1918 pazartesi günü Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumiyesi’nce hiçbir münakaşa olmadan, çekilen kura ile Beşinci Şube’ye havale edilmesi, Meclis-i Mebusan’ın üçüncü intihap devresinin harp yüzünden uzatılmış olan Beşinci ve sonuncu toplantı yılında Meclis reisliğine seçilen Menteşe Mebusu Halil [Menteşe] Bey’i çok nazik bir vaziyetle karşı karşıya getirmiş bulunuyordu.

Çünkü eski Menteşe livasının cüssesi hayli dolgun ve olgun, geniş çaptaki mebusu, kaderin ve tesadüflerin garip bir cilvesi olarak, eski Sadrazam Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabinelerinde önceleri Hariciye, sonraları Adliye nazırı sıfatı ile vazife görmüştü. O, bir yandan harp sorumluları arasında itham ediliyor, diğer yandan Meclis-i Mebusan reisi sıfatıyla Divan-ı Âli Tahkikat Heyeti ile ilgili işleri görmek zorunluluğunda buluyordu.

Böylece, Divan-ı Âli ile ilgili mevzubahis takririn Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumîsi tarafından kura ile Beşinci Şube’ye havale edildiği 4 Kasım 1334/1918 Pazartesi günü akşamı, eski ve tarihî Fındıklı Sarayı’nın elektrik lâmbaları geç vakitlere kadar yandı. Meclis-i Mebusan’ın sonuncu toplantı yılı başında kura ile Beşinci Şube’ye ayrılmış olan kırk beş azanın intihap daireleri ile adları birer birer okundu. Mevzubahis şubenin reis ve kâtibi ile birlikte şu mebusların vazifeye çağrılması gerekiyordu:

Beşinci Şube Reisi:	Kütahya mebusu Abdullah Azmi Efendi.
Beşinci Şube Kâtibi:	Ertuğrul mebusu Şemseddin [Günaltay] Bey.
Beşinci Şube azası:	Akkâ mebusu Abdülfettah Sadi Efendi.
	Ankara mebusu Hacı Tayyib Efendi.
	Asir mebusu Seyyid Ali Haydar Bey.
	Ayıntab mebusu Ali Cenani Bey.
	Bağdat mebusu Tevfik Bey.
	Basra mebusu Hilmi Efendi.
	Beyrut mebusu Kâmilü’l Esad Efendi.
	Beyrut mebusu Mişel Sursuk Efendi.
	Beyrut mebusu S. Ali Selâm Efendi.

	Bolu mebusu Necati Bey.
	Burdur mebusu Midhat Şükrü [Bleda] Bey.
	Bursa mebusu Rıza Bey.
	Canik mebusu Osman Bey.
	Divaniye mebusu Halit Bey.
	Erzurum mebusu Hasan Tosun Bey.
	Erzurum mebusu Seyfullah Efendi.
	Genç mebusu Mehmed Emin Bey.
	Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi [Ataç] Bey.
	Hama mebusu Abdülkâdir Geylâni Bey.
	Hüdeyde mebusu Hasan Rıza Paşa.
	İstanbul mebusu Ahmed Nesimi [Sayman] Bey.
	İstanbul mebusu Viktor Bey.

	Biga mebusu Mehmed Cavid Bey.
Şube azası:	Karahisar- Sahip mebusu Salim Bey.
	Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey.
	Kerbelâ mebusu Nuri Bey.
	Kerek mebusu Tevfik-ül Mecali Bey.
	Kudüs-ü Şerif mebusu Ragıp Neşaşibi Bey.
	Kütahya mebusu Sadık Efendi.
	Maraş mebusu Agop Hırlakyan Efendi.
	Menteşe mebusu Kegam Efendi.
	San’a mebusu Seyyid Mehmed Makhafi Efendi.
	Saruhan mebusu Mustafa Fevzi [Sahran] Efendi.
	Saruhan mebusu Mustafa İbrahim Bey.

	Sinop mebusu Ömer Lütfi Bey.
	Sivas mebusu Emin Edib Efendi.
	Tekfurdağ (Tekirdağ) mebusu Harun Hilmi Efendi.
	Trablusşam mebusu Osman Paşa.
	Trabzon mebusu Mahmud Bey.

Beşinci Şubenin Azaları Vazifeye Çağırılıyor

Böylece, intihap daireleri ile adları gözden geçirilen kırk beş mebustan Canik mebusu Osman Bey'in evvelce mebusluktan istifa etmiş olması ve Genç mebusu Mehmed Emin Efendi ile Trabzon mebusu Mahmud Bey'in fani hayattan ayrılmış bulunması hasebiyle kırk iki mebusun Beşinci Şube'yi teşkil etmekte olduğu öğrenildi. Ancak, bu kırk iki mebustan başka on yedi mebusun da harp içinde tekevvün eden olaylar ve muvasala bakımından olan zorluklar yüzünden İstanbul'a gelemediği ve Meclis-i Mebusan'ın sonuncu toplantı yılına iltihak edemediği tespit edildi.

Bu duruma göre, Beşinci Şube'nin toplantılarına İstanbul'da bulunan yirmi beş azanın katılabileceği anlaşıldı ve mevzubahis şubenin bu kadro ile hemen toplanabilmesi için Beşinci Şube reis ve kâtibi ile azasına hitaben yazılan telgrafnameler Meclis-i Mebusan reisi Halil [Menteşe] Bey tarafından imzalandı.

Bu tel yazıları, Fındıklı Sarayı'nın, bugün Meclis-i Mebusan Caddesi adlandırılan ana cadde üzerindeki giriş kapısına göre, sağ tarafında küçük ve kâgir binada bulunan Meclis-i Mebusan ve Âyan Posta ve Telgraf Müdürlüğü eliyle İstanbul'un muhtelif semtlerinde oturan Beşinci Şube'nin reis ve kâtibi ile azasına ulaştırıldı. Ancak, bu tel yazılarından yalnız bir tanesi telgraf hatlarının dışında kalmıştı. Meclis-i Mebusan Reisi Halil [Menteşe] Bey Beşinci Şube azası sıfatı ile kendisine hitaben hazırlanmış ve yazılmış olan tel yazısını bizzat almış bulunuyordu.

Doğrusu bu, çok garip bir tesadüftü. Daha önce de işaret edildiği üzere Halil [Menteşe] Bey bir yandan harp kabinelerinde Hariciye ve Adliye Nazırı sıfatı ile bulunduğu için ittiham edilirken, diğer yandan ittiham edilenlerin, işlerini tahkik ile vazifeli şubenin azası bulunuyordu. Vaka Meclis-i Mebusan Reisi sıfatı ile her şubenin ve her encümenin toplantılarına katılmak Meclis-i Mebusan nizamname-i dâhilisi mucibince esas vazifesi ve hakkı idi. Fakat kendisi töhmet altında görülürken, değil Beşinci Şube'nin tabiî azası hüviyeti ile Meclis-i Mebusan reisi sıfatı ile de şubedeki görüşmelere katılması mümkün değildi.

Çünkü harp kabinelerinde bulunmuş bir sorumlu olarak Beşinci Şube’nin huzuruna çağrıldı. Esasen, bugün de tekrarlandığı gibi, o zamanlar şöyle söyleniyordu: “Şeriat’ın kestiği parmak acımaz!” İlk harp kabinesindeki Hariciye Nazırı sıfatı, eski deyimle “Şer-i Şerif” ile ilgili değildi. Fakat ikinci harp kabinesindeki Adliye Nazırı hüviyeti o zamanki hükümet sistemine ve Kanun-ı esasî hükümlerine göre “Şer-i Şerif”e hürmet ve Ahkâm-ı Şerîye’ye riayet” yanında hak ve adalete ve Kanun-ı esasî’ye mutlak surette itaat ve teslimiyeti gerektiriyordu.

Ancak, evvelce çekilmiş kuralarla Beşinci Şube’ye ayrılmış olan mebuslar arasında “Nazır”lık sıfatını iktisap etmiş olan yalnız Halil [Menteşe] Bey değildi. Kendisinden başka eski Sadrazam Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa kabinelerinde mesuliyet deruhte etmiş olan eski iki “Nazır” daha bulunmuştu: İstanbul Mebusu Ahmed Nesimi [Sayman] Bey önceleri Ticaret ve Ziraat, sonraları Hariciye Nazırı sıfatı ile çalıştığı gibi, Kal’a-i Sultaniye (Biga) Mebusu Mehmed Cavid Bey de ikinci harp kabinesinde Maliye Nazırı olarak vazife görmüştü.

Vaka, Mehmed Cavid Bey I. Dünya Savaşı’na iştirakimizi zamansız bulmak suretiyle ilk önce eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa kabinesinden çekilmişti. Fakat harp yılları içinde vaki ısrarlara dayanamayarak Sadrazam Mehmed Talat Paşa Kabinesinde yeniden Maliye Nazırlığı’nı kabul etmişti ve Divan-ı Âli’ye sevk edilmekle ilgili takririn verildiği sıralarda da Sadrazam Müşir Ahmed İzzet Paşa Kabinesinde yine Maliye Nazırı olarak bulunmakta idi.

Bu itibarla, Meclis-i Mebusan Reisi Halil [Menteşe] Bey kendisi gibi İstanbul Mebusu Ahmed Nesimi [Sayman] ve Kal’a-i Sultaniye (Biga) Mebusu Mehmed Cavit Beylerin de Beşinci Şube müzakerelerine iştirak edeceklerini sanmamakla beraber “şube azası” sıfatı ile eski kabine arkadaşları olan bu iki mebusa ait tel yazılarını da imzaladı.

Tahkik Heyeti ve Azaların Durumu

Beşinci Şube'nin bu üç nazıra ilâveten toplantılara katılmalarına maddeten imkân görülemeyen on yedi azası hariç olduğu halde, müzakereleri idare edecek olan reis ve kâtibi ile diğer azasının şahsiyetleri dikkati çekecek mahiyette idi. Çünkü Beşinci Şube'de bulunan mebusların çoğu, o sıralarda yeni bir şekle inkılâp etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup bulunmakta idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti o günlerde toplanan son kongresinde verilen karara göre, bütün hasenat ve seyyiatı ile koca tarihin sinesine gömülmüş, İttihat ve Terakki Cemiyeti yerine yeni bir siyasî cemiyet doğmuştu: Bu teşekkülün adı "Teceddüd Fırkası" oldu.

Bu yeni fırkaya İttihat ve Terakki'yi lekeleyenlerin, şahsî ve keyfî icraat ile memleketi harabiye sürükleyenlerin, muhakemeye alınanlar ve alınacak olanların ve suiistimal ve su-i hâl ile meşhur bulunanların alınmaması kararlaştırılmıştı. Bu kararlara göre, Divan-ı Âli'ye sevki istenilen eski Sadrazam Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar ile harp kabinelerindeki nazırların hepsi Teceddüd Fırkası dışında bırakılmış oluyordu.

Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresine reislik eden ve Teceddüd Fırkası'nın İdare Heyeti Azalığına seçilmiş olan eski Dâhiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey, o günlerde, eski gazeteci hüviyetimizle vaki görüşmemizde Teceddüd Fırkası'nın yeni kuruluşu ile ilgili olarak muhtelif mütalâalarda bulunduktan sonra, bana şöyle demişti:

Teceddüd Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mühim tadilata maruz kalmış bir devamıdır.

Bu itibarla Beşinci Şube'nin, Divan-ı Âli tahkikatı bakımından vaziyeti çok önemli idi. Şubenin reisi Kütahya mebusu Abdullah Azmi Efendi ile kâtibi Ertuğrul mebusu Şemseddin [Günaltay] Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin feshi lüzumunu kongrede ileri sürdükleri hâlde Teceddüd Fırkası'nın tabiî azası olarak siyasî faaliyetlere devam ediyorlardı. Hatta Ertuğrul mebusu Şemseddin [Günaltay] Bey arkadaşlarının verdikleri

reylerle Teceddüd Fırkası’nın ilk İdare Heyeti azalığına seçilenler arasında bulunuyordu.

Beşinci Şube azasının çoğu, İttihat ve Terakki hüviyet-i siyasiyesinin ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, manevî şekilde “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mühim tadilâta maruz kalmış bir devamı” olarak tavsif edilen Teceddüd Fırkası’nın tabiî saliki ve mensubu idi.

Bu mebuslar arasında, son zamanlara kadar, eski bir ordu mensubu sıfatı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sadık bir uzvu olarak tanınan ve fakat Teceddüd Fırkası dışında bir muvazene unsuru mahiyetinde ayrıca teşkil ettikleri Hürriyetperver Avam Fırkası’nın İdare Heyeti Azalığını kabul etmiş olan Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey de dâhil olduğu hâlde, Bursa mebusu Rıza, Erzurum mebusu Hasan Tosun, Ayıntap mebusu Ali Cenani, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi [Ataç] Beyler ile Karahisar-ı Sahip mebusu Hacı Kâmil Efendi gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne gerçekten bağlı olanlar vardı. Burdur mebusu Midhat Şükrü [Bleda] Bey son günlere kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en sadık ve en ileri uzuvlarından biri olarak “Kâtib-i Umumî” hüviyeti ile çalışmıştı.

Bu itibarla, adı geçen ve geçmeyen mebuslardan çoğunun, siyasî kanaatleri bakımından, Divan-ı Âli Tahkik Heyeti Azası sıfatı ile vuku bulacak çalışmalarında tarafsız kalamayacaklarını sananlar olduğu gibi, kendi hüviyet-i siyasiyeleri bir yana, hadiselerin seyrine ve inkişaf tarzına göre, vicdanî kanaatleriyle hareket edeceklerini ümit edenler de bulunmakta idi.

Hazırlıklar Başlıyor

İşte, bu tarzdaki düşünceler ve yorumlar içinde, Beşinci Şube'nin toplantılarına başlayabilmesi için gerekli hazırlıklara geçildi. Meclis-i Mebusan Reisi Halil [Menteşe] Bey'in tel yazısını alan Beşinci Şube'nin reisi Kütahya mebusu Abdullah Azmi Efendi ile Şube'nin kâtibi Ertuğrul mebusu Şemseddin [Günaltay] Bey, 5 Kasım 1334/1918 Salı günü öğleden sonra saat on dörtte, Fındıklı Sarayı'ndaki Meclis-i Mebusan Dairesi'nde buluşarak Şube'nin çalışacağı yerin tespiti, sorguya çekilecek eski sadrazam ve nazırların sözlerini zapt edecek memurun temini suretiyle yazı ve idare işlerinin tanzimi ve ilk toplantı gününün tayini için görüşmelerde bulundu.

Bugün yerini yangından önce ve sonra, Güzel Sanatlar Akademisi binasının almış bulunduğu eski ve tarihî Fındıklı Sarayı'nın, yangından önceki durumuna göre, Kabataş tarafına uzanan ve Meclis-i Mebusan'ın Şube ve Encümenlerine tahsis edilmiş bulunan müştemilât binasında, gerekli emniyet tedbirleri alınmak suretiyle, Beşinci Şube'nin derhal çalışmalara başlaması uygun görüldü.

Bu müştemilat binası, Dolmabahçe Sarayı'nda da olduğu gibi, inşaat tarzı itibariyle esas saray yapısından farklı ve camekânlı bir koridor ile Fındıklı Sarayı'na bağlı idi. Ancak, bu müştemilât binasında daha önceleri de her şube ve encümene müstakil birer oda tahsisi kabil olmadığı cihetle, Divan-ı Âli tahkikatının devamı müddetince Beşinci Şube'ye geniş ve müstakil iki odanın tahsisi suretiyle toplantı ve çalışma yeri meselesinin halli için, Ertuğrul mebusu Şemseddin [Günaltay] Bey'in dahi aynı zamanda Meclis-i Mebusan Divan-ı Riyasetine dâhil "İdare Âmiri" sıfatı ile vazifeli bulunduğu üç kişilik "İdare Heyeti" ile temas edildi.

Böylece, mevzubahis müştemilât binasının deniz cihetinde değil, saray duvarlarına ve bahçeye bakan kara tarafındaki geniş salon ile yanındaki küçük odanın, tahkikat devresi için, müstakilen Beşinci Şube'ye tahsis edilmesi kararlaştırıldı. Bu arada, Şubenin 6 Kasım 1334/1918 Çarşamba günü öğleden sonra saat on dörtte toplanması için şube azasına gerekli tebligatta bulunulması da Beşinci Şube reis ve kâtibi arasında karara bağlandı.

Beşinci Şube'nin çalışacağı yer meselesi kadar, halli gereken önemli bir konu vardı: Şube'nin zabıt ve yazı işleri nasıl düzenlenecekti? Bunun için Beşinci Şube'nin reisi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, şubedeki kâtip arkadaşı Ertuğrul mebusu Şemseddin [Günaltay] Bey ile mutabık kalarak Meclis-i Mebusan reisinden önce doğrudan doğruya Meclis-i Mebusan Başkâtibi Mustafa Asım [Çalıkoğlu] ile yalnızca görüşmeyi daha uygun buldu ve hemen kendisiyle görüştü.

Böylece, tahkikat işinin ehemmiyet ve mahremiyeti yanında eski sadrazam ve nazırların ifadelerini tek başına zapt ve tespit ve şubenin gerekli yazı işlerini tedvir için kabiliyetli, liyakatli, çalışkan ve bir kâtibin şube emrine verilmesini ve Beşinci Şube'ce başlanılacak tahkikatın sonuna kadar münhasıran şubede çalıştırılması lüzum ve zaruretine işaret etti ve bu vasıflarda bir memurun tensip ve temini halinde adını Meclis-i Mebusan reisi Halil [Menteşe] Bey'e duyurmak suretiyle gerekli müsaadeyi alacağını söyledi.

Bu konu gerçekten çok önemli idi. Meclis-i Mebusan Başkâtibi, Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumiyelerindeki görüşmelerin, bugün olduğu gibi, stenografi sistemi ile değil, özel bir sistemle zapt edilmekte olduğuna işaretle bunların arasından bir kâtibin tefrik ve tahsisinde her bakımdan zorluklar olabileceğini ve fakat Beşinci Şube'ye tevcih edilen tahkikat vazifesinin ağırlığı karşısında belirtilen vasıflara sahip, şahsına ve işine güvenilen genç bir kâtibin müstakilen tavzifi için düşüneceğini ve bu yöndeki intihabı neticesinde keyfiyeti Meclis-i Mebusan reisi Halil [Menteşe] Bey'e arz ile müsaadesini alacağını ve şube reisi sıfatı ile Riyaset Makamı'na ayrıca müracaata hacet kalmayacağını Beşinci Şube reisi Kütahya mebusu Abdullah Azmi Efendi'ye bildirdi.

Eski ve tarihî Fındıklı Sarayı'nın Sarayburnu ile Üsküdar'ı, Kızkulesi, Harem ve Salacak ile Haydarpaşa ve Kadıköy'ü kucaklayan, Marmara denizine uzanan geniş pencereli odalarından Kabataş cihetindeki müştemilât binasına tepeden bakan büyük oda ile yanındaki küçük oda Meclis-i Mebusan reisine, buna bitişik diğer geniş oda Meclis-i Mebusan idare âmirlerinin teşkil ettiği "İdare Heyeti"ne ve onun yanındaki küçük oda da Meclis-i Mebusan başkâtibine tahsis edilmişti.

Tahkik Heyeti Kâtipliğine Nasıl Getirildim?

Meclis-i Mebusan başkâtibi, Beşinci Şube reisinin şahsen vâki müracaatı üzerine bir hayli düşündükten sonra kararını verdi ve Meclis-i Mebusan reisi ile görüşmek suretiyle, günün ilerlemiş saatlerinde, kararını uygulamaya geçti. Çünkü Beşinci Şube 6 Kasım 1334/1918 Çarşamba günü ilk defa toplanacak ve tahkikat işlerine başlayacaktı. Beşinci Şube reisi, kendisiyle vaki görüşmede, bu ilk toplantıyı da duyurmuştu. Bu arada vakit hayli ilerlemiş ve gün dolmuştu. Meclis-i Mebusan'daki vazifeli memurlar günlük çalışmalarını bitirdikleri için birer ikişer Fındıklı Sarayı'ndan ayrılmaya başlamıştı.

Bu sırada, Meclis-i Mebusan zabıt kâtiplerine mahsus odadan, mümeyyizimiz rahmetli Nuri ve zabıt kâtibi arkadaşımız rahmetli Nail Bey'le birlikte ayrılmak üzere iken, Meclis-i Mebusan başkâtibinin beni istediği haber verildi. Bu vaziyet karşısında adı geçen arkadaşlarımla birlikte sokağa çıkmak kabil olamadı.

Fındıklı Sarayı'nın denize bakan kısmında, ikinci kattaki İdare Heyeti'ne mahsus geniş odanın altında bulunan ve Zabıt Kalemi Müdürlüğü'ne, bizlere ayrılmış olan geniş odadan koridora çıkarak ve birinci kat ile ikinci katı bağlayan halılarla döşeli ve bol ışıklı geniş merdiveni aşarak, hürmet duyguları içinde, Meclis-i Mebusan başkâtibinin odasına girildi. Yaradılışı itibariyle ciddî ve vakur hüviyeti içinde sert görünüşlü olan muhterem başkâtibimiz Mustafa Asım [Çalıkoğlu] yüzüme dikkatle baktıktan ve beni baştan aşağı süzdükten sonra bana şu sözleri söyledi:

Necmeddin Sahir Bey, Meclis-i Mebusan'ın güzide memurlarla dolu kadrosu içinde yıllardan beri birlikte çalışmaktayız. Diğer arkadaşlara olduğu kadar size de geniş itimadım var. Bu itimat ile ve diğer arkadaşlar arasında bir tercihte bulunmak suretiyle size çok mühim ve çok mahrem bir vazifeyi vermek kararındayım. Tek başınıza göreceğiniz bu vazife sırasında göreceklerinizi ve öğreneceklerinizi, zamanı gelinceye kadar, hiç kimseye ifşa etmeyeceğinize dair okuyacağım yemini tekrar eder misiniz ve böylece Allah'ınız, namusunuz ve vicdanınız üzerine doğruluktan ayrılmayacağınıza söz verir misiniz?

Mustafa Asım Bey’in Yeni Vazifeme Ait Söyledikleri

Hiç beklenilmeyen bir anda işitilen bu sözler bir yandan gurur verici idi, diğer yandan da düşündürücü ve ürkütücü… Fakat muhterem başkâtibimizin canlı ve güvenli bakışları yanında gür sesle okuduğu yemini tekrarlamak bana ayrı bir ferahlık vesilesi oldu. Böylece, ikili bir tahlif merasiminden sonra başkâtibimiz sözlerine şöyle devam etti:

Sizi tahlif etmiş bulunuyorum. Demin de işaret ettiğim gibi tek başınıza göreceğiniz bu vazife, eski Sadrazam Mehmed Said Halim ve Mehmed Talat Paşa’ların idare ettikleri harp kabinelerinin Divan-ı Ali’ye sevki hakkında Divaniye mebusu Fuat Bey tarafından verilen takrir üzerine Tahkikat Heyeti hüviyetiyle yarın çalışmalarına başlayacak olan Beşinci Şube’nin reis ve kâtibi ile derhal temas edecek ve verecekleri vazifeyi mahremane bir şekilde göreceksiniz. Eski sadrazam ve nazırların ifadelerini zapt ve tespit edeceksiniz ve Şube’ye müteveccih bütün yazıları yazacak, muharebe işlerini yürüteceksiniz.

Meclis-i Mebusan’daki arkadaşlarınızdan Sizin bu vaziyetinizi çekemeyenler olabilir. Sizin genç ve imanlı hüviyetinizle İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne taraftar olduğunuzu söyleyecek memurlar ve mebuslar da olabilir. Bütün bunların hiç birisine iltifat etmeyerek çalışmalarınıza devam edeceksiniz. Tabiî, Meclis-i Mebusan başkâtibi emrinde bulunmanız itibariyle de benimle olan temaslarınızı eskisi gibi, fakat daha sıkça idame eyleyecek ve bütün zorluklarınızı bana duyuracaksınız. Tahkikat işleri ile ilgili bütün evrakı benim odamdaki geniş dolapta muhafaza edeceksiniz. Bu dolabı ikinci anahtarını size veriyorum. Bu çalışmalarınızda beni hiçbir suretle mahcup etmeyeceğinize eminim. Meclis-i Mebusan reisimiz Halil [Menteşe] Bey de intihap ve tavzifinizi tasdik ve emniyet ve itimadını aynı şekilde ifade etmişlerdir. Hayırlı olmasını temenni ederim.

Gösterilen bu geniş itimat ile söylenilen sözler karşısında muhterem başkâtibimize teşekkürlerimi bildirmekle yetindim ve hemen yanından ayrıldım. Biraz sonra, denize nazır olan odamızda idim. Kısa bir müddet, denizin akşam karanlığında kabaran dalgacıklarını gözlerimle okşadıktan

sonra Meclis-i Mebusan binasından uzaklaştım. Ana caddede tramvaylar ve insanlar gelip geçiyordu. Muhterem başkâtibimizle geçen konuşmalarımızın tesiri altında, birçok düşünceler içinde, Fındıklı'dan Karaköy'e ve Karaköy Köprüsü'nü aşarak Eminönü'ne ve nihayet hayatımızın ilk yıllarını geçirdiğimiz Cağaloğlu'nda Nurosmaniye Caddesi'nde şimdi bir kısmına Sofra Lokantası'nın yerleşmiş olduğu 10-12 numaralı üç katlı mütevazi binaya ulaştım. Uzun yol yürüyüşüme rağmen düşünceli tavırlarım rahmetli hayat arkadaşım Cemile Necmeddin Sahir Sılan'ın dikkatini çekmişti. O'na Meclis-i Mebusan'daki esas vazifeme ilaveten, uhdeme verilen yeni vazifeyi açıkladım ve geceleri belki de geç vakitlere kadar Beşinci Şube'de çalışmak zaruretinde kalacağımı da ilave ettim. O her zaman olduğu gibi, şefkatli bakışları ve sözleri ile beni destekledi:

İnşallah, bu yeni vazifeyi de yüz akı ile başarırsın, âmirlerinin takdirlerini kazanırsın!

Mütevazı soframızda akşam yemeğimiz tamamlanmıştı. Fakat yeni kurulan bir aile yuvasının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere resmî çalışma saatleri dışındaki faaliyetlere devam etmek gerekiyordu: Geceleri, gazeteci hüviyetiyle, gazetedeki çalışmalara katılmak! Ne kadar zevkli idi o çalışmalar, ne kadar yetiştirici ve olgunlaştırıcı idi o çabalar! Şimdi arkamızda bıraktığımız uzun yıllarda basımevlerinde ve yeşil masa etrafında geçen zahmetli, fakat ülkücü çalışmalarımızın o temiz hatıraları başlıca özleyişlerimiz! Bugün, Basın dünyamızda ve memleketimizin her yönünde görülen verimli gelişmeleri kendi köşemizden zevkle temaşa etmekle yetiniyoruz, ne mutlu bizlere.

“Encümen-i Mahsus” Azalarının Seçimi

Böylece, Meclis-i Mebusan’da Divan-ı Âli Tahkik Heyeti işleri ile görevlendirilen Beşinci Şube’nin çalışacağı odalar ile yazı ve zabıt işlerini düzenleyecek olan vazifelinin sağlandığı 5 Kasım 1334/1918 Salı günü Meclis-i Âyan’da da, bu konu ile ilgili olarak, eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud ve eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşalar tarafından verilen takrirler ve bu yönde geçen görüşmeler üzerine teşkili kararlaştırılan Encümen-i Mahsus azasının şubelerce intihabına geçilmiş bulunuyordu.

Meclis-i Mebusan’da olsun, Meclis-i Âyan’nda olsun bütün işler o yıllarda yürürlükte olan mevzuata göre görülüyor ve sonuçlandırılıyordu:

O zamanlarda uygulanan Kanunuesasî hükümleri ile mebus intihabatına ve idare teşkilâtına ait mevzuat dairesinde Meclis-i Mebusan’ın üçüncü intihap devresine rastlayan 1330/1914 yılında iki yüz elli altı mebus seçilmiş ve 1330 – 1334/1914 – 1918 yıllarını kapsayan ve beş yıl süren bu faaliyet devresi içinde ebediyet âlemine göçenlerin yerlerine bazı vilâyetlerde yeni mebuslar intihap edilmekle beraber, I. Dünya Savaşı’nın yarattığı zorluklar ve imkânsızlıklar yüzünden, bazı vilâyetlerde intihabat olamamıştı.

II. Meşrutiyet’in 1324/1908 yılında ilânından sonra yeniden teşekkül eden Meclis-i Mebusan’ın birinci ve ikinci intihap devrelerinde olduğu gibi, üçüncü intihap devresinde dahi seçilen mebuslar, Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhili’si mucibince, her içtima yılı başında, teşkili gereken beş şubeye kura ile tefrik edilmişler ve yine bu toplantı yıllarında, ayrı ayrı intihap edilmek suretiyle, teşekkül eden yirmi bir encümende aza olarak vazife görmüşlerdi.

Bu mebusların, I. Dünya Savaşı’na rastlayan 1330–1334/1914–1918) yılları içinde Hicaz, Yemen, Irak, Suriye ve Doğu bölgelerindeki bazı vilâyetlerimizin düşmanlar tarafından işgal edilmiş olması gibi acıklı ve önemli vaziyetler yüzünden olduğu kadar bazı vilâyetlerimizde muvasala zorlukları ve diğer bazı sebep ve zaruretlerle Meclis-i Mebusan’ın beşinci ve sonuncu toplantı yılına katılamayanlar vardı ve bunlardan bazıları da

kırk beş mebusun tefrik edilmiş olduğu Beşinci Şube azasından bulunmakta idi.

O Günkü Ayan Azaları ve Bugünkü Senatörler

Yine o zamanlarda uygulanan Kanunuesasî'ye göre, Meclis-i Mebusan intihabatında milletin vekâletini üzerlerine alan bu iki yüz elli altı mebusa mukabil Meclis-i Âyan'da, o günlerdeki deyişle "ba-irade-i seniyye" kırk sekiz Âyan azası "nasb ve tayin" edilmiş bulunuyordu. Bu "Âyan", bugün yürürlükte olan Anayasa'ya göre Cumhuriyet Senatosu'na giren "Tabiî Senatör"lerle "Kontenjan Senatör"lerini ve hatta bugün iptizale uğratılmış olan "Demokrasi" mefhumunun asalet ve faziletine, salâbet ve saffetine gölge düşürecek surette tertiplenen oylama sistemi ile hatta yaş düzeltmeleri ve sair şekiller ile seçilen bazı senatörler ile mukayese edilemeyecek vasıf ve vaziyette gerçek "Âyan" idi.

O zamanki deyimle "Heyet-i Âyan" genel olarak, saçlarını ve başlarını millet ve memleket uğrunda ağartmış, harp cephelerinde fiilen dövüşmüş, devlet hizmetlerinde ve hükümet teşkilâtında, muhtelif mevkilerde ve kademelerde yetişmiş ve olgunlaşmış, eski deyişle "umurdide" hüviyetleri ile tanınmış, ikisi "Damad-ı Şehriyeri" olmak üzere çoğu vali ve sefir, edip ve şair, seyit ve şerif, kumandan ve müşir, müfettiş-i umumi ve Temyiz Mahkemesi Reisi, Divan-ı Muhasebat ve Şûra-yı Devlet reis ve azası, Müftîü'l-enam ve şeyhülislâm, nazır ve sadrazam sıfatlarıyla ve sair unvanlarla devletin ileri kademe ve saflarında yıllarca hizmet etmiş, muhitine hürmet, emniyet ve muhabbet telkin eden ve etrafındakilerden de hürmet ve itibar gören seçkin "Âyan" idi.

Bu "Âyan" azası sırasında sonraları, millî hüviyet ve mevcudiyetimize aykırı görüş ve düşünüşlerde bulunan, millet ve memleketin istiklâl ve istikbal mücadelesine cephe alan biri "Damad-ı Şehriyari", diğeri "Seyyid" hüviyetleriyle "hıyanet-i vataniye"de bulunanlar da oldu ve bunlar yine eski deyişle "padişah-ı zaman" olan Altıncı Mehmed Vahideddin Han ile birlikte yüce milletin cezasını ve yüce Tanrı'nın ilâhi gazabını buldu.

Ancak, sayısı bir ikiye geçmeyen bu bahtsızların dahi o zamanlarda katılmış bulunduğu Meclis-i Âyan'nda uygulanan Meclis-i Âyan Nizamneme-i Dâhilîsi'nin 12. maddesi mucibince, Meclis-i Mebusan'da teşekkül eden beş şubeye mukabil, toplantı yılı başında kura çekilmek

suretiyle iki şubeye tefrik edilmiş olan Âyan azası, Âyan Umumî Heyetince 4 Kasım 1334/1918 Pazartesi günü verilen karara göre, Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey'in yazılı bildirisi üzerine, 5 Kasım 1334/1918 salı günü toplandı ve sekiz kişi ile kurulması gereken Encümen-i Mahsus azasını intihap etti.

Kimler Seçilmişti?

Böylece, vuku bulan intihap sonunda, Encümen-i Mahsus'a Birinci Şube'den eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa ile Aram Efendi'nin ve Topçu Feriki Rıza Paşa ile Abdülhalim Bey'in seçildikleri, İkinci Şube'den de emekli kumandanlardan Ömer Rüştü Paşa ile Mavroyani Bey'in ve Birinci Ferik Ali Rıza Paşa ile Nuri Bey'in intihap olundukları tespit ve keyfiyet yazılı olarak Meclis-i Âyan reisliğine arz edildiği gibi, Encümen-i Mahsus'a havale edilen her iki takririn taşımakta olduğu ehemmiyet hasebiyle derhal görüşmelere başlanılması seçilen sekiz aza arasında kararlaştırıldı.

Bu suretle, Fındıklı Sarayı'nın Kabataş cihetindeki Meclis-i Mebusan Dairesi'nde Divan-ı Âli Tahkik Heyeti halinde Beşinci Şube tarafından gerekli teşebbüslerde bulunulurken, Salıpazarı cihetindeki Meclis-i Âyan dairesinde de yine bu konu ile ilgili çalışmalara mütenazır olarak, Encümen-i Mahsus toplanmış oluyordu.

Fındıklı Sarayı'nın Meclis-i Âyan'a tahsis edilmiş olan kısmı, o zamanlarda Damad-ı Hazret-i Şehriyari Zülküfil Paşa'ya tahsis edilen ve bugün Atatürk Kız Lisesi olarak kullanılmakta olan binanın bitişiğinde idi. İnşaat tarzı itibariyle Fındıklı Sarayı'nın benzeri olan bu ikinci saray binası, sonraları Fındıklı Sarayı yandığı ve yerine yenisi yaptırıldığı hâlde, yangından masun kaldı ve böylelikle her iki saray binası da şimdi yetişmekte olan yeni kuşaklar için birer bilgi ocağı oldu.

Encümen-i Mahsus, Meclis-i Âyan'ın denize bakan cephesinde, en üst katta Meclis-i Âyan reisine mahsus geniş odanın altındaki Hariciye Encümeni'ne mahsus geniş odada çalışmalara başladı. Reislik vazifesinin eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa ve bulunmadığı zamanlarda emekli kumandan Ömer Rüştü Paşa tarafından görülmesi ve düzenlenecek zabıtların da Nuri Bey tarafından yazılması uygun görüldü.

Meclis-i Mebusan'da, Meclis-i Mebusan nizamname-i dâhilisi mucibince kurulan yirmi bir encümene mukabil Meclis-i Âyan'nda, Meclis-i Ayan nizamname-i dâhilisi gereğince, her toplantı yılında yedi encümen

kurulmakta idi ve her iki mecliste de gerektiği hallerde Encümen-i Mahsus'lar teşkili de mevzubahis meclislerin dâhilî nizamnamelerinde belirtilen amir hükümler arasında bulunmakta idi.

Devlet ve hükümet işlerinde yetişmiş, olgunlaşmış hüviyetleriyle Encümen-i Mahsus'a seçilmiş olan bu sekiz yaşlı Ayan azası vazifeseverliğin asil birer temsilcisi olarak geniş masanın etrafında toplandıkları ilk dakikalarda, eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa ile eski sadrazam Mehmed Said Halim Paşa tarafından verilmiş olan iki takrirden başka Meclis-i Âyan'ın 4 Kasım 1334/1918 Pazartesi günündeki toplantısında mevzubahis takrirlerle ilgili olarak geçen görüşmelere ait zabıt, Encümen-i Mahsus emrine verilen vazifeli kâtip tarafından okunmak suretiyle, dinlenildi.

Bu yöndeki görüşmeler sonunda, takrir sahipleri olan adı geçenlerin 6 Kasım 1334/1918 Çarşamba günü Encümen-i Mahsus'a davet edilmeleri ve takrirleri hakkında başkaca söyleyecekleri diğer mütalaaları bulunduğu takdirde bunların da söylenilmesine ve dinlenilmesine imkân verilmesi kararlaştırıldı.

Bu karar, Boğaziçi'nde Yeniköy'de bulunan ve bugün Turizm Bankası'nın mülkiyetinde olan yalısında eski Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa ile o zamanlarda tek tük vapurların yanaştığı, bugün araba vapurlarının sıkça işlediği Kabataş vapur iskelesine bakan ve denizi kucaklayan set üstündeki konağının Salıpazarı tarafında köşedeki dairesinde oturan eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'ya, hususi iki vazifeli gönderilmek suretiyle, duyuruldu.

Böylece, Encümen-i Mahsus 6 Kasım 1334/1918 Çarşamba günü saat 14'de toplandı. Bu toplantıya diğer aza ile birlikte katılan Ahmed Tevfik Paşa eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın takririnde temas ettiği işlerin daha ziyade askerî konulara ait bulunması hasebiyle görüşmelerin II. Meşrutiyet devrinin ilk Harbiye Nazırlığında bulunan Ömer Rüştü Paşa tarafından idare edilmesini rica etti. Bunun üzerine reislik vazifesine başlayan Ömer Rüştü Paşa takrirlerin Meclis-i Âyan'a veriliş sırasına göre ilk önce o günlerde Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekilliğine tayin edilmiş olan eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın Encümen-i Mahsus'a teşrifini vazifeli kâtip vasıtasıyla bildirdi.

Encümen-i Mahsus Çürüksulu Mahmud Paşa'yı Dinliyor

Biraz sonra, eski Nafia Nazırı, her zamanki gibi metin ve zinde hüviyeti ve vakur yürüyüşü ile Encümen-i Mahsus'un toplandığı odaya geldi ve Âyan arkadaşlarını selâmladı. Ömer Rüştü Paşa yavaş sesle konuşmaya başladı ve çeşitli konulara dair verilen takrirle ilgili olarak söyleyecekleri başka bir mütalâa olduğu takdirde bildirilmesi için Encümen-i Mahsus'a davet edilmiş olduğunu bildirdi. Çürüksulu Mahmud Paşa böyle bir imkânın verilmiş olmasından dolayı teşekkür ettikten sonra, 4 Kasım 1334/1918 Pazartesi günü Meclis-i Âyan reisliğine sunmuş bulunduğu takrirdeki esasları şöylece teyit etti:

İttihat ve Terakki Kongresi'nde cereyan eden müzakerat hülasa-i münteşiresine nazaran, Sadr-ı sabık Mehmed Talat Paşa Harb-i Umumi'ye hasbe'l-ittifak iştirakimiz iktiza eylediğini beyan eylemiştir. İttifak akdinde riayet edilecek şerait ve mülahazat hakkında beyan-ı mütalaaya şimdilik hacet görmüyorum. Avrupa'da naire-i harp iştial eylemeden evvel bu ittifakın şerait-i umumiye ve hususiyesinin karargir olduğuna dair malumatım yoktur.

Harb-i Umumî tahakkukundan sonra akd-i ittifak harbe iştiraki tasmim eylemek demek olacağı derkârdır. Ne için bu ittifakın vücudundan ve şeraitinden millet ve Heyet-i Teşrîîye şimdiye kadar agâh edilmemiştir? Devletin bu badire-i azimeye duhûlü esbabını mübeyyin vesaik-i siyasiye neden her devlette olduğu gibi bizde de neşredilmemiştir? Bir vakitler Hariciye Nezareti'ni ifa eden Halil Bey'in bu kürsülerde saffet ve hakikatten baid olan beyanatı gibi hüccetsiz, delilsiz lâflarla neden iktifa olunmuştur? Binaenaleyh ittifakname ile vesaik-i siyasiyenin neşrini talep ederim.

Divaniye mebusu Fuad Bey'in beyanatında da harp bidayetinde Said Halim Paşa kabinesinden istifa eylemekliğim harbe nasıl girildiğini bilmediğimden ileri geldiği dermeyan olmuştur. Bu ifade tamamıyla nefse'l-emre muvafık değildir. Kabine erkânından bazıları cidden harp taraftarı idi. Bunların sevki

ile kasten harbe iştirak edildiğini anlamış idim. Top gürültüsüne arefe akşamı suret-i hususiyede muttali oldum.

Bu hadise üzerine hükümetçe ittihaz olunacak hatt-ı hareketi kararlaştırmak için Meclis-i Vükelâ akdini Dolmabahçe Sarayı'nda ve camiinde kable'l-muayede musırren talep eyledim. Bade'l-zeval Yeniköy'de muayedeye gelemeyen Mehmed Said Halim Paşa hazretlerinin yalılarında içtima edildi. Donanma Kumandanlığı'ndan gelen raporların muhteviyatından gelen raporların muhteviyatından ve cereyan eden müzakereden harbin bazı zevat tarafından iltizam ve Rusya'ya tecavüze donanmamız tarafından ibtidar edildiğini istidlâl eyledim. Bayramın ikinci günü avdet eden torpidolar zabitanından tereşşuh eden malumat tecavüzün tarafımızdan vukuunu teyid eylemiş idi.

Binaenaleyh, bayramın dördüncü günü Babıâli'de inikad eden Meclis-i Vükelâ'da bu badire-i uzmaya iştirake karar vermek kabinenin hark ve salâhiyeti fevkinde olduğunu ve ahval ve şerait-i memlekete nazaran vahim ve mühlik netayici badi olabileceğinden harbe iştirake muhalif olduğunu beyan ile istifa eyledim. Top patlamakla beraber gayet ser'i ve samimi teşebbüsat ile muhasamadan tevekki eylemek kabil idi. Ben o yolda çalıştım. İstifa eden diğer rüfekam aynı suretle hareket ve müzaheret eylediler.

Ağır İthamlar

Eski Nafia Nazırı, takriri ile de tevsik ettiği bu konuları tekrarlarken âdeta o günleri yaşar gibi heyecanlı idi. Şöyle devam etti:

Mavi Kitap gibi vesaik-i resmiyeden ve salâhiyettar bazı zevattan istihbarat-ı mevsukam bu kanaatimin isabetini ispat eylemiştir. Bilmeyerek harbe giren milletimiz maddî ve manevî azamî fedakârlıkları ihtiyar eyledi. Üç buçuk milyona karib asker silah altına alındı. Memleketin bilcümle veSaid ve menabi-i servetine bilâ kayd ve şart vazı'yed edildi.

Düşmanların mütevafit zamanda cihat-ı muhtelifeden kuva-yı mütecavizesi, kuvvetlerimizin pek dununda bulunduğu halde, bidayetten Anadolu ve Irak'ın ve ahiren Suriye ve havalisinin istilâ-yı elime maruziyeti fevkalhad calib-i dikkattir. Orduyu Hümayun'un memleketi müdafaadan aciz bir izmihlâl-i fecia sukutu esbabının tetkiki iktiza eder. Ordunun ve harekât-ı harbiyenin bilcümle nıkad-ı nazardan su-i idaresi ve menabi-i memleketin suiistimali şu elim netayic-i meş'umeye badi olmuştur.

Hükümet-i sabıka tarafından memleket her cihetçe hüsn-i idare olunsa idi ve hak ve adle riayetle hukuk ve haysiyet-i ahaliye tecavüz ve fezayih ve fecayi-i elime irtikâp edilmese idi şerefli bir sulh imkânını muhafaza edebilirdik. Ara yerde zuhur eden siyasî fırsatların ihmal ve fevt edilmesi dahi şayan-ı ehemmiyettir.

Binaenaleyh, dâhilen ve haricen memleketin selâmetini kâfil olacak emniyet ve itimadın husulü için siyasî ve askerî heyetler teşkil edilerek bu bapta tetkikat-ı iptidaiye icrasını ve mesuliyeti taayyün edenler hakkında ahkâm-ı kanuniyenin tatbikini talep ederim.

Çürüksulu Mahmud Paşa, yazılı ve sözlü bildirişlerinde, memleketimizin I. Dünya Savaşı'na katılışı ve eski hükümetlerin münferit sulh teşebbüslerini erteleyişi ile ilgili siyasî ve tarihî vesikaların neşri isteği yanında askerî hareketlerle ilgili çok ağır ittihamlarda bulunuyordu.

Encümen-i Mahsus Daha Fazla Bilgi İstiyor

Türkiye ve Yunanistan arasında 1897 yılındaki Tesalya savaşları sırasında Alasonya ordusu kumandanlığında bulunan ve sonraları II. Meşrutiyet'in ilk Harbiye Nazırı olarak vazife gören Âyan azası Ömer Rüştü Paşa, Encümen-i Mahsus'un bu toplantısına başkanlık ediyordu. Çürüksulu Mahmud Paşa'nın ağır ithamları karşısında, daha fazla bilgi edinebilmek için, diğer arkadaşlarının da düşüncelerine tercüman olarak, askerî konular hakkında biraz daha açıklamalarda bulunmasını eski Nafia Nazırı'ndan rica etti.

Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekili Çürüksulu Mahmud Paşa, Ömer Rüştü Paşa'nın Encümen-i Mahsus adına vaki bu isteğini derhal karşılayabileceğini, ancak bu konuları, layiha - izahname hâlinde yazılı olarak da tevsik etmek suretiyle, Encümen-i Mahsus'un gelecek toplantısında arz edebileceğini söyledi. Bu mütalaayı hüsnü telakki eden Encümen-i Mahsus işin ehemmiyeti hasebiyle bir gün sonra 7 Kasım 1334/1918 Perşembe günü toplanılmasına ve eski Nafia Nazırı'nın dinlenilmesine karar verdi. Bunun üzerine Çürüksulu Mahmud Paşa âyan arkadaşlarını selâmlayarak ayrıldı. Encümen-i Mahsus da birinci celse görüşmelerine ara verdi.

Kısa bir fasıladan sonra ikinci celse halinde Encümen-i Mahsus yeniden toplandığı vakit, vaki davet üzerine Meclis-i Âyan binasına geldiği anlaşılan eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmed Said Halim Paşa da Encümen-i Mahsus'da yerini almış bulunuyordu. Bu toplantıda eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, Encümen-i Mahsus'a reislik etti.

Hayatının ilk devresini asker ocağında geçirmiş, sonraları Hariciye işlerinde uzun yıllar çalışmış ve başarılı hizmetleriyle tanınmış olan Encümen-i Mahsus reisi, takrir sahibi bulunan ve aynı sıfatlarla meslektaşı olan eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmed Said Halim Paşa'ya, Meclis-i Âyan Umumî Heyetine sunduğu takrir ile ilgili olarak, söylemek isteyeceği başka bir mütalaası bulunduğu takdirde bildirmesini rica etti.

Eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Encümen-i Mahsus'un bu yöndeki dikkat ve hassasiyetine teşekkür ettikten sonra Mondros'ta imzalanan mütarekename ile yeni ve acı bir devrin başladığı bir zamanda, efkâr-ı umumiyede ve matbuatta hâsıl olan cereyanlar karşısında, kendisi de dâhil olduğu halde, harp mesullerinin araştırılması hakkında 4 Teşrinisani 1334/ 4 Kasım 1918 günü hazırladığı ve Meclis-i Âyan Reisliğine sunduğu takrirde belirttiği hususlara bugün için ilave edecek bir mütalâası bulunmadığını söyledi.

Prens Said Halim Paşa’nın Kararı

Böylece “I. Dünya Savaşı’na takaddüm ve tesadüf eden günler dahi dâhil olduğu hâlde Sadaret’te bulunduğu zamana ait savaş ile ilgili bütün konuların, Kanun-ı esasî’de belirtilen esaslara göre, Divan-ı Âli teşkili suretiyle görüşülmesi ve incelenmesi hâlinde kendisinin ve arkadaşlarının mesuliyet derecesinin taayyün edeceğini” bildirdi ve meselenin ehemmiyeti hasebiyle Encümen-i Mahsus’un bu yönde en kısa bir zamanda karar vereceğini ümit etmekte olduğunu söyledikten sonra Divan-ı Âli’nin teşekkülünü sağlayacak şekilde çalışmalara Meclis-i Mebusan’da başlanıldığı takdirde bütün bildiklerini önce Tahkik Heyeti, sonra Divan-ı Âli huzurunda bütün teferruatı ile açıklayacağını ilave eyledi. Bu sözlerden sonra da toplantıdan ayrılmak için müsaade rica etti.

Encümen-i Mahsus toplantısına reislik eden eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, meslektaşı eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmed Said Halim Paşa’nın sadaret makamında bulunduğu zamana ait ve harp ile alâkalı işleri tetkik için Divan-ı Âli teşkil edilmesini istemek suretiyle de hakikaten Âyan’a lâyık bir teklifte bulunmuş olduğunu söyledi ve Encümen-i Mahsus toplantısına iştirak için katlandığı zahmetlerden dolayı teşekkürlerde bulundu.

Takrir sahibi eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Âyan azası olarak birlikte çalışmakta olduğu arkadaşlarını hürmetle selâmladıktan sonra Encümen-i Mahsus’un toplanmış bulunduğu geniş odanın koridora açılan kapısına doğru vakur adımlarla ilerledi. Divan-ı Âli’ye verilmesi için medenî cesaretle ortaya atılışından duyduğu ferahlığa rağmen dalgın ve düşünceli bir ruh haleti içinde özel otomobiline bindi ve Boğaziçi’nde Yeniköy’deki yalısına doğru Meclis-i Âyan binasından uzaklaştı.

Ancak Encümen-i Mahsus toplantısı, Prens Mehmed Said Halim Paşa’nın ayrılışından sonra da, devam etti. Bu yöndeki görüşmeler sonunda, harp yıllarında iktidarda bulunmuş olan kabinelerin, Meclis-i Âyan’da görüşme konusu edildiği gibi, Divan-ı Âli’ye sevki Meclis-i Mebusan’da talep edilmiş olmasına ve Kanun-i esasî’nin 31. maddesi mucibince bu hususta gerekli muamelenin ifası Meclis-i Mebusan’a ait bulunmasına mebni eski

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmed Said Halim Paşa tarafından verilen ve muhtevası itibariyle şayanı dikkat ve ehemmiyet görülen takririn, nazara alınması ve gereğinin yerine getirilmesi için Meclis-i Mebusan Reisliğine gönderilmesi hususunun Meclis-i Âyan Umumî Heyetine arzına ittifakla karar verildi.

Bu esnada vakit hayli ilerlemiş bulunuyor ve karanlık yavaş yavaş çöküyordu. Bu konu ile ilgili mazbatanın, son görüşmeler dairesinde hazırlanması Encümen-i Mahsus azası Nuri Bey'den rica edildi. Böylece 6 Kasım 1334/1918 Çarşamba günü eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Mehmed Said Halim Paşa'nın takriri ile ilgili görüşmeler tamamlanmış olduğundan 7 Kasım 1334/1918 Perşembe günü, eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın harekât-ı askeriye ile ilgili ağır ittihamlarına ait bildirişlerini dinlemek üzere toplanılması için, birinci celsede ittihaz edilmiş olan karar teyid edilmek suretiyle, Encümen-i Mahsus çalışmalarına bir gün için ara verildi.

Bugünlerde, eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmed Said Halim Paşa'nın Encümen-i Mahsus huzurunda söylediği gibi Mondros Mütarekenamesi ile yeni ve acı devrin başladığı çeşitli hazin olaylarla geçiyordu. O günlerin en önemli hadisesi eski Sadrazam Mehmed Talat, Harbiye ve Bahriye Nâzırları Enver ve Ahmed Cemal Paşalar ile bazı arkadaşlarının kısa süren iktidarı, harp hailesi ile mütareke gailesine rastlayan Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesi zamanında İstanbul'dan memleket dışına firarları olmuştu. İttihat ve Terakki erkânının bir gece yarısı İstanbul'dan kaçmış veya kaçırılmış olmalarının sorumluluğu Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesine yükleniyor ve memleket bir de bu hadise ile büyük bir heyecan içinde çalkalanıyordu.

Çürüksulu’nun Yeni İzahları

Encümen-i Mahsus’un yaşları hayli ilerlemiş olan azası, faal kadrolarda bulundukları zamanlardaki çalışma itiyatlarına uygun bir şekilde kendilerine havale edilmiş olan bu önemli konu üzerindeki incelemelerini bir an önce tamamlamak istiyorlardı. Bu sebepledir ki, Encümen-i Mahsus 7 Kasım 1334/1918 Perşembe günü saat on dörtte, bir gün önce verilen karar gereğince, Âyan azası ve eski Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa’nın reisliğinde yeniden toplandı. Bu toplantıya Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekili eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa da katıldı.

Eski Nafia Nazırı, I. Dünya Savaşı’nda, kendi deyişiyle, Ordu-yu Hümayun’a memleketi müdafaadan âciz bir izmihlal-i fecia sukutu esbabının tetkiki” maksadıyla “Ordunun ve harekât-ı harbiyenin bilcümle nıkat-ı nazardan su-i idaresi ve menabi-i memleketin suiistimali” hakkında Encümen-i Mahsus’un dünkü toplantısında ileri sürdüğü ağır ittihamlar üzerine kendisinden açıklayıcı ve tamamlayıcı mahiyette istenilen izahlara dair hazırladığı lâyihada belirttiği hususları, on iki madde hâlinde şöylece sıraladı:

“Memalik-i Şahane’nin coğrafî vaziyetine göre muvasala yolları ve nakil vasıtaları son derece mahdut olduğu cihetle ordunun tedafüi hali iltizam mecburiyeti yanında umumî harbin uzun zaman sürmesi melhuz bulunduğundan devletin çeşitli vasıtalarıyla kaynaklarını ihtiyat kaidesine riayetle kullanmak ve tasarruf etmek gerekirdi. Hâlbuki bu kaideye riayet edilmemiş, memleketin bütün kaynakları lüzumsuz harcanmış, büyük ve acı felâketlere sebebiyet verilmiştir.

Yoları ve nakil vasıtaları mahdut olduğu kadar iklim şartları bakımından kışı şiddetli olan Erzurum ve havalisinde, daha ziyade kış aylarında, tedafüi vaziyeti iltizam eylemek gerektiği halde Sarıkamış harekât-ı taarruziyesi ile takriben yüz elli bin mevcutlu en güzide ordumuz mahv ve perişan edilmiştir.

Umumî seferberlik dolayısıyla mühim kuvvetler silah altına alındığı hâlde 1331/1915 yılında III. Ordu, gerektiği şekilde, takviye edilememiş ve

Erzurum ile Malazgirt ve Van havalisi sükût etmiş, Rusların eline düşmüştür. Bu itibarla bunların sebepleri araştırılmalıdır.

Bu arada diğer bir hadise üzerinde de durulmalıdır: Çünkü II. Ordu'muz da 1332/1916 yılı ilkbaharında, tahşidatını ikmal etmeden münferit bir halde taarruza geçtiği için, hezimete uğramış ve bu yüzden Erzincan ve Trabzon havalisi de Ruslar tarafından istilâ edilmiştir."

Çürüksulu Mahmud Paşa bu dört madde ile Şark Cephesi'ndeki büyük ve acı kayıplarımızı böylece dile getirdikten sonra, beşinci madde olarak, ordunun sağlık ve beslenme işleri üzerindeki bilgilerini kısaca şöyle açıkladı:

Sağlık ve iaşe işleri 1330-1332/1914-1916 yıllarında ve daha ziyade kış aylarında eksik ve düzensiz olduğundan ve kışlak tedbirleri alınmadığından Anadolu'da tifüs vesair bulaşıcı hastalık ve açlık ile karşılaşılmış ve bu yüzden büyük ve müthiş kayıplar olmuştur.

Eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa, harp kabinelerinin sorumluluğu ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere Meclis-i Âyani'ne kurulan Encümen-i Mahsus önünde muhtelif cephelerdeki askerî kayıplarımız hakkında geniş izahlarda bulundu.

I. Dünya Savaşı'nda memleketimizin toprak ve insan bakımlarından uğradığı bu elim kayıplara ilâveten Irak Cephesi'ndeki askerî hareketlere temas eden eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa bu mevzu ile ilgili olarak şunları söyledi:

"Irak'ın, Hindistan'a nazaran durumu ve yakınlığı ve milletlerarası olduğu kadar daha ziyade İngilizlerin siyaseti bakımından taşıdığı büyük ehemmiyet hasebiyle müdafaa kuvvetlerinden hali bırakılmaması gerektiği halde Bağdat Kolordusunun yarısı Erzurum Havalisine ve Musul Kolordusu'nun tamamı Halep ve Hama'ya nakledilmiştir. Böylece Irak'ta altı tabur bırakılarak, kara ve deniz müdafaa vasıtalarının ihmali gibi büyük bir gaflet eseri ile Basra İngilizler tarafından cüzî bir kuvvetle işgal olunmuştur.

Bu vaziyet karşısında yardımcı kuvvetlerin yetiştirilmesi suretiyle İngilizlerin Basra'dan şimale doğru ilerlemesi önlenilmiş olmasına mukabil İran içerlerinde askerî hareketlere girişilmiş ve Irak Bağdat'a kadar açık bırakılmıştır bu arada, Kut-ü'l-Ammare'de elde edilen muvaffakiyetten sonra, mevcut kuvvetlerle İngilizleri kovalamak ve Irak'ı İngilizlerden temizlemek gerektiği hâlde ikinci defa İran seferine girişilmiş ve bu yüzden Bağdat'ın elim bir şekilde düşmesine sebebiyet verilmiştir.

Çürüksulu Mahmud Paşa, altıncı madde olarak dokunmuş olduğu Irak Cephesi'ndeki bu acıklı duruma mukabil Kutü'l-Ammare'de elde edilen başarıların İran seferleri macerası ile nasıl tüketilmiş olduğunu şöyle anlattı:

Denizlere hâkim ve çeşitli nakil vasıtalarına sahip olan İngilizlerin elinden Mısır'ı kurtarmak için gerekli vasıta ve sebeplerin hazırlanması maddeten imkânsız olmasına ve İngilizlerin taciz edici hareketlerimize mukabil, memleketimizin aleyhine çalışacakları muhakkak bulunmasına rağmen "avamfribane" ve "şöhretperest" hareketlerle Filistin'de ve çöllerde memleketin vasıtaları ve zengin kaynakları heder ve israf edildiği gibi, Süveyş Kanalı'nı tehdit kastıyla gönderilen kuvvetlerimiz hezimete uğramış, esir olmuş ve bütün bu hareketlere mukabil İngilizlerin Filistin'e taarruz etmelerine fırsat verilmiştir.

Eski Nafia Nazırı, I. Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan devletlerin, Avrupa cephelerindeki kayıpları ve başarıları yanında kahraman ordumuzun, muhtelif cephelerdeki atılış, dayanış ve çekilişlerine rağmen, elde ettiği bazı muvaffakiyetlere ilaveten, Çanakkale'deki kahramanca dövüşmeleri sonunda Rusya'nın inhilâl etmiş olduğuna işaret etti ve yedinci madde olarak Filistin ve Suriye hareketleri üzerinde şöyle durdu:

Rusya'nın harp sahnesinden çekilişinden sonra ehemmiyete şayan olarak yalnız Filistin Cephesi kalmıştır. Ancak, bu cephenin takviyesi için hayli zaman geçmiş olduğu halde, mühim kuvvetlerimiz neticesi meşkûk hedeflere sevk edilmek suretiyle Filistin ihmal olunmuş ve bu cephenin birkaç saat içinde çökmesi yüzünden ordumuz inhizam ve inhilâl ettiği cihetle Suriye ve havalisi düşmanımız olan İngilizler tarafından elim bir şekilde istilâ edilmiştir.

Ordudaki Yolsuzluklar

Çürüksulu Mahmud Paşa, izahlarının diğer kısımlarını, dokuzuncu ve on ikinci maddeler hâlinde, şöyle sıraladı:

Kıtlığın ve yoksulluğun aslî müessiri müstahsil ellerin ve çift hayvanlarının eksilmesidir. Amele taburları ile geri ve menzil hizmetlerinde yüz binlerce nefer boş kaldığı gibi iaşe noksanından dolayı çeşitli hastalıklara maruz bırakılmıştır. Böylece bir yandan istihsal kuvveti azalmış, diğer yandan askerî masraflar boş yere yükselmiş olduğundan bütün ordudaki muharip kuvvet, "Kuvve-i âkile"nin, yiğici kuvvetin onda birinden aşağı hâlde müessif bir hadde tenezzül etmiştir. Suriye'deki dört ordunun mevcudu otuz bin muharipten ibaret olduğu hâlde bu kadroların ve buna benzer sair birçok lüzumsuz kadroların bırakılması ve geniş teşkilatın bulundurulması yüzünden Ordu-yu Hümayun'un kuvvetine iras-ı zaaf edilmiştir.

Başkumandanlık vekâleti, ayrılışı sırasında, Ordu-yu Hümayun'a kitaben neşir eylediği beyannamede, kati netice Avrupa "darü'l-harb"inde, harekât sahasında taayyün edeceğine kani bulunduğundan, Almanya'nın yükünü hafifletmek üzere, düşman kuvvetlerini üzerimize çekmek cihetini iltizam eylediğini dermeyan etmiştir. Her kumandan için evvel emirde vatanının selâmet ve tamamiyetini ve istilâ musibetlerinden masuniyetini temin eylemek "akdem ve akdes-i vezaif"den olduğunu bilmek bir vecibedir.

Memleketimizin vaziyeti hasebiyle müttefiklere karşı esasen en müessir müzaheretimizi Boğazları sürekli olarak kapalı bulundurmak ve iktisadî şekilde yardım etmek suretiyle tedafüi kuvvetlerimizin memleketimizin ve esas menfaatlerimizin muhafazasına hasredilmesi iktiza ederdi. Bununla beraber, müttefiklerimiz "zafer-i nihai"nin tamamen ihraz edilmesine katî surette hükmedilemeyeceğini ve şerefli bir sulhun akdi imkânında bile istilâya uğrayan memleket aksamını tahliyeye İngilizlerin zorlanmayacağını dahi düşünmek lâzım gelirdi.

Binaenaleyh, akıl ve hikmete ve memleketin selâmetine aykırı bir nazariyeye memleketin feda edilmesi haddinden üstün bir şekilde dikkate şayan bulunmuştur.

Muhtelif ordularda ümera ve zabitan ve efradın muhakeme edilmeden tard ve idam edilmeleri gibi insan haklarına ve esas kanunlara aykırı muameleler yanında ordu içinde emniyet ve itimadı yıkıcı hareketlere tevessül edilmiştir. Bunlardan başka Suriye ve Irak ile Anadolu'da ahaliye karşı hakka, adalete, insanlığın esas hukuk kaidelerine aykırı feci fiiller irtikâp olunmuştur.

Bütün bu hareketlere tevessül eden kumandanlarla tekâlif-i harbiye işlerinde, kara ve deniz nakil vasıtalarının idaresinde, levazım ve menzil ve sair geri hizmetlerinde suiistimallerde bulunan askerî memurların mesuliyetlerini tayin etmek lâzımdır.

İaşe ve ilbas, muhafaza-i sıhhat ve tedavi hususlarından görülen eksiklikler ordunun zaaf ve inhitatında en müessir amil olmuştur. Bu itibarla mevzubahis eksikliklere sebebiyet verenlerle Ahz-ı Asker ve Muayene-i Sıhhiye Heyetlerindeki suiistimal mürtekiplerinin mesuliyetlerini zahire çıkarmak elzemdir.

Eski Nafia Nazırı, bu sözleri söylerken, zaman zaman heyecanlanıyor ve Âyan arkadaşlarının, derin bir teessür içinde, kendisini dinlemekte olmasından ayrı bir kuvvet alıyordu. Böylece bütün gerçekleri açıklamış olmasına rağmen daha çok söz söylemek istiyor gibi idi. Sanki hiç yorulmamıştı. El yazısı ile hazırladığı izahnamenin son satırlarını şu sözlerle tamamladı:

Encümen-i Mahsus Reisliğine

Vatanın âkıbet-i elimesine askerlik nokta-i nazarından sebebiyet veren avamilin şayan-ı ehemmiyet görülenleri beyan edilmiştir. Harbe taallûk eden vesaik ve muharreratın tetkikinden tezahür edeceği melhuz olan diğer hatîat ve suiistimalâtın dahi nazarı dikkate alınması lüzumu derkâr bulunmuştur.

6 Teşrinisani 1334/6 Kasım 1918

Âyan'dan Mahmud

Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekili Çürüksulu Mahmud Paşa’nın sadece “Âyan” hüviyeti ile sunmuş bulunduğu takririne eklediği sözlü ve yazılı şu izahları Encümen-i Mahsus’u çeşitli bakımlarla aydınlatmıştı. Bu itibarla Encümen-i Mahsus reisi eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, görüşmeleri idare etmiş olan eski Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa ile izahatı dinlemiş bulunan diğer arkadaşları adına, Çürüksulu Mahmud Paşa’ya teşekkür etti. Eski Nafia Nazırı, gerektiği takdirde başkaca izahlarda bulunabileceği gibi tanzim edilecek mazbatanın Meclis-i Âyan Umumi Heyeti’nde müzakeresi sırasında da bildiklerini açıklayacağını söyledi ve Âyan arkadaşlarını selâmlayarak toplantı odasından uzaklaştı.

Tahkikat Neticesinde Tespit Edilen Esaslar

Encümen-i Mahsus, Umumî Heyet'çe havale edilmiş olan bu önemli mevzuu, toplantıya ara verilmeden sıcağı sıcağına karara bağlayabilmek için, çalışmalara devam etti ve Çürüksulu Mahmud Paşa'nın sözlü izahlarını tevsik eden yazılı "izahname"de temas etmiş olduğu konuları incelemeye koyuldu. Bu incelemelerin sonu esas itibariyle üç madde halinde özetlendi.

1. Harb-i Umumiye suret-i iştirakimize ait hakikatlerin tayini için siyasî vesikaların tetkiki ve neşri,

2. Harekât-ı harbiyenin su-i idaresi ve memleketin bütün kaynaklarının israfı ve suiistimali ile ilgili hususların tetkiki,

3. Dâhili işlerde adalete, hakka aykırı bir hareket tarzını tatbik ve takip edenlerin mesuliyetlerinin tayini.

Bu yöndeki görüşmeler sonunda Encümen-i Mahsus şu esasları tespit etti:

a) Düşmanlarımız tarafından harbe girilmemesi için ileri sürülen vaidler ve teklifler ile harbe iştirakimiz için müttefik devletlerle teati edilen siyasî vesikaların ve bu hususta Hariciye Nezareti ile sefirler arasında cereyan eden haberleşmelerin, diğer memleketlerde olduğu gibi, usulü dairesinde, neşredilmesi memleketin menfaatleri bakımından uygun görülmüştür. Bu sebeple gereğinin hükümetten talep edilmesi tensip olunmuştur.

Ancak, Almanya Hükümeti ile imzalanan ittifak muahedesinin neşri hususunda şimdilik bir talep dermeyanına lüzum görülmemiştir. Çünkü bu hususun Meclis-i Mebusan'ca, Divan-ı Âli'nin teşekkülünde tetkik olunacağı tabiî bulunmuştur.

Bunlara ilaveten, harbe girişimiz sebepleri ile alakalı izahlar pek ziyade ehemmiyeti haiz ve dikkati muciptir. Bütün bunların Divan-ı Âli'nin teşekkülünde dikkat ve itibara alınacağı ve harp esnasında düşmanlarımız tarafından vuku bulan ve daha ziyade Rusya'nın harp sahnesinden

çekilişinden sonra olan münferit sulh tekliflerinin reddi sebeplerinin dahi Divan-ı Âli tarafından tetkik olunacağı tabiî görülmüştür.

b) Askerî harekât hakkında ileri sürülen ittihamlerin dayanakları ile alâkalı olarak Encümen-i Mahsus'umuzca talep olunan açıklamalara dair takrir sahibi Çürüksulu Mahmud Paşa tarafından on iki madde halinde tespit edilen "izahname" şayan-ı nazar ve ehemmiyet bulunmuştur. Bu itibarla, askerî harekâta ait hususların gereği "daire-i iadesi" tarafından süratle yerine getirilmek üzere sözü geçen "izahname"nin Babıâli'ye tebliği muvafık görülmüştür.

c) Harp yılları içinde iktidarda bulunan kabinelerin, dâhili siyaset neticesi olarak, Osmanlı tebası hakkında irtikap edildiği bildirilen çeşitli facialarin ve fazayihin tetkiki ile mesuliyeti icap edenlerin tespiti hususunun Divan-ı Âli'ye ait bir mesele olduğu mütalâa edilmiştir. Esasen Divan-ı Âli'nin teşkili Meclis-i Mebusan'ca müzakere edilmekte ve harp yıllarına ait dâhilî siyasetle alakalı hususların da Divan-ı Âli'de tetkiki tabiî bulunmakta olduğundan Encümen-i Mahsus'aca ayrıca bir muameleye mahal görülmemiştir.

Encümen Mazbatası Âyan Reisliğinde

Böylece, özetlenen esaslar dairesinde tanzimi gereken Encümen-i Mahsus mazbatasının, eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmed Said Halim Paşa tarafından verilen takrirle ilgili görüşmeler sonunda ittihaz olunan karar dairesinde, yine Encümen-i Mahsus azası Nuri Bey tarafından hazırlanması rica edildi.

Encümen-i Mahsus böylelikle eski Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın takriri ve izahnamesi ile ilgili çalışmalarını genel olarak tamamlamış oluyordu. Vakit hayli ilerlemişti. Encümen-i Mahsus'un hazırlanacak mazbata okunmak ve imzqlanmak üzere 9 Kasım 1334/1918 Cumartesi günü toplanmasına karar verildi. Yaşları oldukça ilerlemiş bulunan sekiz Âyan azası, Fındıklı Sarayı'nın çatısı altında bulunan Meclis-i Âyan dairesinden birer ikişer ayrıldı ve İstanbul şehrinin muhtelif semtlerinde bulunan evlerine gitmek üzere gecenin karanlıklarına daldı.

Aradan iki gün geçmiş bulunuyordu. Encümen-i Mahsus 9 Kasım 1334/1918 Cumartesi günü son defa olarak toplandı. Bu toplantıda Çürüksulu Mahmud Paşa'nın takririnde belirtilen Divan-ı Âli ile ilgili hususlara ait Encümen-i Mahsus mazbatası sekiz aza tarafından okunmak suretiyle ayrı ayrı imzalandı, Meclis-i Âyan Reisliğine sunuldu. Böylece Encümen-i Mahsus'un vazifesi sona ermiş oldu.

Meclis-i Âyani reisi Ahmed Rıza Bey, Encümen-i Mahsus tarafından verilmiş olan iki mazbatanın 11 veya 14 Kasım 1334/1918 Pazartesi veya Perşembe günü akdedilecek olan Umumî Heyet toplantısında, diğer konulardan önce görüşülmek üzere, gündeme konulması için vazifelilere gereken emirleri verdi ve mazbatalar bastırılarak Âyan aza-yı kiramına dağıtıldı.

Mazbata Hakkında Meclis-i Âyan’daki Görüşmeler

Böylece 14 Kasım 1334/1918 Pazartesi günü Meclis-i Âyan Umumî Heyeti Ahmed Rıza Bey’in reisliği altında toplandı. İlk iş olarak “Harb-i Umumiye suret-i iştirakimize ait hakayikin tayini ve idare-i harp ve siyaset-i dâhliyede netayic-i elimeye sebep olanların derece-i mesuliyetlerinin takibi talebini havi Birinci Reis Vekili Çürüksulu Mahmud Paşa’nın takriri üzerine Encümen-i Mahsus mazbatasını okuttu.

Encümen-i Mahsus Reisi Ahmed Tevfik, Ömer Rüştü, Birinci Ferik Ali Rıza, Topçu Feriki Rıza Paşalarla Aram Efendi, Nuri, Abdülhalim ve Mavroyani Bey’ler tarafından 7 Teşrinisani 1334/ 7 Kasım1918 günü imzalanmış olan mazbatanın evvelce tespit edilmiş olan ve özetlenene esaslarına Âyan Umumî Heyeti hâlinde de ıttıla edilmiş oldu.

Meclis-i Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey, Encümen-i Mahsus’un mazbatasında beş madde halinde sıralanmış olan konuların esas itibariyle üç kısımdan ibaret olduğunu söyledikten sonra “vesaik-i siyasiyenin neşri” hususunun hükümetten talep olunması tensip edilmiş olduğu halde “harekât-ı harbiyenin tarz-ı cereyanı” ve “siyaseti dâhiliye” ile ilgili konuların Divan-ı Âli’ye aidiyetine işaret edilmekle yetinildiğini bildirdi ve Çürüksulu Mahmud Paşa’nın takririnin Divan-ı Âli’ye tevdii hakkında katî bir karar verilmemiş olduğuna ilâve eyledi.

Encümen-i Mahsus azasından Topçu Feriki Rıza Paşa, Divan-ı Âli’nin işlenmiş olan fazayihi tetkik ile işgalinin tabiî telâkki edilmesi hasebiyle Çürüksulu Mahmud Paşa’nın takririni Divan-ı Âli’ye tebliğ ve tevdi hususunda kati karar verilmemiş olduğunu söyledi.

Bu arada “Damad-ı Hazret-i Şehriyari” Ferit Paşa söz istedi ve şöyle dedi:

Bendenizin bu mesele hakkında mufassal mutalâatım var. Fakat bugün hazır değilim. Bu, öyle mühim bir mesele ki, bir yandan devletin mevcudiyetini muhataraya koyan bir takım esbap, diğer taraftan Kanun-ı esasî’ye müteallik bir mesele var. Her ikisinden uzun uzadıya bahsedeceğim.

Hâlbuki Encümen-i Mahsus mazbatasını daha dün aldım. Onu da bendehanenize kadar göndermeye himmet ettiler. Bu mesele öyle on iki saatle hazırlanacak ve hakkında beyan-ı mütalâa edilecek bir mahiyette değil.

“Bu Muhasebenin Faydası Ne? Ortada Mesul Yok!”

Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey, hatıra gelen şeyleri bugün de söyleyebileceğini Damat Ferit Paşa’ya bildirdikten sonra Encümen-i Mahsus’un talebi üzerine Çürüksulu Mahmud Paşa tarafından verilmiş olan on iki maddelik “izahname” yi de okuttu. Meclis-i Âyan reisi bunun “harp safahatını suret-i ciddiye ve mühimmede gösteren bir hulâsa” mahiyetinde olduğunu ifade ve “aza-yı kiram”ın mütalâalarını bildirmelerini istedi.

Damat Ferit Paşa, takrir sahibi Çürüksulu Mahmud Paşayı “Pek âkılâne ve müdirane ve hakikati izhar eder bir lâyiha ve izahname tertip buyurmuş” olmasından dolayı tebrik ettikten sonra şunları söyledi:

Bu zikrolunan ahval-i müessifeden, netayic-i elîmeden mesul olanlar kimlerdir? Bendenizce bunlardan iptida-yı emirde mesul olan umumiyeti itibariyle Heyet-i Vükelâ, yani o zaman memleketi idare edenler ve hususiyle Enver Bey yahut Paşa’dır.

Hükümet-i sabıka gazetelerle ilân etti:

‘Bu adamlar her ne kadar firar ettilerse de biz onları takip ediyoruz, iade edeceklerdir.’

Acaba bu vaidleri de diğer vaidleri gibi midir? Memleketi bu hale getirdikten sonra firar eden o hainlerin avdetleri temin edilemeyecek ise, bu mubahesenin ne faydası olur? Zira ortada mesul yok, Gerçi diğerleri de aynı suretle mesul iseler de, doğrudan doğruya müttehim olan Enver, Talat ve Cemal Bey veya Paşa’lardır.

Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey “Firar edenlerin burada bulunması kendilerini müdafaa etmeleri için de lâzım” olduğunu ve fakat “Divan-ı Âli’nin gıyaben de hüküm” verebileceğini söyledikten sonra Damat Ferid Paşa’nın firarilerle ilgili sualinin hükümete teveccüh ettiğini ve bu talebe Heyet-i Umumiye’ce iştirak edildiği takdirde hükümetin davet edilmesi suretiyle bu hususun müzakere edilebileceğini bildirdi.

Müşir Osman Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa'nın takririndeki maddelerin harekât ve sevkiyat-ı askeriyedeki fenalıklarla ilgili olduğunu ve bunlardan başka "inhizamı intaç eden daha bir çok fenalıklar"ın bulunduğunu belirttikten sonra bütün bunların kâmilen meydana çıkarılması için, mevzubahis takririn Harbiye Nezareti'ne gönderilmesi suretiyle, bitaraf zatlardan teşkil olunacak komisyon tarafından vuku bulacak tetkiklerle fenalıkların esbabının meydana çıkarılacağını ve bundan sonra irade-i seniyye ile teşekkül edecek Divan-ı Harp'de mesuliyeti tebeyyün edenlerin muhakeme edileceğini söyledi.

Encümen-i Mahsus adına konuşan Topçu Feriki Rıza Paşa, esasen lâyihadaki teklif ile Encümen-i Mahsus'un bu baptaki nokta-i nazarının da bu merkezde olduğunu bildirdi.

Takrir sahibi Çürüksulu Mahmud Paşa, "Encümen-i Mahsus'un kararı veçhile bu cihetin daire-i iadesi olan Harbiye Nezareti'nce ariz ve amik tetkiki ile aledderacat mesullerin meydana çıkarılması icap" ettiğini söyledikten sonra "idare-i memleket, yani siyaset-i dâhiliye nokta-i nazarından suiistimalat-ı adîde hakkında da arîz ve amik ve sürat-i mümkine ile tahkikatta bulunan ve mesullerini meydana çıkarmak icap ettiğini" ilâve eyledi.

Bu arada, "Üç dört ay evvel 24 Temmuz 1334/1918'de İaşe Meclis-i Umumisi'nde bulunduğu sırada İstanbul Mebusu Ali Fethi [Okyar] Bey ile birlikte tanzim, imza ve Meclis-i mezkûr kararı ile Babıâli'ye takdim olunan lâyihada Üçüncü Ordu mıntıkasındaki ahaliye tohumluk ve zahire verilmesi yüzünden birçok tarlaların tohumsuz kalması hasebiyle karşılaşılan büyük telefat ile Batum'da vesika suiistimalatı yüzünden azim menafi-i şahsiye temini suretiyle vuku bulan yolsuzlukların tahkiki istenildiği halde hâlâ bir netice hâsıl olmadığını" söyledi ve o lâyihayı da yeni bir takrir ile Meclis-i Âyan Umumî Heyeti'ne arz edeceğini bildirdi.

Üç Milyon Vatan Evladı Nasıl Kurban Edildi?

Sadrazam Mehmed Talat Paşa Hükümetinin istifasından sonra iktidara gelen Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın kısa süren hükümeti zamanında Şûra-yı Devlet reisliğinde bulunmuş olan eski Dâhiliye Nazırı Âyan'dan Reşid Akif Paşa, rahatsızlığı hasebiyle ayağa kalkmadan konuşacağını ifade ile "af buyrulmasını" rica ettikten sonra şöyle söyledi:

Refikimiz Mahmud Paşa hazretlerinin takririnde beyan buyurdukları ahvalin cümlesi hakikaten vakidir, hatta vukuundan çok azdır. Ancak bu takrirde zikredilen fazayih serapa cihet-i askeriyeye taallûk eden mevaddandır. Evet efendim, üç milyon asker cem edildi. Bu evlâd-ı vatan düşman karşısında bulunduruldu. Onlar enva-ı cehaletle, enva-ı suiistimal ile düşmanın mermilerinden ziyade bir takım münasebetsiz tedabirin, münasebetsiz evamirin kurbanı oldular. Binaenaleyh bu hususların her halde cihet-i askeriye tarafından takibat-ı seria altına alınması icap eder.

Yalnız bunun içinde bir cihet görüyorum: Bu musibet adamların enva-ı irtikabat, enva-ı ihtikârattan başka bu mülkün evlâdına, evlâd-ı umumiyeye sirayet ettirdikleri bir takım beliyyat, bir takım fecayi daha vardır ki, harbgâha gönderilen, cihat-ı harbiyyede bulundurulan evlad-ı vatanın kurşunla öldürülmesinden ziyade açlıkla öldürülmesine ve bu suretle terk-i can edenlerin yüz binlerce yekûna baliğ olmasına bais olmuştur.

Bunlar sırf mülke, ahlâka ve kezalik idareye taallûk eden cihetlerdir. Enver Paşa, Cemal Paşa gelmişler, yağmager olmuşlar, mülkü tarümar etmeye, cahilâne emirler vermeye alışmışlar. Artık bunları bilmeyen bir çocuk bile kalmadı. Fakat o mülkü tarumar eden, ahlâk-ı umumiyeyi ifsat eden, ihtikârat-ı idariyeye, ihtikârat-ı mülkiyeye bais olanlar acaba kimlerdir? Mahmud Paşa hazretlerinin takrirlerinde buna dair hiçbir bahis yok.

“Bu Mülke Tasallut Eden Eller Kimlerdir?”

Uzun müddet idare hayatında, muhtelif valiliklerde vazife görmüş, daha ziyade Sivas valiliğinde ün aldıktan sonra Dâhiliye Nazırlığında bulunmuş olan, ciddiyeti, vakur hüviyeti ve ahlakî salabeti ile tanınmış bulunan eski Şûra-yı Devlet Reisi Reşid Akif Paşa, harbin kötü idare edilmiş olması yüzünden memlekette husule gelen umumî ahlak zaafı üzerinde de durdu ve sözlerini şöyle tamamladı:

Ben diyorum ki, bu mülke tasallut eden, evlâd-ı vatana sirayet eden o ahlaksızlığa bahis olan eller kimlerdir? O hain ve melun firarî paşalar mülke telkih ettikleri sümum ile zehirlerle yalnız ordularımızı değil, ahlak-ı İslâmiye ve Osmaniye’mizi de bitirdiler. Onlar meydana çıkarılmalı, gizlenmemeli, onlar yüzünden görülen felâketler gizlenmemelidir. Çünkü siyasiyat-ı devleti, ruh-ı idareyi mahvettiler.

Hulâsa, biçaregân-ı ümmeti öldüren, bitiren mesaip her ne ise büyük bir ibretgâhın karşısında teşrih edilmelidir. Bazı adamların firari ve adem-i firarı meselesine gelince, bu da pek elemli, pek acıklı ve alelhusus benim gibi derd-i vatana müptelâ olan bir adam için gayetle muris-i teessür bir vakıadır.

Bu arada söz alan Damat Ferid Paşa, Reşid Akif Paşa’ya hitaben şu sözleri söyledi:

Zat-ı âliniz başımıza gelen belâların esbabını arıyorsunuz. Bugün âsâr-ı muharribesi meşhudumuz olan felâketlerin müsebbibi üç şahs-ı gaiptir: Talat, Enver ve Cemal. Filhakika ikinci derecede bir takım hempaları vardır. Bu hainlerin reisleri elde bulunsa idi, rüfekası, avenesi birer birer meydana çıkardı. Bu esrarengiz fecayiin mektum kalmasını temin sebep-i firar olsa gerek!

Meclis-i Âyan Hükümetten Vesikaların Neşrini İstiyor

Meclis-i Âyan Birinci Reis Vekili ve takrir sahibi Çürüksulu Mahmud Paşa, Reşid Akif Paşa’dan sonra tekrar söz istedi ve şöyle dedi:

Bugünkü âkıbet-i elimeye sebebiyet veren ahvali, memleketin idare-i mülkiye ve siyasiyesinde yapılan hatiat-ı azime ile ordunun kumanda ve emr-i idaresinde yapılan azim yolsuzluklarda, suiistimalâtta aramak lâzımdır. Binaenaleyh Reşit Akif Paşa hazretlerinin buyurdukları gibi, gerek sevkülceyş ve gerek idare nokta-i nazarından yapılan hataları tetkik etmek fer’i değildir. Hatta bu cihetin tahkiki mülk ve milletin istikbaline taalluk eder. En mühim rükünlerinden biri olduğu gibi bu tahkikatın tetkikat-ı amikaya da makruniyeti taht-ı elzemiyettedir.

Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey, bu yöndeki görüşmelerin artık karar safhasına geldiğine kanaat getirmişti. Mahmud Paşa tarafından verilen ve Encümen-i Mahsus’ca nazar-ı itibara alınan takrirdeki mevaddan bir kısmının daire-i aidiyesine gönderilmek üzere Makam-ı Sadaret-i Uzma’ya bildirileceğini söyledi ve bu cihet aza-yı kiram tarafından “Evet” sesleri ile kabul edildikten sonra “bir takım vesaik ve muharrerat-ı siyasiyenin tab’ı ve neşri”nin hükümetten talep olunmasının Encümen-i Mahsus’ça tensip edildiğini bildirdi.

II. Meşrutiyet devrinde “Vakanüvis” olarak tavsif ve tavzif edilmiş olan ve Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesinde Evkaf Nazırı sıfatıyla vazife görmüş bulunan ünlü tarih hocası Abdurrahman Şeref Bey olduğu yerden seslendi:

“Bu evrakın herhalde neşri lâzımdır.”

Bu mütalaayı Reşit Akif Paşa da şöyle teyid etti:

“Bugün inkişaf-ı ahval devridir. Binaenaleyh hiçbir şeyi gizlememeliyiz.”

Böylece Encümen-i Mahsus’un mazbatasında sarih bir karar hâlinde belirtilmiş olduğu veçhile “vesaik ve muharrerat-ı siyasiyenin tab’ı ve neşri” hususunun hükümete bildirilmesi, Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey tarafından reye konulmak suretiyle, tasvip ve kabul edildi.

Bütün Çalışmalar Neticesiz Kalmıştı

Bu suretle Çürüksulu Mahmud Paşa'nın Meclis-i Âyan Encümen-i Mahsusu ile Umumî Heyetini günlerce işgal eden önemli takriri ve buna müteferri izahnamesi ile ilgili görüşmeler sona ermiş oldu. Fakat bütün bunlar, Meclis-i Âyan dairesinin çatısı altında, ihtiyar tarihin sinesine gömüldü, çeşitli hadiseler içinde unutuldu, gitti. Vesaik ve muharrerat-ı siyasiye neşredilmediği gibi harekât-ı askeriye ve harbiye ile ilgili konular için Harbiye Nezareti'nde başlanılan tetkiklerden de bir netice alınamadı.

Bununla beraber, Meclis-i Mebusan Beşinci Şubesi tarafından Çürüksulu Mahmud Paşa davet edilmek suretiyle dinlenildi, fakat Beşinci Şube'nin çalışmaları genel olarak esaslı şekilde gelişmiş ve tamamlanmış olmasına rağmen, Meclis-i Mebusan'ın feshi yüzünden, Divan-ı Âli teşekkül edemedi ve buna ait vesaik de Meclis-i Mebusan'ın çatısı altında gömüldü, gitti.

Bu arada, eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmed Said Halim Paşa'nın takriri ile ilgili Encümen-i Mahsus mazbatası da Meclis-i Âyan'ın mevzubahis toplantı gününde görüşme konusu oldu. Meclis-i Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey bu yöndeki mazbatayı okuttu. Mazbatada şöyle deniliyordur:

"Meclis-i Âyan Riyaset-i Celilesi'ne

Harb-i Umumî'nin infilâkına takaddüm ve tesadüf eden günler dahi dâhil olduğu halde zaman-ı sadaretine ait ve harp ile alâkadar bulunan mesailin Kanunuesasî'de muayyen olan usule tevfikan tetkiki zımnında bir Divan-ı Âli teşkili ve meselenin derkâr olan ehemmiyeti hasebiyle müstacelen bir karar itası talebini mutazammın azadan sadr-ı esbak Mehmed Said Halim Paşa tarafından Heyet-i Celileye bi't-takdim encümenimize havale buyurulan takrir mütalaa ve icabı müzakere olundu.

Sabık kabinelerin Divan-ı Âli'ye sevki meselesi esasen Meclis-i Mebusan'da derdest-i tezekkür olup bu bapta bir karar itası da tabii bulunduğundan ve bu hususta bidayeten muamele-i mukteziye ifası Kanunuesasî'nin 31. maddesi sarahatiyle Meclis-i Mebusan'a ait olduğundan müşarünileyh Mehmed Said Halim Paşa tarafından verilen ve

münderecatı şayan-ı dikkat ve ehemmiyet olan işbu takririn dahi nazar-ı dikkate alınmak ve icabı icra olunmak üzere Meclis-i Mebusan'a irsali münasip olacağı encümenimizce bilittifak tezekkür kılınmış olmağla Heyet-i Umumiye'nin âra-yı sahibesine arz-ı keyfiyet olunur.

6 Teşrinisani 1334/6 Kasım 1918

Ahmed Tevfik Aram Birinci Ferik Ali Rıza

Ömer Rüştü Abdülhalim Mavroyeni

Topçu Feriki Rıza Nuri

Ayan Meclisindeki Görüşmeler Bitiyor

Bu mazbata okunduktan sonra Meclis-i Âyan Heyet-i Umumiyesi'ne kısa bir müddet derin bir sükût hakim olmuştu. Bunun üzerine Meclis-i Âyan Reisi Ahmed Rıza Bey söze başladı ve Encümen-i Mahsus'ca "Prens Said Halim Paşa hazretleri tarafından verilen takririn aidiyeti hasebiyle Meclis-i Mebusan'a gönderilmesi münasip" görüldüğünü söyledikten sonra "aza-yı kiram"ın bu husustaki mütalâaalarının bildirilmesini istedi.

Meclis-i Âyan reisi Ahmed Rıza Bey, bu yöndeki uzun görüşmelerden sonra mevzuun reye konulacak bir safhaya geldiğini düşündü ve şu sözlerle işi halletmek istedi:

Encümenimiz bunun Meclis-i Mebusan'a havalesine lüzum gösteriyor. Encümen namına Nuri Beyefendi de bunu teyit ediyor. Halbuki rüfeka-yı muhteremeden beş altı zat buna lüzum yoktur, zaten Meclis-i Mebusan bu işle meşgul oluyor, lâzım geldiği vakit Prens Said Halim Paşa hazretlerini de, diğerlerini de çağırırlar, kendilerinden tahkikatta bulunurlar. Encümenin vermiş olduğu mazbata Meclis-i Âyan'da kalmalıdır, diyorlar.

Bu esnada başka bir ses yükseldi. Azadan Mavrokordato Efendi de bu tarz-ı muameleye iştirak ettiğini söyledi. Bunun üzerine Ahmed Rıza Bey, ellerin kaldırılması suretiyle reylerin belirtilmesini istedi ve reylerin sayılması sonunda takririn ve mazbatanın Meclis-i Mebusan'a gönderilmesinin ekseriyetle kabul edildiğini bildirdi.

Böylece, Divan-ı Âli ile ilgili olmak üzere, evvelce de belirtildiği gibi, tarihin garip bir tecellisi olarak, 4 Kasım 1334/1918 günü Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'da ayrı ayrı verilen takrirlerle başlanılan teşebbüslerin ilk safhası, Meclis-i Âyan'daki bu görüşmelerle, kapanmış oluyordu.

Ancak, Meclis-i Mebusan'da Beşinci Şube tarafından 6 Kasım 1334/1918 günü başlayan görüşmeler ve Tahkik Heyeti halinde cereyan eden soruşturmalar hararetle devam ediyor, memleketten kaçmamış olan eski Sadrazam Prens Mehmed Said Halim Paşa ile diğer nazırların sorguları ve cevapları tarafımdan zapt edilmek suretiyle yeni tarih sahifeleri açılıyordu.

Bu ikinci ve önemli safhayı da ileride *Tarih Konuşuyor* sahifelerinde sunmak üzere şimdilik Meclis-i Âyan'daki birinci safha ile yetinilmiş oluyor. Bakalım, koca tarih gelecekte neler anlatacak?

[1] Hemen bütün kaynaklarda doğum yeri olarak Edirne yazılıdır. Kendisi elinizdeki kitabı oluşturan hatıralarında "Edirne vilayetine bağlı eski adı ile 'Kırkkilise' yeni adıyla Kırklareli'nde" doğduğunu belirtiyor. Necmeddin Sahir Sılan'ın özgeçmişi için şu kaynaklardan yararlandığımızı da belirtelim: Elinizdeki kitabın metnini oluşturan ve *Tarih Konuşuyor* mecmuasının 5. cilt 26. sayı ve devamında "Necmeddin Sahir Sılan'ın Hatıraları" başlıklı tefrikada kendisinin verdiği bilgiler; Mehmet Akif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü aileleri,* İstanbul, 2007, s. 667; Şen Sahir Sılan, *Pişman Değilim,* İstanbul, 2003; Osman Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir?,* İstanbul, 1961, s. 555.

[2] Necmettin Sahir Sılan'ın kızı Şen Sahir Sılan hatıralarında babaannesi Melek Hanım'la ilgili şu bilgileri verir: "Babamın annesi Nevşehirli bir ailenin kızı olmakla beraber İstanbul doğumlu Melek Hanım'dır. [Kocasıyla] aralarında büyük yaş farkına karşın Melek Hanım ikisi kız olup genç yaşta ölen çocuklarından sonra babamı dünyaya getirmiş. O sırada ne olmuşsa olmuş, Melek Hanım da babamı bırakıp dedemi terk edip, ortadan kaybolmuş. Babamı dedem ve halaları büyütmüşler." Bk. Şen Sahir Sılan, *Pişman Değilim,* İstanbul, 2003, s. 25.

[3] Necmeddin Sahir Sılan'ın evliliğini kızı Şen Sahir Sılan şöyle anlatır: "Çanakkale'deki kanlı çarpışmalardan İstanbul'a getirilen yaralılara bakmak amacıyla Cağaloğlu'ndaki Hilaliahmer (Kızılay) Hastanesi'nde gönüllü hemşire olarak görev almış olan Cemile Hanım, aynı hastaneye yaralılar *Tanin* gazetesinin genç muhabiri Necmeddin Sahir Bey bir yaralıya yardım etmekte olan Cemile Hanım ile tanışmış. Cemile Hanım da zaten evli olduğunu ve yakın zaman da Viyana'ya döneceğini bildirmiş. Sanırım annem iki yıl daha Viyana'da kalmış. Bu dönem içinde çocuk sahibi olamayınca eşinden onu boşamasını rica etmiş ve bu rica kabul görünce İstanbul'a dedesini evine dönmüş. [İstanbul'da] bir gün evli teyzesi ile dişçiye giderken peşlerine bir zabit takılmış. O genç gazetecinin kendisi değimli? Helecan ve özlemle birbirlerine bakmışlar." Bk. Şen Sahir Sılan, *Pişman değilim*, İstanbul, 2003, s. 24.

[4] “Ölümünden üç dört gün önce ‘bana berberi ve manikürcüyü çağır. Saçlarım, el ve ayaklarım temiz gitmek istiyorum’ deyip bin bir sıkıntı içinde bu işleri tamamlattı. Hemen ardından komaya girdi. İki gün sürmüştü koma hali. Bunun yanında bir ara işaretlerle, hep odasında duran Kur’an’nın isteyip, göğsünde iki eliyle sımsıkı tutmuş ve son nefesini de babam yanındayken vermişti. Tarih 11 Eylül 1963’tü” Bk. *Pişman Değilim*, Şen Sahir Sılan, İstanbul, 2003, s. 195.

[5] Beyazıt Devlet kütüphanesi’ne bağışladığı kitap ve evrakının dışındaki kitap ve dokümanlar kızı Şen Sahir Sılan tarafından Tarih Vakfı’na hediye edilmiştir.

[6] Çok partili hayata geçişte tartışmalara yol açan; uzun ve içeriği bakımından da hayli ilginç konuları işleyen Necmeddin Sahir Sılan’ın istifa mektubu 15 Temmuz 1950 tarihli *Son Saat* gazetesinde tam metin olarak yayınlanmıştır. (H.)